Belorussian Review * Weißruthenische Rundschau * Revue Biélorussienne

БЕЛАРУСКІ ЗБОРНІК

U. of ILL. LIBRARY
SEP 3 1976
CHICAGO CIRCLE

КНІГА 4

Institute for the Study of the USSR

Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

МЮНХЭН
1956

ІНСТЫТУТ ДЛЯ ВЫВУЧЭНЬНЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

БЕЛАРУСКІ ЗБОРНІК

КНІГА 4

МЮНХЭН

1956

Перадрук артыкулаў і матарыялаў із Зборніка дазваляецца з умовай паданьня крыніцы.

Працы, што выдае Інстытут, зьяўляюцца вольным выражэньнем аўтарскіх паглядаў і вывадаў, якія не абавязкава маюць супадаць з паглядамі й вывадамі Выдавецкай Калегіі.

Рэдагуе Выдавецкая Калегія Навуковай Рады Інстытуту

Herausgeber: Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V. München 37, Schließfach 5, Germany. Verantwortlicher Redakteur: Dr. Stanisłaŭ Stankievič, München 2, Augustenstraße 46/III.

B E L O R U S S I A N R E V I E W

of the

Institute for the Study of the USSR

W E I S S R U T H E N I S C H E R U N D S C H A U

des

Instituts zur Erforschung der UdSSR

R E V U E B I E L O R U S S I E N N E

de

l'Institut d'études sur l'URRS

4

M Ü N C H E N

1956

Інстытут для Вывучэньня СССР быў зарганізаваны ў Мюнхэне 8 ліпеня 1950 году. Ён зьяўляецца свабоднай карпарацыяй вучоных, што пакінулі Савецкі Саюз і працуюць цяпер над навуковым дасьледваньнем СССР. Мэтай іхнай працы зьяўляецца падаваньне праўды дэмакратычнаму сьвету, каб такім чынам разьвеяць няведаньне, якое існуе ў дачыненьнях да Савецкага Саюзу.

Кажны навуковы працаўнік ці дасьледнік можа прыймаць удзел у дзейнасьці Інстытуту, незалежна ад нацыянальнасьці ці палітычных перакананьняў, з аднэй умовай, калі ён не зьяўляецца сябрам камуністычнай партыі ці сымпатыкам яе. Дзеля гэтага ўсе эмігранты з СССР, якія маюць навуковыя кваліфікацыі, маюць права ўдзельнічаць у працы Інстытуту, незалежна ад іхнага месца жыхарства.

Цэнтраля Інстытуту, што знаходзіцца цяпер у Мюнхэне, зьяўляецца перадусім месцам кантакту навукоўцаў-эмігрантаў з СССР. Апрача выдаваньня зборнікаў артыкулаў, манаграфіяў і часапісаў, Інстытут арганізуе таксама канфэрэнцыі навукоўцаў ды аказвае скромную матарыяльную дапамогу гэтым навукоўцам у іхнай дасьледвальнай працы.

The Institute for the Study of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the activities of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institut, irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

М і к о л а В о л а ц і ч

НАСЕЛЬНІЦТВА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ І ЯГО ПЕРАСЯЛЕНЬНЕ МІЖ СУЧАСНАЙ ПОЛЬШЧАЙ І БССР

Адным з вынікаў другой сусьветнай вайны ўва Усходняй Эўропе - гэта тэрытарыяльныя й этнаграфічныя перамены, запачаткаваныя нацыянал-сацыялістычнай Нямеччынай, ды на свой лад поўнасьцяй зьдзейсьненыя Савецкім Саюзам дзеля забясьпечаньня інтарэсаў імпэрыялістычнай палітыкі Масквы, згодна з старой рымскай пагаворкай: "Divide et impera!"

У гэтым артыкуле разглядацца будуць ня ўсе тэрытарыяльныя й этнічныя перамены за зялезнай заслонай, але толькі тыя, што адбыліся на тэрыторыі Беларусі ў сувязі ізь зьменай даваеннай польска-савецкай мяжы /1921-1939/ і ўстанаўленьнем яе на г.зв. "лініі Кэрзона", першы раз змадыфікаванай у карысьць Беларускай ССР, а другі - у карысьць Польшчы.

Нямецкі паход на Польшчу 1 верасьня 1939 г. і савецкі - 17 верасьня таго-ж году, палажылі канец былай польскай дзяржаве, дзелячы яе між Нямеччынай і СССР. На аснове ўмовы /Рыбэнтропа-Молатава/ з 28 верасьня 1939 г. Заходняя Беларусь амаль ува ўсіх сваіх гістарычных межах /бяз Сувальшчыны й Падляшша/ была далучана да БССР. Усяго да БССР было далучана ў 1939 годзе 108,000 кв.км. прасторы з 4,8 мільёнамі насельніцтва паводля польскага перапісу з 9 сьнежня 1931 г.[1]

Пасьля няпоўнага месяца, 10 кастрычніка 1939 г., на аснове савецка-летувіскае ўмовы прастора заходняй часткі БССР была зьменшаная на 6,655 кв.км. з насельніцтвам 475,500 душ цераз далучэньне Вільні і часткі Віленшчыны да летувіскай дзяржавы.[2]

Заняўшы Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну, бальшавікі стараліся надаць сваім актам форму "легалізму" шляхам правядзеньня свайго роду "плебісцыту", каб гэтым перакрэсьліць прэ-

тэнсіі Польшчы на занятыя землі, што вынікалі з Рыскага трактату. Ведама, нельга гутарыць аб выяўленьні волі насельніцтва пад савецкай акупацыяй, тым ня менш, як сьцьвярджаюць знатакі ўсходніх справаў праф. J. Shotwell і M. Laserson [3], трэба верыць, што выбары ў г.зв. Народны Сход у Беластоку й Львове, дзеля далучэньня Заходняй Беларусі да БССР і Заходняй Украіны да Ўкраінскай ССР[4] з дня 23 кастрычніка 1939 г., былі а н т ы п о л ь с к а й дэманстрацыяй насельніцтва, незадаволенага з польскай гаспадарчай і нацыянальнай палітыкі.

Этнічныя суадносіны ў Заходняй Беларусі

а/ Перад другой сусьветнай вайной

Аб этнічных суадносінах у Заходняй Беларусі перад другой сусьветнай вайной у сьвятле польскіх урадавых дадзеных можна мець уяўленьне на аснове агульнага другога перапісу, што адбыўся 9 сьнежня 1931 г. Гэтыя дадзеныя зьяўляюцца найважнейшай крыніцай статыстычных ведаў аб былай польскай дзяржаве. Паводля гэтага перапісу ўрад б. польскай дзяржавы гэтак прадстаўляў этнічныя суадносіны ў Заходняй Беларусі[5], як паказана на бач. 7-ай і 8-ай.

Як зь іх пабачым, лік Палякаў пададзены нязвычайна высокі, бо 52,1% усяго насельніцтва, у той час, калі асноўнае насельніцтва, б е л а р у с к а е прадстаўленае 19,2%. Каб штучна паменшыць лік Беларусаў, уведзеная аддзельная "нацыянальнасьць" на Палесьсі - "тутэйшыя", якія там тварылі 62,5% насельніцтва. Калі "тутэйшых" залічым да беларускай этнічнай групы /падобна, як "русінаў" да ўкраінскай/ атрымаем агульную лічбу 1,692,400 на прадстаўленьне беларускага этнічнага элемэнту, аднак далёка няпоўную, бо апрача камбінацыяў з "тутэйшымі"[7], польская статыстыка залічае да польскай групы: а/амаль усіх Беларусаў-каталікоў[8], б/вялікую колькасьць Беларусаў праваслаўных, в/некаторы працэнт іншых нацыянальнасьцяў, як Жыдоў, Татараў, Караімаў, Расейцаў, Немцаў і іншых, г/штучна павялічвае расейскую групу коштам беларускага насельніцтва[9].

Некаторыя вывады аб неаб'ектыўнасьці польскай статыстыкі можна зрабіць на аснове параўнаньня дадзеных аб этнічных суадносінах з рэлігійнымі. Гэтыя апошнія прадстаўленыя на бачыне 9-ай.

Ваяводзтвы

У тысячах	Беластоцкае[6]	Віленскае	Наваградзкае	Палескае	Усяго
Усяго насельніцтва	1.643,9	1.276,0	1.057,2	1.131,9	5.109,0
места	396,1	261,3	102,7	148,8	908,9
вёска	1.247,8	1.014,7	954,5	983,1	4.200,1
Палякаў	1.182,3	761,7	553,9	164,1	2.662,0
места	225,3	164,5	46,6	44,1	480,5
вёска	957,0	597,2	507,3	120,0	2.181,5
Беларусаў	205,6	289,7	413,5	75,4	984,2
места	5,9	7,8	11,8	5,6	31,1
вёска	199,7	281,9	401,7	69,8	953,1
Украінцаў	2,6	0,4	0,5	54,0	57,5
места	0,4	0,2	0,1	0,8	1,5
вёска	2,2	0,2	0,4	53,2	56,0
Русінаў	0,8	1,2	0,7	-	2,7
места	0,1	0,1	0,1	-	0,3
вёска	0,7	1,1	0,6	-	2,4

Ваяводзтвы

У тысячах	Беластоцкае	Віленскае	Наваградзкае	Палескае	Усягс ?
Расейцаў	35,1	43,3	6,8	16,2	101,4
места	10,5	9,7	2,5	7,8	30,5
вёска	24,6	33,6	4,3	8,4	70,9
Немцаў	7,3	1,3	0,4	1,0	10,0
места	2,7	0,6	0,2	0,1	3,6
вёска	4,6	0,7	0,2	0,9	6,4
Жыдоў	195,0	108,9	77,0	113,0	493,9
места	150,4	75,6	41,3	72,7	340,0
вёска	44,6	33,3	35,7	40,3	153,9
Іншых	15,2[а)]	69,5[б)]	4,4	708,2[в)]	797,3
места	0,8	2,8	0,1	17,5	21,4
вёска	14,4	66,7	4,3	690,5	775,9

Заўвагі: а) і б) разам зь Летувісамі, якіх у Беласточчыне 13.100
у Віленшчыне 65.300

в) разам з "тутэйшымі", якіх было 707.100.

Рэлігійныя суадносіны насельніцтва Заходняй Беларусі паводля перапісу з 9 сьнежня 1931 г. разам зь Вільняй і часткай Віленшчыны, далучанымі да Летувы.

Ваяводзтва	Усяго	Рыма-каталікоў	Грэка-каталікоў	Праваслаўных	Пратэстантаў	Іншых хрысьціян	Жыдоў	Іншых
Беластоцкае[10]	1.643,9	1.114,1	1,5	304,7	15,2	8,8	197,4	2,2
места	396,1	209,8	0,6	27,3	5,0	0,6	152,1	0,7
вёска	1.247,8	904,3	0,9	277,4	10,2	8,2	45,3	1,5
Віленскае	1.276,0	797,5	1,0	324,7	3,5	34,7	110,8	3,8
места	261,3	159,0	0,3	19,6	2,0	3,0	76,2	1,2
вёска	1.014,7	638,5	0,7	305,1	1,5	31,7	34,6	2,6
Наваградзкае	1.057,2	424,6	1,8	524,3	1,3	1,2	82,9	3,1
места	102,7	38,1	0,1	19,1	0,4	0,1	43,7	1,2
вёска	954,5	386,5	1,7	523,2	0,9	1,1	39,2	1,9
Палескае	1.131,9	124,9	1,8	875,8	5,5	9,3	114,0	0,6
места	148,8	37,5	0,5	36,7	0,6	0,3	73,2	- -
вёска	983,1	87,4	1,3	839,1	4,9	9,0	40,8	0,6
У С Я Г О	5.109,0	2.461,1	6,1	2.047,5	25,5	54,0	505,1	9,7
места	908,9	444,4	1,5	102,7	8,0	4,0	345,2	3,1
вёска	4.200,1	2.016,7	4,6	1.944,8	17,5	50,0	159,9	6,6

Увага: Усе вышэйшыя лічбы пададзеныя ў тысячах.

З пададзеных двух табліцаў вынікае, што агульны лік Палякаў ня толькі пакрывае поўнасьцяй лік каталікоў, але амаль на 200,000 перавышае яго. Ясна, што апрача каталікоў статыстыка залічае да Палякаў розныя нацыянальнасьці, ня гледзячы на іх рознае этнічнае паходжаньне і іхнюю нацыянальную рэлігію. Так, напрыклад, Жыдоў паводля рэлігіі падаецца 505,100, а паводля нацыянальнай прыналежнасьці, гэта значыць у разуменьні статыстычных дадзеных паводля "роднай мовы", налічваецца 493,900; праваслаўных агулам налічваецца 2,047,500 , а ўсіх Беларусаў, "тутэйшых", Украінцаў і Расейцаў усяго 1,852,900; інакш кажучы, 194,600 праваслаўных залічана да Палякаў, хоць праваслаўе ніколі не датычыла запраўдных Палякаў.

На незапраўднасьць урадавых польскіх статыстычных дадзеных ужо даўно зьвярнулі ўвагу розныя дасьледнікі нацыянальных мяншыняў б. польскай дзяржавы, як напр. Папроцкі, які падкрэсьліваў, што ў польскіх перапісах з 1921 і 1931 гг. "ня рэдка замест нацыянальнасьці пададзена веравызнаньне, або як "родная мова" - "тутэйшая", гэта значыць мясцовы дыялект. Таму нельга дзівіцца, што ўрадавыя статыстыкі ня могуць паказваць на дакладную лічбу Беларусаў у Польшчы".[11]

Морнік ставіў пад сумлеў дадзеныя першага польскага перапісу з 1921 г. у дачыненьні да Беларусаў.[12]

> "Урадавая статыстыка, - пісаў ён, - падае лік Беларусаў у Польшчы на 1,057,000. Сумлеўнасьць гэтага ліку для беларускіх акругаў Польшчы кідаецца ў вочы, калі параўнаем дадзеныя расейскай статыстыкі з 1897 г. і польскай статыстыкі з 1921 г. Паводля апошняга ўрадавага расейскага перапісу налічвалася ў беларускіх акругах цяперашняй польскай дзяржавы 1,700,000 Беларусаў. Срокоўскі[13] ўважае, што ў 1921 г. было найменш 1,600,000 Беларусаў. Лік праваслаўных Беларусаў у паасобных ваяводзтвах быў тады наступны:
>
> | | |
> |---|---|
> | Віленскае ..... | 261,426 |
> | Наваградзкае..... | 421,556 |
> | Беластоцкае..... | 197,407 |
> | Палескае..... | 491,510 |
> | Усяго: | 1,371,899 |
>
> Да гэтай лічбы павінны быць далічаныя Беларусы-каталікі, якіх польская статыстыка налічвае толькі 60,123. Гэты лік поўнасьцяй занізкі, з чым згодны й Срокоўскі.Рапапорт[14] думае, што лік Беларусаў-каталікоў у 1921 г. выносіў найменш 300,000, бо ў

вагульнасьці ўважаецца, што кажны чацьверты Беларус ёсьць рыма-каталік".

Далей Морнік, пасьля падробных аблічэньняў, даходзіць да выніку, што ў 1928 годзе было Беларусаў у Заходняй Беларусі 2,137,000. Энгельгардт[15] выводзіць на 1939 год агульную лічбу Беларусаў на гэтых землях 2,750,000 - 3,000,000.

З навейшых дасьледнікаў Dudley Kirk, аналізуючы няправільнасьць ацэнкі нацыянальнасьці паводля ўжыванай мовы, гэтак піша:

> "...Там дзе ўваходзіць у ігру асабісты інтэрас або справа прэсьціжу, двумоўны чалавек мае тэндэнцыю гаварыць аб самым сабе, як аб прыхільніку дамінуючай мовы, ня гледзячы на факты. У выніку адмоўных, нэгатыўных прычынаў некаторыя, быць можа, баяцца прызнаць за сабой статус мяншыні. Руплівыя рэгістратары, можа быць, знаходзяцца пад уплывам нацыяналістычных меркаваньняў, калі яны інтэрпрэтуюць і запісваюць адказы такім чынам, што яны выходзяць на карысьць дамінуючай мове".[16]

У сувязі з гэтым W. Parker Mauldin і Donald S. Akers[17] у афіцыйнай публікацыі Статыстычнага Бюра Задзіночаных Штатаў Амэрыкі ўключаюць у лік Беларусаў усіх праваслаўных бяз розьніцы на іхную мову ды "тутэйшых", налічваючы на 1931 год 2,020,000 Беларусаў у б. польскай дзяржаве.

Міма зробленых паправак, аднак амэрыканскія аўтары дапусьцілі вялізную памылку, паўтараючы ранейшыя неабаснаваныя цьверджаньні розных аўтараў, быццам нацыянальнай рэлігіяй Беларусаў ёсьць праваслаўе[18], а каталіцызм характэрны толькі для Палякаў. Гэта абсалютная няпраўда. Падобна, як Украінцам ёсьць характэрнае вуніяцтва й праваслаўе, так для Беларусаў каталіцтва й праваслаўе.[19]

Пры аблічэньні ліку Беларусаў у Заходняй Беларусі трэба браць на ўвагу каталіцтва й праваслаўе, як амаль роўныя фактары, бо рэлігійны дуалізм Беларусі праявіўся тут у амаль роўнай сіле. Яго выкарыстоўвалі Палякі для падмацоўкі сваіх захопніцкіх прэтэнсіяў, быццам каталіцкае насельніцтва Заходняй Беларусі - гэта польскі элемэнт.

На пытаньне, адкуль узяліся Палякі на Беларусі, зусім трапна казаў 5 красавіка 1940 г. у сваёй лекцыі, чытанай у Вільні, ведамы гісторык і геаграф праф. Станіслаў Любіч-Маеўскі:

"Да 1919 г. ніякай калянізацыі Палякамі беларускіх зямель ня было, ніхто з Палякаў сюды масава ня прыязджаў. Толькі пад уплывам вонкавых абставінаў польшчылася мясцовая беларуская шляхта, а прыезд сюды Палякаў пачаўся ад 1919 году. За апошнія дваццаць гадоў панаязджала сюды шмат Палякаў... Аб нейкіх мясцовых Паляках тут няма і мовы. У гэтак званых "мясцовых" Палякаў няма й капелькі польскай крыві..."[20]

І запраўды да 1919 году ня было магчымасьці для іміграцыі польскага насельніцтва на Беларусь, за выключэньнем Падляшша, частка якога была захоплена Польшчай у 1569 годзе. Міма фармальнай дэкляцыі Люблінскай вуніі з 1569 г., дзе ў 13 пункце гаворыцца аб жаданым скасаваньні забароны на ўезд Палякаў у Літву, III Літоўскі Статут з 1588 году, што абавязваў на Беларусі /Заходняй/ да 1840 г., надалей пакідаў у сіле ўвесь час абавязваючы закон, які забараняў чужынцам /Палякам і іншым/ купляць зямлю й сяліцца на Беларусі й Жамойдзі.

Але і пасьля 1919 г. польская іміграцыя ня была так вялікая, як гэта вынікала-б з дадзеных польскай статыстыкі. Польскі наезны элемэнт у Заходняй Беларусі лёгка выявіць, калі параўнаем лік насельніцтва зь першага перапісу ў 1921 годзе з другім перапісам у 1931 годзе, бяручы на ўвагу сярэдні натуральны прырост насельніцтва Заходняй Беларусі ў гадох 1921-1931 - 2,2 працэнты.[21]

Наезны польскі элемэнт у Заходняй Беларусі 1921-1931[22]

Ваяводства	1921	Прыродны прырост	1931	Наезны элемэнт наагул	Палякі наезныя
Беласток[23]	1,307,826	287,722	1,643,900	48,352	45,000
Вільня	973,404	214,149	1,276,000	88,348	85,000
Наваградак	824,045	181,290	1,057,200	51,865	50,000
Палесьсе	880,898	193,798	1,132,200	57,504	55,000
Усяго	3986,173	876,959	5,109,300	246,069	235,000

З гэтай лічбы ў 1931 г. 110,700 прыезных Палякаў жыло ў гарадох Заходняй Беларусі большых за 10,000 насельніцтва, а рэшта - 124,300 былі жыхарамі малых мястэчак і валасных вёсак, дзе ўтваралі наступныя катэгорыі насельніцтва:

1/ Вайсковыя асаднікі[24] 18,600
2/ Цывільныя асаднікі[25] 5,500
3/ Маёнткаўладальнікі і іх служба[26] 12,000

4/ Валасная адміністрацыя[27]	5,500
5/ Паліцыя зь сем'ямі[28]	10,000
6/ Сем'і жаўнераў КОП[29]	10,000
7/ Настаўнікі і іх сем'і[30]	10,000
8/ Пошта[31]	3,500
9/ Транспарт[32]	12,400
10/ Лясная гаспадарка[33]	25,000
11/ Прамысловасьць[34]	10,000
12/ Каталіцкія сьвятары і касьцельная адміністрацыя[35]	1,800
Усяго	124,300

Так прадстаўляецца польскі наезны элемэнт між 1921 і 1931 годам. Перад 1921 годам / перад перапісам/ таксама прыбыла некаторая колькасьць Палякаў, зьвязаных з польскай адміністрацыяй і школьніцтвам, аднак агульная лічба іх ня перавышала 25 тысяч чалавек.[36] Такім парадкам, падлічаючы ўсіх Палякаў у Заходняй Беларусі разам з б. Беластоцкім[37] і Віленскім ваяводзтвамі атрымліваем:

Наезных Палякаў ад 1919-1921	25,000
Наезных Палякаў ад 1921-1931	235,000
Усяго	260,000

Увесь этнічны склад насельніцтва Заходняй Беларусі ў 1931 годзе прадстаўляўся наступна:

Беларусаў	3,460,900	78%
Жыдоў	450,000	10,1%
Палякаў	260,000	5,9%
Расейцаў	101,400	2,3%
Летувісаў	70,400	1,6%
Украінцаў	60,200	1,3%
Немцаў	25,500	0,6%
Іншых	9,800	0,2%
Усяго	4,437,200	

б/ У часе другой сусьветнай вайны

У часе другой сусьветнай вайны адбыліся вялікія рухі насельніцтва ў Заходняй Беларусі, выкліканыя сьпярша Саветамі, а пасьля нямецкімі акупацыйнымі ўладамі.

Зь першых дзён сваёй акупацыі бальшавікі пачалі масавыя арышты ў заходніх землях Беларусі й Украіны нявыгаднага сабе элемэнту. Першыя ўдары былі накіраваныя на "кіруючую праслойку" так польскую, як беларускую ды ўкраінскую і інш. Бальшавікі ўжо мелі раней у Маскве падрыхтаваныя дакладныя сьпіскі людзей з загадам безадкладнага арышту.[38] Так, прыкладам, на трэйці дзень свайго быцьця ў Вільні яны арыштавалі выдатнейшых Беларусаў, якіх там знайшлі ды таксама ў іншых гарадох і мястэчках Беларусі[39].

Апрача прывезеных сьпіскаў, НКВД, пры дапамозе пасьпешна арганізованага выведнага апарату, вылоўлівала й арыштоўвала гэткія катэгорыі насельніцтва:

1/ Актыўных прадстаўнікоў розных палітычных партыяў, грамадзкіх і нацыянальных арганізацыяў;

2/ ахвіцэраў польскай арміі, расейскай антыбальшавіцкай арміі з часоў грамадзянскай вайны, удзельнікаў супрацьбальшавіцкіх паўстаньняў[40], кіраўнікоў вайсковых і паўвайсковых арганізацыяў;

3/ кіруючы польскі элемэнт у адміністрацыі, судаўніцтве, школьніцтве, эканоміцы, прамысловасьці і г.д.;

4/ прыналежных да паліцыі ўсякага тыпу, паліцыйных агентаў, службоўцаў і агентаў польскага цывільнага й ваеннага выведніцтва;

5/ буйных маёнткаўладальнікаў і ўвесь актыўны польскі элемэнт на сёлах, паказаны новастворанай агентурай, як дзеючы супраць інтарэсаў беларускага насельніцтва ў часы існаваньня польскай дзяржавы;

6/ кіруючы элемэнт у лясной гаспадарцы, у транспарце, пошце, тэлеграфе і г.д.

Апрача арыштаў названага элемэнту, бальшавіцкія акупацыйныя ворганы падрыхтоўвалі ўвесь час дакладныя сьпіскі для масавых дэпартацыяў насельніцтва ў глыб СССР, якія адбыліся тры разы: у лютым і траўні 1940 і ў чэрвені 1941 г.

Першая вялізная дэпартацыя зьнявечаных, іх сем'яў і іншага насельніцтва Заходняй Беларусі адбылася 9-10 лютага 1940 г. Акцыя была падрыхтована загадзя і адбылася ў вадным часе па ўсёй краіне, да чаго былі выкарыстаны паліцыйныя і вайсковыя акупацый-

ныя сілы ды ўсялякі магчымы транспарт. Галоўны ўдар вывазнай акцыі быў скіраваны супраць польскіх вайсковых асаднікаў, лясьнікоў, буйных земляўладальнікаў, польскага актыўнага элемэнту, які прыймаў удзел у палітычнай і нацыянальнай даваеннай дзейнасьці, а таксама супраць сем'яў раней арыштаваных розных катэгорыяў людзей. Было вывезена 140,500 чалавек.[41]

Хутка пасьля гэтага масавага вывазу пераважна польскага насельніцтва Зах. Беларусі, адбыўся другі - у травені 1940 году, які ахапляў: 1/ сем'і вайсковых, паліцыі, службоўцаў, адміністрацыі, школьніцтва і г.д. - пераважна Палякаў; 2/ гэтак званых "кулакоў" - багацейшых беларускіх сялянаў; 3/ дробных прадпрыемцаў, купцоў, домаўласьнікаў і г.д. - пераважна Беларусаў і Жыдоў; 4/ унесеных на вывазныя сьпіскі мясцовымі актывістымі. Што да памераў вывазнай акцыі ў травені 1940 г., то на аснове собскіх назіраньняў і сьветчаньняў жыхароў розных раёнаў Заходняй Беларусі[42], можна сказаць, што была яна колькасна меншай і ня так жудаснай, як зімовая акцыя. У сярэднім ацаніць яе можна на 70,000 чалавек.

Трэйцяя вывазная хваля, ня лічачы нанова запаўняных турмаў, адбылася коратка перад пачаткам нямецка-савецкай вайны ў чэрвені 1941 году. Гэтая акцыя была скіравана супраць насельніцтва ўсялякіх катэгорыяў, у васноўным супраць сярэдняй клясы ў гарадох і багацейшых сялянаў на вёсцы. Польскае наезнае насельніцтва разгромленае было ў першых дзьвюх акцыях і індывідуальных арыштах, цяпер галоўную вывазную масу тварылі багацейшыя сяляне, удзельнікі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады зь іх сем'ямі, Жыды ды навет сябры КПЗБ /Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі/[43]. Акцыя была спынена выбухам вайны, так што тысячы вывезеных знаходзіліся на чыгуначных шляхох ды былі нямецкай арміяй вызваленыя ад далейшай дэпартацыі. Тысячы былі ў часе эвакуацыйнай суматохі пабітыя бальшавіцкімі стражнікамі або зьгінулі ад бамбардыровак. У Савецкі Саюз аднак было вывезена ня менш 50,000 чалавек[44]. Такім чынам бальшавікі арыштавалі й вывезьлі з Заходняй Беларусі зь Вільняй:

1/ Індывідуальна арыштаваных	45,000
2/ У першым вывазе	140,500
3/ У другім вывазе	70,000
4/ У трэйцім вывазе	50,000
Усяго	305,500

Пытаньне савецкіх дэпартацыяў насельніцтва Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў гадох 1939-1941 закранаюць шматлікія аўтары, падаючы розныя аблічэньні. E. M. Kulisher[45] і Frank Lorimer[46] налічваюць ад 1,5 да 2 мільёнаў. Такую самую лічбу падае Панятоўскі[47]; Dangerfield[48] - 1,080,000. Гэтая апошняя найбольш блізкая праўды, хоць нельга пагадзіцца із спосабамі аблічэньня. Пайменна, названыя аўтары бяскрытычна прымаюць, што ў Зах. Беларусі і Зах. Украіне ў 1939 годзе было 4,5 міль. Палякаў, і што бальшавікі быццам вывозілі й арыштоўвалі толькі Палякаў. Ад гэтай лічбы яны адымаюць агульны лік вярнуўшыхся праз Блізкі Усход, рэпатрыяваных у 1945-48 гг. у Польшчу ды загінуўшых у ваенных падзеях.

Першы раз была названая бальшавікамі агульная лічба польскіх грамадзянаў даваеннай польскай дзяржавы ў савецкай даведцы, перасланай польскай амбасадзе ў Маскве, пасьля ўзнаўленьня дыпляматычных зносінаў, у выніку падпісаньня ўмовы /Сікорскі-Сталін/ 30 ліпеня 1941 г.[49]. Саветы тады падавалі 750,000 , з чаго траціну складалі дзеці. У гэтую лічбу ўваходзілі палонныя польскія жаўнеры, арыштаваныя й вывезеныя ў масавых акцыях.

Паводля нашых аблічэньняў бальшавікі вывезьлі ў 1939-1941 гг. з Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны ўсяго 975,000 чалавек, уключаючы сюды таксама й палонных жаўнераў польскай арміі.

З раней пададзенай лічбы 305,500 чалавек, вывезеных з Заходняй Беларусі, найменш 200,000 прыпадае на запраўдных Палякаў, рэшта - на Беларусаў і іншыя нацыянальнасьці. Такім чынам, у мамэньце пачатку нямецка-савецкай вайны ў 1941 годзе было на заходніх беларускіх землях /разам зь Беласточчынай[50], Віленшчынай і Вільняй/ каля 65,000 Палякаў, інакш кажучы, польскі элемэнт быў моцна праредджаны.

Савецка-нямецкая вымена насельніцтва

16 лістапада 1939 году між Саветамі й Нямеччынай была падпісана ўмова ў справе перасяленьня насельніцтва нямецкага паходжаньня з Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў Нямеччыну, а Беларусаў, Украінцаў і Расейцаў з Польшчы ў СССР на прынцыпе добравольнай згоды[51].

На аснове гэтай угоды каля 25,000 Немцаў выехала ў Нямеччыну

з Зах. Беларусі, а з Польшчы вярнулася на бацькаўшчыну каля 15,000 Беларусаў. Такім парадкам перастала існаваць нямецкая этнічная група ў Зах. Беларусі.

Легальнай вымены польскага насельніцтва між Саветамі і Нямеччынай ня было, хоць гэтакая пачаткова праўдападобна меркавалася. Аб гэтым можна думаць на аснове нямецкага загаду, дадзенага польскаму Чырвонаму Крыжу ў Варшаве ў канцы 1939 году падрыхтавацца да пераняцьця палонных польскай арміі, якія мелі прыбыць з СССР.[52] Відаць пазьней, аднак, Саветы вырашылі самі ліквідаваць польскае пытаньне ў форме жорсткага насільля і экстэрмінацыі тыпу Катыня.

Пасьля першай хвалі арыштаў і дэпартацыяў вялізная колькасьць Палякаў, пераважна бязь сем'яў, уцякла ў Генэральную Губэрню й Вільню, далучаную тады да яшчэ несавецкай Летувы. У самую толькі Вільню ўцякло ў 1939 годзе з Зах. Беларусі 12,000 Палякаў.[53]

З другога боку, нямецкі перасьлед Жыдоў у Польшчы выклікаў хвалю жыдоўскай міграцыі на ўсход праз слаба абстаўленую савецка-нямецкую граніцу ў 1939 і на пачатку 1940 г. Паводля аблічэньняў Жыдоўскага Інстытуту[54] ўцякло з Польшчы каля 200,000 Жыдоў у Зах. Беларусь і Зах. Украіну, з чаго найменш 120,000 апынулася на Беларусі.

Іншай прыбытковай хваляй насельніцтва Зах. Беларусі быў наезд савецкага адміністрацыйнага, партыйнага, гаспадарчага, прапагандовага, паліцыйнага й вайскова-акупацыйнага апарату ў гарады і большыя мястэчкі. Гэта можна бачыць наглядна на маланкавым росьце гарадоў:

Горад	у 1939-40	у 1941
Беласток	107,000	135,000
Горадзень	50,000	62,000
Баранавічы	30,000	60,000
Берасьце	51,000	73,000
Слонім	17,000	30,000
Наваградак	17,000	32,000
Вільня	209,000	260,000

У выніку гэтага прыплыву насельніцтва, пераважна небеларускага, агульны лік жыхароў Заходняй Беларусі ў часе савецкай акупацыі 1939-1941 не паменшыўся, міма масавых дэпартацыяў і арыштаў, ды выносіў каля 5,055,000 , з чаго было:

Беларусаў	3,890,000	77,0%
Жыдоў	650,000	12,8%
Расейцаў	260,000	5,1%
Палякаў	65,000	1,3%
Летувісаў	75,000	1,5%
Украінцаў	65,000	1,3%
Іншых	50,000	1,0%
Усяго	5,055,000	

У параўнаньні з становішчам у 1931 годзе этнічныя суадносіны зьмяніліся ў 1941 годзе наступна: Беларусы ўтрымалі амаль той-жа самы працэнт насельніцтва /77%/; узмоцнілася расейская і жыдоўская групы на 2,7%, перастала існаваць група нямецкая, а польская - спала з 5,9% да 1,3%.

Нямецкая акупацыя Беларусі 1941-1944

У часе нямецкай акупацыі насельніцтва Заходняй Беларусі перажыло вялікія этнічныя перамены й вынішчэньне. Перш за ўсё нямецкая інвазія выклікала ў чэрвені 1941 году хвалю ўцёкаў наехаўшага савецкага элемэнту. Прыблізна 50% яго пасьпела эвакуавацца з Заходняй Беларусі. Далей Немцы правялі амаль поўную экстэрмінацыю жыдоўскага насельніцтва. З агульнага ліку Жыдоў у Заходняй Беларусі 650,000 уцалела ня болей 10-12 тысяч, і толькі тыя, хто змог уцячы ў лес і прылучыцца да партызаншчыны.[55]

Ліквідацыйныя акцыі датычылі таксама няжыдоўскага насельніцтва. У часе франтовых апэрацыяў супраць Чырвонай Арміі ў 1941 годзе нямецкія франтавыя групы СС расстралялі або загналі ў палон найменш 25,000 Беларусаў Заходняй Беларусі па правакацыі ацалелых польскіх актывістых, якія прадстаўлялі Немцам сьпіскі Беларусаў, быццам камуністых.[56] Яшчэ больш масавыя формы прынялі нямецкія ліквідацыйныя акцыі пасьля зактывізаваньня антынямецкай партызаншчыны ў 1942-44. За гэты час было арыштаваных і расстраляных каля 35,000 Беларусаў, пераважна сялянаў, і каля 20,000 Палякаў у ваддзельных антыпольскіх апэрацыях.[57]

Так польская, як і савецкая партызаншчына з свайго боку расстраляла каля 25,000 Беларусаў, пераважна сялянаў, у часе свайго рабаўніцтва ці арганізованага пагрому нацыянальна-сьведамага беларускага элемэнту.[58] У Нямеччыну на прымусовыя працы было вывезена каля 250,000.[59] Такім чынам страты ў насельніцтве Заход-

няй Беларусі за час нямецкай акупацыі прадстаўляліся наступна:

Расстраляна Жыдоў	640,000
Уцякло на ўсход	75,000
Расстраляна франтовым СС	25,000
Арыштавана й расстраляна СД, жандармэрыяй, паліцыяй, гэстапо і інш. ворганамі	35,000
Зьнішчана ў пацыфікацыйных акцыях	100,000
Расстраляна Палякаў	20,000
Вывезена ў Нямеччыну	250,000
Забіта партызанамі	25,000
Зьгінула ад ваенных дзеяньняў	15,000
Усяго	1,185,000

Да гэтага яшчэ трэба дадаць масавую эвакуацыю насельніцтва ў часе адыходу нямецкіх войскаў зь Беларусі ў ліпені-жніўні 1944 г. Тады выехала з Заходняй Беларусі найменш 100,000 чалавек[60], галоўным чынам у Польшчу й Прусію, дзе іх захапіла савецкая армія. Паварот бальшавікоў у Заходнюю Беларусь стаўся пачаткам новых масавых дэпартацыяў насельніцтва, абвінавачанага ў супрацоўніцтве зь Немцамі ці ў дзейнасьці супраць савецкіх інтарэсаў. Такім парадкам, у 1944 і 1945 гг. было арыштована і выслана за Урал каля 120,000 насельніцтва пераважна беларускай нацыянальнасьці.[61] Падсумоўваючы ўсе галоўныя страты ў насельніцтве /паміма катастрафальна нізкага натуральнага прыросту - 0,5[62] за час другой сусьветнай вайны, які памінаем/ агульны лік іх блізкі 1,5 мільёна людзей толькі ў Заходняй Беларусі.

в/ Пасьля другой сусьветнай вайны, 1945-1949

Тэрытарыяльныя зьмены

Яшчэ ў часе ваеннага ходаньня бальшавікі, пачынаючы ад 1942 году, дакладна вызначылі сваю тэрытарыяльную і нацыянальную палітыку на будучыню.

Зараз пасьля пачатку вайны зь Нямеччынай бальшавікі падпісалі /30 ліпеня 1941 г./ з эміграцыйным польскім урадам у Лёндане ўмову аб узнаўленьні дыпляматычных дачыненьняў, дзе былі ўневажнены ўсе дагаворы Саветаў зь Нямеччынай, а ў тым ліку дагавор аб падзеле б. польскай тэрыторыі /28 верасьня 1939/. Палякі інтэрпрэтавалі гэта ўневажненьне, як рэстаўрацыю польска-савецкіх граніцаў зь перад вайны, згодна з Рыскім дагаворам, бальшавікі-ж разумелі пасвойму, што Заходняя Беларусь і Заход-

няя Украіна павінны ўвайсьці ў савецкую цэнтральную арбіту, як "рускую" апору для СССР. Так паўстаў нанава польска-савецкі канфлікт з эміграцыйным польскім урадам і пачалося шуканьне прасавецкіх элемэнтаў у польскім грамадзянстве, якія згадзіліся-б на савецкую канцэпцыю.

Маючы гэткую апору ў Саюзе Польскіх Патрыётаў[63], Сталін мог на канфэрэнцыі ў Тэгеране канкрэтызаваць свае пляны што да будучай Польшчы, якая мела-б адмовіцца ад сваіх прэтэнсіяў на беларускія і ўкраінскія землі, а тварыць сваю будучыню ў межах польскай і здабытай на захадзе земляў. "Лінія Кэрзона" выдалася Крэмлю найлепшай тэрытарыяльнай разьвязкай зь некалькі прычынаў: а/ яна была ў сваім часе створаная Альянтамі, б/ яна аддзяляе ад Польшчы перавагу праваслаўнага /вуніяцкага/ беларускага і ўкраінскага насельніцтва і гэтым самым разьвязвае рэлігійнае пытаньне на карысьць праваслаўя, а што за гэтым ідзе - на карысьць "рускасьці".

Яна была прынятая на канфэрэнцыі ў Ялце ўсімі ўдзельнікамі, як усходняя граніца Польшчы[64], з савецкімі мадыфікацыямі ў карысьць Польшчы, ды на Маскоўскай канфэрэнцыі з удзелам мяшанай польскай дэлегацыі прадстаўнікоў Люблінскага Камітэту і Лёндан-скага эгзыльнага ўраду.[65]

Савецкая "лінія Кэрзона" перасунула на захад даваенны засяг польскай адміністрацыі на 179,740 кв.км. з насельніцтвам 10,652,979 паводля сьпіску з 1931 г., з чаго на карысьць Беларускай ССР, і часткова Летувіскай ССР прыпадае:[66]

Ваяводзтвы і паветы	Насельніцтва 1931	Прастора кв.км.	Гусьціня насельн.
Беластоцкае[67]	405,470	9,115	44 на кв.км.
Аўгустова	11,240	394	29 "
Бельск	29,585	751	39 "
Горадня	200,633	4,143	48 "
Саколка	4,326	118	37 "
Сувалкі	- -	42	-- "
Ваўкавыск	159,686	3,667	44 "
Палескае	1,116,885	36,277	31 "
Берасьце	200,873	4,234	47 "
Драгічын	97,040	2,351	41 "
Камень Кашырскі	94,988	3,243	29 "
Кобрынь	113,972	3,545	32 "

Косава	83,696	3,562	23	"
Лунінец	108,663	5,678	19	"
Пінск	184,305	5,631	33	"
Пружаны	108,583	2,644	41	"
Столін	124,765	5,389	23	"
Наваградзкае	1,057,147	22,966	46	"
Баранавічы	161,038	3,298	49	"
Ліда	183,485	4,258	43	"
Нясьвіж	114,464	1,968	58	"
Наваградак	149,536	2,930	51	"
Слонім	126,510	3,069	41	"
Стоўпцы	99,389	2,371	42	"
Шчучын	107,203	2,273	47	"
Валожын	115,522	2,799	41	"
Віленскае	1,275,939	29,011	44	"
Браслаў	143,161	4,217	34	"
Дзісна	159,886	3,968	40	"
Маладзечна	91,285	1,898	48	"
Ашмяна	104,612	2,362	44	"
Паставы	99,907	3,050	33	"
Сьвянцяны	136,475	4,017	34	"
Вілейка	131,070	3,427	38	"
Вільня - места	195,071	102	1,912	"
Вільня - Трокі	214,472	5,970	36	"
Агулам	3,855,441	97,369	41	"

Адначасова савецкая "лінія Кэрзона" адрэзала ад Беларусі наступную прастору з насельніцтвам у 1931 і 1946 гг.:[68]

Назоў павету	Насельніцтва 1931	Насельніцтва 1946	Прастора кв.км. /1935/	Гусьціня насельн. 1931	Гусьціня насельн. 1946
Белая Падляская	116,266	113,271	2,122	55	53
Аўгустова	63,511	42,178	1,641	39	26
Беласток места	91,101	56,759	39	2336	1455
Беласток-павет	140,078	137,250	3,079	45	41
Бельск	172,825	198,470	4,237	41	43
Саколка	98,809	89,939	2,215	45	36
Берасьце	15,054	.....[69]	391	39	..[69]
Горадня	12,472	.....	316	39	...
Ваўкавыск	11,641	.....	271	43	...
Усяго	721,757	637,768	14,311		

Як бачым, далучаная да Польшчы заходняя частка Беларусі, так званая Беласточчына, прадстаўляе сабой немалы адрэзак кра-

іны ў 14,311 кв.км. і каля мільёна насельніцтва.

Бальшавікі яе ахвотна аддалі сатэлітнай Польшчы, ня гледзячы на вялікую прастору, бо пасяляе яе ў бальшыні беларускае каталіцкае насельніцтва, да якога Масква ставілася варожа. Рэлігійныя суадносіны прадстаўляліся гэтак:

Працэнтовыя дадзеныя з 1921 г.[70]

Назоў павету	Каталікі	Вуніяты	Праваслаўн.	Жыды	Эванге-лікі
Белая Падляская	66,0	1,4	13,4	18,4	0,4
Беласток	60,6	0,2	9,7	27,4	1,8
Аўгустова	90,9	--	1,1	6,5	0,4
Бельск	45,3	--	42,6	11,7	0,2
Ваўкавыск	46,2	--	41,6	11,8	0,2
Агульна	61,5	0,2	22,9	15,1	0,4

Умова аб перасяленьні Палякаў і Беларусаў па-за "лінію Кэрзона"

Перасяленьні азначанай групы насельніцтва па-за вызначаную мяжу практыкаваліся Саветамі раней. У першую чаргу адносяцца сюды масавыя дэпартацыі насельніцтва ў вызначаныя раёны прыгоннай работы, тварэньне жыдоўскай акругі "Бірабіджан", дагавор зь Нямеччынай аб вымене насельніцтва з дня 16 лістапада 1939, ліквідацыя крымскіх Татараў, Калмыцкай рэспублікі, Чэчэнскай і Карачаеўскай аўтаномнай вобласьці ў гадох 1944-1945. Гэткая думка пераьследвала Сталіна і маскоўскіх валадароў адносна Палякаў і каталіцкага элемэнту ўжо ў часе Тэгеранскай канфэрэнцыі.[71] Сталін у станоўкай форме тады падчыркнуў, што не жадае мець у межах СССР "польскага насельніцтва", пад якім бясспрэчна разумеў рыма-каталікоў Беларусаў і наезных Палякаў[72], а на запытаньне Рузвэльта, ці мяркуецца перасяленьне насельніцтва, адказаў пацьвярджаюча.

З хвілінай заняцьця Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны савецкімі войскамі летам 1944, зараз-жа наступіла ажыцьцяўленьне савецкага пляну аб перасяленьні. 9 і 22 верасьня 1944 г. Люблінскі Польскі Камітэт, як савецкая марыянэтка, падпісаў рад перасяленчых умоваў зь Беларускай, Летувіскай і Украінскай Савецкімі Рэспублікамі.

Поўны тэкст гэтых умоваў ніколі ня быў апублікаваны, які, трэба думаць, быў аднолькавы ўва ўсіх галоўных пунктах з паасобнымі

рэспублікамі паводля згары ўстаноўленага ўзору. Зьмест іх быў пададзены так у амэрыканскай, як і савецкай ды польскай прэсе.[73] Ведамы таксама тэкст умовы зь Летувіскай ССР[74], на аснове якога можна гутарыць аб падобнай умове з БССР. Вось-жа перасяленьню падлягалі ўсе асобы п о л ь с к а й або ж ы д о ў с к а й нацыянальнасьці, якія былі польскімі грамадзянамі перад 17 верасьнем 1939 г. і якія жылі на тэрыторыі Беларускай, Украінскай і Летувіскай ССР, гэта значыць на ўсход ад савецкай "лініі Кэрзона". Гэтыя дзьве катэгорыі насельніцтва мелі права прыняць нанава польскае грамадзянства і выехаць у Польшчу. Падобнае права прыслугоўвала ўсім асобам беларускай, украінскай, расейскай і летувіскай нацыянальнасьці, што жылі на тэрыторыі Польшчы /на захад ад названай лініі/, на прыняцьце савецкага грамадзянства й на перасяленьне ў СССР. Перасяленьне мела быць бязь ніякай прынукі і насільля, на прынцыпе свабоднай волі. Заявы на перасяленьне павінны былі складацца жадаючымі асобамі, пісьмова або вусна, перад адумысловымі камісіямі паміж 15 кастрычнікам і 1 сьнежнем 1944 г. Фактычнае перасяленьне прадбачвалася крыху пазьней, аднак перад красавіком 1945 г. У практыцы працэдура перасяленьня цягнулася некалькі гадоў.

Польскія спадзяваньні і запраўднасьць

Польская статыстычная прапаганда зь перадваенных часоў, падаючы быццам на "Крэсах усходніх" налічвалася 5,274,000 Палякаў /2,583,000 на Зах. Украіне і 2,691,000 на Зах. Беларусі/[75], мела свой практычны вынік у ходзе міжнароднай дыскусіі над польскай праблемай на канфэрэнцыі ў Потсдаме. Пайменна, там разглядалася справа, як вялікую рэкампэнсату мае атрымаць Польшча на захадзе, зь нямецкіх зямель, за страчаныя землі на ўсходзе ў сувязі з новай усходняй граніцай Польшчы, устаноўленай у Ялце. Іншымі славамі, як вялікая павінна быць адведзеная прастора на захадзе для перасяленьня Палякаў з усходу.[76] Чэрчыль і Труман пад уплывам польскай статыстыкі думалі, што прыдзецца пасяліць на захадзе ад 3 да 4 мільёнаў Палякаў, пераселеных з-за "лініі Кэрзона"[77], і таму былі праціўныя перасунуць заходнюю граніцу Польшчы на заходнюю Нісу і Одру, адкуль прыйшлося-б высяліць /разам з Усходняй Прусіяй/ каля 8 мільёнаў Немцаў.[78] Берут у

тым часе выказваў савецкую думку, што 4 мільёны Палякаў будзе пераселена за Буг[79], а лёнданскія польскія эміграцыйныя колы - 6 мільёнаў.[80]

Слабы ход рэпатрыяцыі ў 1944-45 гадох выклікаў патрэбу некаторых паправак у павялічаных польскіх статыстычных ліках. На другой сэсіі Навуковай Рады для Справаў Здабытых Земляў, што адбылася 16-18 сьнежня 1946 г. у Кракаве, Гэнрык Копэць выступаў з дакладам на тэму дэмаграфічных зьявішчаў, выкліканых зьменамі польскіх граніцаў.[81] Паводля ягоных аблічэньняў, на тэрыторыі далучанай да СССР павінна было быць у 1939 годзе 4,222,037 Палякаў, якія быццам канцэнтраваліся ў наступных ваяводзтвах:

Вільня	878,434
Тарнопаль	632,945
Наваградак.....	466,579
Львоў	567,637
Валынь	360,314 і г. д.

З другога боку Копэць паказаў на лік украінскай, беларускай і летувіскай групаў, што знаходзіліся ў граніцах польскай адміністрацыі і якія ўваходзілі ў падрахунак перасяленьня на ўсход. Ён аблічаў, што мела быць пераселена на ўсход:

Украінцаў	701,361	/з акругаў Жэшова, Люблін і Кракаў/,
Беларусаў	79,267	/галоўным чынам зь Беласточчыны - 75,775/,
Летувісаў	8,000	
Расейцаў	42,343	
	830,971	

Гэтыя аблічэньні Копэця не згаджаліся з польскімі ўрадавымі дадзенымі. Пайменна, Урад для справаў рэпатрыяцыі[82] 1 кастрычніка 1944 г. вызначыў толькі 673,876 чалавек украінскай і іншай нацыянальнасьці, якія мелі быць пераселены на ўсход, а 1 кастрычніка 1945 г. яшчэ менш - 538,186[83].

Рух перасяленчы зь Беларускай, Летувіскай і Ўкраінскай ССР у Польшчу пачаўся ў тры тыдні пасьля падпісаньня ўмовы аб перасяленьні. Ужо 9 кастрычніка 1944 г. была заснаваная Польская Дзяржаўная Рэпатрыяцыйная Ўправа, а ў сакавіку 1945 г. дзейнічала ўжо 45 мясцовых рэпатрыяцыйных камісіяў з аддзеламі ў Вільні, Луцку й Баранавічах.

Напачатку лістапада 1944, калі яшчэ фронт стаяў на Вісьле,

ТАСС перадаваў[84], што першыя цягнікі зь перасяленцамі ў Польшчу выехалі з Баранавіч, Горадні, Стоўпцаў, Ваўкавыску, але ня было пададзена ліку людзей у гэтых транспартах. Умовы, у якіх апынуліся перасяленцы, былі нязвычайна цяжкія: ня было ані зарганізаванага перасяленчага апарату, ані азначанага месца на пасяленьне прыбываючага насельніцтва. Фронт зломаны быў толькі 22 студзеня 1945 году, і чырвоная армія перасунулася на Одру на сярэднім адрэзку ракі, ствараючы большую прастору для перасяленчай акцыі.[85]

Асабістае перажыцьцё бальшавіцкай двухгадовай акупацыі ў 1939-41 гг. з аднаго боку й страх перад усякімі рэпрэсіямі нанова прыйшоўшай бальшавіцкай улады з другога, былі прычынай таго, што насельніцтва выкарыстоўвала ўсе магчымасьці, каб вырвацца спад беспасярэдняга панаваньня і лучыць у новастворануюпольскую дзяржаву, якая згодна міжнародных забавязаньняў мела прадстаўляць незалежную дзяржаву з дэмакратычным урадам "нацыянальнай еднасьці". Перасяленчая ўмова давала магчымасьці перш за ўсё Беларусам каталіком на выезд у Польшчу, бо хапіла даказаць, што жадаючы пераехаць ёсьць каталіком і быў грамадзянінам перадваеннай Польшчы, каб быць заквалiфікаваным да "польскай групы". Цяжэй было праваслаўным, але і гэтыя падаваліся часта за каталікоў, каб толькі выехаць спад савецкай акупацыі.[86] Паводля афіцыйных дадзеных, выехала з Заходняй БССР /з прасторы між савецкай "лініяй Керзона", і б. граніцай з 1921-1939 гг. бязь Вільні й часткі Віленшчыны, далучаных да Летувіскай ССР/ у 1944-1945 гадох 135,654 чалавек, або 34% з агульнай лічбы зарэгістраваных на выезд. У гэтым самым часе выехала зь Вільні й Віленшчыны, што далучаныя да Летувіскай ССР, 53,899 з агульнай лічбы зарэгістраваных 350,432 чалавек.[87]

Перасяленчая акцыя больш ажывілася, калі пасьля капітуляцыі Нямеччыны польская мяжа была вызначаная на заходняй Нісе й Одры ды да Польшчы былі далучаныя вялікія прасторы панямецкія на захадзе й у Прусіі. Цяпер перасяленцы проста накіроўваліся на свабодныя адміністраваныя прасторы ў параўнальна далёка лепшых умовах, чымся раней. У 1946 годзе такім парадкам было пераселена з заходняй БССР 136,419 чалавек, а зь Віленшчыны й Вільні /Лет. ССР/ - 123,443[88].

У наступным 1947 годзе акцыя зусім заняпала. З зах. БССР выехала толькі 2,090 чалавек, а зь Вільні й Віленшчыны ўсяго 671 асобаў. На гэтым і закончылася перасяленчая акцыя "Палякаў" з Заходняй Беларусі. Вынікі яе можна згрупаваць у наступнай табліцы:[89]

Назоў краіны	Усяго	Перасяленьне ў Польшчу 1944-49 гг. 1944-45	1946	1947	1948	1949	Зарэгістрав.вые
Зах.Беларусь з гэтага	452,176	189,553	259,862	2,761	...	...	740,945
зах. БССР	274,163	135,654	136,419	2,090	...	...	390,513
Лет.ССР	178,013	53,899	123,443	671	...	...	350,432
Зах.Украіна[90]	810,489	629,089	158,435	76	74	...	718,007

91/

Гэтая табліца нязвычайна павучальная. Яна добра адлюстроўвае палітычнае становішча ў Польшчы ў паасобных гадох. Пасьля падпісаньня перасяленчай умовы ў насельніцтве ўзбудзіліся вялікія надзеі на вольнасьць ад савецкага гнёту, тым больш, што ў тым часе была актуальная справа вольных выбараў у Польшчы й устанаўленьне дэмакратычнага рэжыму. Водгукам гэтага была масавая рэгістрацыя насельніцтва на выезд. У 1946 годзе пачалася саветызацыя Польшчы, значыць ня было ўжо рэальнай надзеі, што адарваўшыся ад роднай зямлі можна будзе вызваліцца ад бальшавіцкага тэрору: ён быў у БССР і гэтакі тварыўся ў Польшчы. У выніку гэтага насельніцтва адмовілася ад думкі на перасяленьне, выехала ў 1947 годзе толькі 2,761 асобаў, а 288,769 чалавек наважыла заставацца на месцы.

Паколькі ў Заходняй Беларусі не тасаваўся ніякі прымус, апарача самой Вільні, дзе Летувісы прабавалі рабіць прэсіі на насельніцтва, каб выяжджала ў Польшчу[92], то ў Зах. Украіне 69,577 Палякаў было прымушанае да рэгістрацыі і перасяленьня.[93] Гэткія рэпрэсіі стасавалі Палякі на сваёй тэрыторыі, аб чым гутарка ніжэй.

Паводля свайго месца жыхарства перасяленцы тварылі толькі 10% гарадзкога насельніцтва, а 90% - гэта сяляне.[94] Гэта вельмі важны паказьнік на этнічнае аблічча перасяленцаў. У 1944-45 гадох на вёсках Заходняй Беларусі, што знаходзяцца на ўсход ад новай польска-савецкай мяжы, ня было зусім польскага насельніцтва: асаднікаў, лясьнікоў, вайсковых, паліцыянтаў, маёнткаўладальнікаў, усякага роду ўрадоўцаў былой польскай дзяржавы арыштавалі і вы-

везьлі бальшавікі яшчэ ў 1939-1941 гг., частка ўцякла заграніцу, а дробныя астаткі былі зьліквідаваныя нямецкай акупацыйнай уладай.[95] Вёска Заходняй Беларусі засталася чыстай і аднароднай паводля этнічнага складу, пайменна - беларускай. Перастала існаваць таксама жыдоўскае насельніцтва, Цыганы, Немцы. Такім чынам 90% перасяленцаў - гэта Беларусы-каталікі, што мяркавалі вырвацца спад бальшавіцкага ярма, выкарыстоўваючы перасяленчую ўмову. Калі аднак пераканаліся, што перасяленьне ў Польшчу не ратуе іх ад камуністычнай улады, дык шматлікія адмовіліся ад выезду. У 1944-45 гг. і 1946-1947 гг. агулам выехала 395,000 Беларусаў-каталікоў у Польшчу на здабытыя землі, з тым разьмяркаваньнем, што перасяленцы зь Віленшчыны выехалі ўва Ўсходнюю Прусію[96], а зь іншых беларускіх зямель пераважна на заходнія землі.[97] Палякаў было прыблізна каля 45,000 у гарадох Заходняй Беларусі на ўсход ад "лініі Кэрзона" і толькі-ж выехала ў Польшчу.

Як бачым, спадзяваных 2,691,000 "палякаў" з Заходняй Беларусі ня толькі не знайшлося, але выехала толькі 452,176 чалавек, у ліку якіх было толькі каля 45,000 запраўдных Палякаў, рэшта Беларусы-каталікі й ацалелыя ад нямецкай экстэрмінацыі Жыды /каля 10-12,000/.

Гэткія запраўдныя факты ашаломілі навет самых Палякаў, якія наіўна верылі ў штучныя лікі сваіх статыстыкаў. На другой сэсіі Навуковай Рады для Справаў Здабытых Земляў у сьнежні 1946г. др. В. Скрыман рабіў даклад аб ходзе перасяленьня, падчыркваючы мізэрныя вынікі, асабліва на Беларусі. Ён стараўся даць некаторае апраўданьне на слабы ход перасяленьня, кажучы, быццам у Віленшчыне і ў іншых беларускіх акругах камісіі рэпатрыяцыйныя срога кантралююць кандыдатаў, вымагаючы доказаў ня толькі польскай мовы, але запраўднага польскага этнічнага паходжаньня, што стварае вялікія цяжкасьці з прычыны страты ў часе вайны асабістых дакумэнтаў. Далей ён звальваў адказнасьць на каталіцкае духавенства ў Заходняй Беларусі й Украіне, якое пашырала пастырскія лісты вышэйшых духоўных уладаў, каб насельніцтва заставалася на месцы і ня выяжджала.[98]

Бязумоўна, тлумачэньні др. Скрымана ня ёсьць дастатковыя на апраўданьне так параўнальна нізкіх лікаў перасяленьня. Га-

лоўным доказам на "польскасьць" было каталіцтва й гэта было лёгка даказаць. Калі былі якія перашкоды, то толькі адносна праваслаўных, якія хацелі прыкінуцца "Палякамі", каб толькі выехаць. Тады яны павінны былі даказаць дакумантальна сваё польскае паходжаньне. 288,769 чалавек у Зах. Беларусі не адкінула перасяленчая камісія, але яны самі зракліся выезду, калі пераканаліся, што Польшча - гэта дзяржава таксама з камуністычным урадам.

Умова аб перасяленьні б. польскіх грамадзянаў з СССР у Польшчу

Апрача вышэй названых умоваў з БССР, УССР і Лет.ССР зь верасьня 1944 году, Польшча падпісала дня 6 ліпеня 1945 г.[99] аддзельную ўмову з СССР у Маскве аб перасяленьні былых польскіх грамадзянаў з аддаленых акругаў СССР у Польшчу. Гэтая ўмова датычыла Палякаў і Жыдоў, якія былі грамадзянамі б. польскай дзяржавы й якія галоўным чынам былі дэпартаваныя ў розныя аддаленыя акругі СССР у гадох 1939-1941. Умова ў сваёй структуры была зусім падобнай да ўмоваў з паасобнымі рэспублікамі. Яна прадбачывала з другога боку перасяленьне Расейцаў, Украінцаў, Беларусаў, Летувісаў і іншых нацыянальнасьцяў з Польшчы ў СССР на прынцыпе дабравольнасьці. Канчатковы тэрмін перасяленчай акцыі прадбачваўся 15 чэрвеня 1946 г.

Да гэтай умовы польскі амбасадар у Маскве Мадзэлеўскі цераз Маскоўскае радыё /7 ліпеня 1945/[100] даў дадатковыя выясьненьні, што пад названую перасяленчую ўмову з 6 ліпеня 1945 г. падпадаюць таксама й тыя Палякі ды Жыды, якія служылі ў польскай арміі ў часе вайны на тэрыторыі СССР, або дапамагалі да адбудовы незалежнасьці краіны, ці адзначыліся ў іншы спосаб.

Перасяленчая акцыя пачалася восеньню 1945 году. Вынікі яе наступныя:[101]

1945 г.	22,058
1946 г.	226,140
1947 "	7,964
1948 "	7,251
1949 "	553
	263,966

Нажаль, адсутнічае падзел на этнічнае паходжаньне тых, што вярнуліся з СССР, так што цяжка азначыць, як вялікі працэнт тва-

рылі Беларусы й Украінцы, дэпартаваныя ў сваім часе разам з Палякамі ў глыб СССР. Паводля аблічэньняў Жыдоўскага Інстытуту[102], у ліку вярнуўшыхся з СССР знаходзілася каля 150,000 Жыдоў, якія або былі вывезеныя бальшавікамі 1939-1941 гг., або ўцяклі ў глыб СССР у часе другой сусьветнай вайны перад нямецкай экстэрмінацыяй.

Таксама ў ліку Палякаў вярнуўшыхся з Захаду /зь нямецкіх лягераў/ немалая колькасьць прыпадае на Беларусаў-каталікоў, якія падпадалі пад перасяленчую ўмову й перасяляліся адразу на пасьлянямецкія землі ў новай Польшчы. З агульнага ліку 1,472324 вярнуўшыхся ў Польшчу з розных нямецкіх лягераў 10 % адносіць Шэхтман[103] на выхадцаў з-за Бугу.

Такім чынам агулам было пераселена на захад ад "лініі Кэрзона" выхадцаў зь беларускай тэрыторыі:

Беларусаў	469,000
Палякаў	120,000
Жыдоў	85,000

Перасяленьне Беларусаў на ўсход ад савецка-польскай мяжы

Міма прапагандная засьцярогі ў перасяленчых умовах аб "дабравольнасьці" перасяленьня, Палякі ў першай фазе перасяленьня, за згодай савецкіх перасяленчых камісіяў, стасавалі паліцыйны прымус адносна ўніяцкага й праваслаўнага ўкраінскага й беларускага насельніцтва ў межах сваёй адміністрацыі з мэтай высяленьня яго на ўсход ад новай савецка-польскай мяжы. Бальшавікі меркавалі ўжо ад 1943 году ліквідаваць існуючыя рэлігійныя й нацыянальныя розьніцы ў заходніх акругах Беларусі й Украіны шляхам высяленьня на захад ад "лініі Кэрзона" рыма-каталіцкага элемэнту, а на ўсход ад яе перасяліць усіх праваслаўных і вуніятаў. Акцыя гэтая распачалася ўжо ў кастрычніку 1944 году, калі густая сетка перасяленчых камісіяў у Любліне, Грубешаве, Холме, Замосьці, Красныставе, Пярэмысьлі, Любартове, Томашове, Беластоку, Белай, Бельску, Ломжы і г.д. камплектавала сьпіскі беларускага, украінскага й летувіскага насельніцтва на вываз у СССР.[104]

Ужо 29 лістапада 1944 г. "Известия" пісалі, што першы транспарт 122 украінскіх сем'яў прыбыў з Польшчы ў Хэрсон. У сьнежні 1944 г. і першых месяцах 1945 г., інакш кажучы ў пэрыяд найболь-

шага холаду, гвалт перасяленьня ў СССР прыняў жудасныя памеры. Палякі й Саветы меркавалі перасяліць 701,361 Украінцаў, 79267 Беларусаў, 42,343 "Расейцаў" і 8,000 Летувісаў[105], зразумела, супраць іхнай волі, бо ніхто дабравольна не жадаў пакідаць сваю гаспадарку, сваю маемасьць і больш спрыяльныя абставіны ды лучыць на высылку ў краіну тэрору, прымусовай і калектыўнай працы. Адказам на высяленчую акцыю Украінцы й Беларусы адказвалі збройным партызанскім супрацівам. На працягу 1945 і 1946 гг. партызанскі рух у раёнах перасяленьня паважна спыняў акцыю. У красавіку 1946 г. украінскія аддзелы "Бандэраўцы" й "Бульбаўцы" ўжо параліжавалі поўнасьцяй савецка-польскі рух у куце між чэхаславацкай граніцай і "лініяй Кэрзона" і гэтым спынілі перасяленьне Украінцаў у СССР.[106]

Тое самае дзеілася ў Беласточчыне. Беларуская паўстанчая армія "Чорны Кот", зарганізаваная ў Белавескай пушчы на пачатку 1945 г. генэралам Вітушкам, атрымала ў гэтым часе вялікае папаўненьне з насельніцтва Беласточчыны, праваслаўнага веравызнаньня, прымусова высялянага ў СССР. Супроць "Чорнага Ката" вясной 1946 г. была кінутая польская дывізія пад камандаваньнем генэрала Пашкевіча, аддзелы "Бясьпекі" й НКВД. Аднак аб'еднаныя пацыфікацыйныя сілы ня здолелі пакараць беларускіх партызанаў і толькі прымусілі іх перасунуцца на тэрыторыю БССР /на ўсход ад савецкай "лініі Кэрзона"/. Непаводжаньне пацыфікацыйнай акцыі з аднаго боку, ды нарастаньне штораз большага супраціву з другога боку, прымусілі ў канцы 1946 году спыніць высылку беларускага праваслаўнага насельніцтва зь Беласточчыны. Агулам перасяленчая акцыя ў СССР выглядала наступна:[107]

Да 31 сьнежня 1945 г.	341,715
студзень-красавік 1946 г.	69,095
травень 1946 г.	62,070
чэрвень 1946 г.	43,118
ліпень-сьнежань 1946 г.	2,221
Усяго	518,219

Паказаныя лічбы ахопліваюць усё насельніцтва, выселенае з Польшчы ў СССР. Паводля асьветчаньня віцэ-міністра рэпатрыяцыйных справаў Уладыслава Вольскага[108] з 2 травеня 1947 г., у лічбе 518,219 чалавек выселеных у СССР знаходзіцца 483,000 Украінцаў, 30,000 Беларусаў і, рэшта, каля 5,219 чалавек Летувісаў.

З канцом 1946 году перасяленчая акцыя ў СССР была поўнасьцяй спынена й больш ня была ўзнаўляная. Палякі, каб не папаўняць больш партызанскага руху, каля 218,000 Украінцаў перасялілі ўва Ўсходнюю Прусію, Беларусы праваслаўныя ўвасноўным заставаліся на месцы й лік іх у Беласточчыне выносіў паводля перапісу з 14 лютага 1946 г. 117,000[109]. Трэба падчыркнуць характэрнае зьявішча, што ўсё праваслаўнае беларускае насельніцтва, якое падавала сваю нацыянальнасьць як "рускую", ня было насільна прымушанае да выезду ў СССР. Аб гэтым сьветчыць поўная адсутнасьць "расейскай" групы ў ліку перасяленцаў. Палякі, відавочна, баяліся чапаць "пануючай" нацыі, а дабравольна жадаючых перасяліцца ў СССР не знайшлося.

Такім чынам Беларуская Паўстанская Армія ген. Вітушкі, побач іншых заслугаў для сваёй бацькаўшчыны і вызвольнага руху, палажыла нязвычайна вялікую заслугу ў параліжаваньні савецкіх плянаў адарваньня Беласточчыны ад Беларусі і трывалага яе далучэньня да сатэлітнай Польшчы шляхам гвалтоўнага высяленьня адтуль праваслаўнага беларускага насельніцтва ды спалянізаваньня каталіцкага.

Сяньня Беласточчына не зьмяніла свайго нацыянальнага аблічча, захоўваючы сваю беларускую мову, свае звычаі й абычаі, сваю нацыянальную культуру. У выніку гэтага польскі рэжым у 1948 годзе прымушаны быў у Беласточчыне арганізаваць школы зь беларускай мовай навучаньня.[110]

Лік Беларусаў на захад ад савецка-польскай мяжы

Расьсяленьне Беларусаў на захад ад савецкай "лініі Кэрзона" знаходзіцца ў наступных прасторах:

1/ Беласточчына /Беластоцкае ваяводзтва/;

2/ Пасьлянямецкія акругі на захадзе Польшчы;

3/ Пасьлянямецкія землі ўва Ўсходняй Прусіі, далучаныя да Польшчы.

1/ Беласточчына. У Беласточчыне суадносіны этнічныя засталіся пастарому, за выключэньнем жыдоўскай і нямецкай групы, якія перасталі існаваць. Пасьля вайны Палякам удалося толькі высяліць 30,000 праваслаўных Беларусаў, рэшта 120,000 утрымалася на месцы. У параўнаньні зь перадваенным станам насельніцтва

змалела ў Беласточчыне на 350,000 , з чаго на Жыдоў прыпадае 176,500 , на Немцаў 20,000, а рэшта прыблізна 150,000 чалавек - на савецкія і нямецкія дэпартацыі й пацыфікацыі, на засяленьне далучаных земляў да Беласточчыны /паветы Эльк, Гольдап і Олецко/ каля 36,000, на эміграцыю на захад ў 1944 годзе каля 10,000, а 30,000 выселена ў СССР у 1945-46 гг.

Агулам у Беласточчыне разам з далучанымі да яе землямі налічваецца на пачатку 1956 году 1,030,735 чалавек, з чаго Беларусаў:[111]

Праваслаўных	120,000
Каталікоў	558,000
Іншых веравызнаньняў	13,000
	691,000

2/ Пасьлянямецкія акругі, далучаныя да Польшчы на захадзе

Лік беларускага насельніцтва ў далучаных землях да Польшчы выносіць каля 300,000 , з чаго 260,000 перасялілася з заходняй БССР, а рэшта беспасярэдня з заходніх краінаў Эўропы. У ліку перасяліўшыхся ў заходнія землі сатэлітнай Польшчы знаходзіцца каля 25,000 Беларусаў праваслаўных, або іншага веравызнаньня, якім удалося скарыстаць зь перасяленчай умовы. Беларускае насельніцтва расьсеяна па ўсім прасторы далучаных земляў, найбольшая аднак колькасьць знаходзіцца ў акрузе Вроцлаў - каля 60%, далей у акрузе Шчэцін - 20%, Зялёная Горка, Ополе й Шлёнск - 20%.

3/ Пасьлянямецкія землі ўва Ўсходняй Прусіі, далучаныя да Польшчы

Як ужо было раней зацемлена, ува Ўсходнюю Прусію, а таксама Памор'е /Данцыг, Кошалін і Шчэцін/ пераселенае насельніцтва галоўным чынам зь Вільні й Віленшчыны ды Украінцы з ваколіцаў Перамысьля. У ліку перасяленцаў каля 133,000 прыпадае на Беларусаў каталікоў і каля 2,000 іншых рэлігіяў.

Падсумоўваючы ўсе нашыя вылічэньні, атрымліваем:

Лік Беларусаў на захад ад "лініі Кэрзона"

	1946	1956
У Беласточчыне	682,000	691,000
У заходніх акругах Польшчы..	300,000	350,000
У Прусіі й Памор'і	135,000	150,000
У цэнтральнай Польшчы	15,000	16,500
	1,082,000	1,207,500

Вывады

Абагульняючы агляд перасяленчай акцыі на абодвыя бакі савецка-польскай мяжы пасьля другой сусьветнай вайны, даходзім да некаторых вывадаў:

1/ Перасяленчая акцыя так званага "польскага" элемэнту з Заходняй Беларусі ў Польшчу наглядна выявіла ўсю хвальшывасьць польскіх даваенных статыстычных дадзеных аб колькасьці Палякаў у Зах. Беларусі, якіх было толькі 5,9 % усяго насельніцтва. Каб павялічыць працэнт Палякаў у Заходняй Беларусі, перадваенная польская дзяржава за Палякаў лічыла амаль усіх Беларусаў-каталікоў і вялікі працэнт праваслаўных ды прыналежных да іншых веравызнаньняў.

2/ Запраўдныя Палякі, ураджэнцы й выхадцы з этнічнай Польшчы, а таксама мясцовы актыўны прапольскі элемэнт быў зьліквідаваны Саветамі яшчэ ў 1939-1941 гадох, ацалелы - зьдзесяткованы Немцамі ў часе акупацыі Беларусі й урэшце зноў Саветамі ў 1944 годзе. Пасьля адыходу Немцаў і заняцьця Зах. Беларусі бальшавікамі, гэта значыць у 1944 г., усіх Палякаў засталося каля 45,000 разам зь Вільняй і Віленшчынай, якія былі пераселеныя ў Польшчу згодна зь перасяленчымі ўмовамі. Такім чынам ад 1947 году на ўсход ад савецкай "лініі Кэрзона" не засталося амаль зусім Палякаў.

3/ Разам з Палякамі Саветы хацелі пазбыцца Беларусаў рыма-каталікоў, каб рэшту насельніцтва, праваслаўнага веравызнаньня, зьвязаць усёцэльна з Масквой так-жа й пры дапамозе рэлігіі. З другога боку самое насельніцтва спадзявалася, перасяліўшыся ў Польшчу, знайсьці лепшыя ўмовы жыцьця. Вось чаму апрача запраўдных Палякаў каля 400,000 Беларусаў перасялілася ў Польшчу з Заходняй Беларусі.

4/ Аддаўшы Беласточчыну сатэлітнай Польшчы, Саветы й Палякі ймкнуліся гэтую частку беларускай зямлі назаўсёды адарваць ад Беларусі шляхам насільнага высяленьня зь яе ўсіх праваслаўных ды спалянізаваньня Беларусаў каталікоў. Дзякуючы мужнасьці Беларускай Паўстанчай Арміі й супраціву самага насельніцтва, гэтыя пляны не ўдаліся. Зь Беласточчыны было выселена толькі 30,000 Беларусаў, рэшта, 691,000 засталася на месцы.

5/ У выніку перасяленьня сатэлітная Польшча толькі намінальна сталася быццам чыстай этнічна дзяржавай. У ёй надалей жыве 1,207,500 Беларусаў, гэта значыць амаль толькі, колькі налічвала іх польская статыстыка ў трыццатых гадох ува ўсёй Заходняй Беларусі. Так як і перад вайной, адносна гэтай беларускай масы стасуецца палітыка палянізацыі за згодай і пры падтрымцы маскоўскіх валадароў.

6/ Перасяленчая акцыя абсалютна ня была патрэбная, бо апрача шкоды для беларускага і ўкраінскага народаў нічога ня прынесла. Яна спрычынілася да таго, што блізка 460,000 /уключаючы тых, што вярнуліся з Захаду і СССР/ Беларусаў і каля мільёна Украінцаў распылена на ўсёй прасторы Польшчы ды пастаўлены ў умовы нямінучай дэнацыяналізацыі, у той час, калі польскі элемэнт у Зах. Беларусі і Зах. Украіне не прадстаўляў ніякай сілы і ня мог мець ніякага ўплыву на нацыянальнае жыцьцё паасобных народаў.

Бібліяграфічныя зацемкі й заўвагі

1/ Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa, I937; Joseph B. Schechtman, The Polish-Soviet Exchange of Population, "Journal of Central European Affairs", Oct., I949, b.29I.

2/ "Крыніца", Вільня, 17.II.1939.

3/ James T.Shotwell & Max M.Laserson, Poland and Russia, New York, I945, bač.23-24.

4/ Галасаваньне 23 кастрычніка 1939 г. мела 5 гэтакіх рэзалюцыяў: 1. Заходняя Беларусь /Украіна/ мае быць пад уладай працоўнай клясы; 2. Заходняя Беларусь /Украіна/ мае быць далучаная да Савецкага Саюзу; 3. Буйная собскасьць мае быць сканфіскаваная; 4. Банкі і індустрыя - нацыяналізаваныя; 5. Заслуга й падзяка - Сталіну.

5/ Concise Statistical Yearbook of Poland I937.

6/ Уключна з польскімі паветамі.

7/ Аб гэтым характэрна пісала "Палёнія" з 11 сьнежня 1938: "Гэтая маса нацыянальна нясьведамых "тутэйшых" - сыры матарыял падатны на ўсякі нацыянальны экспэрымэнт... Зразумелі гэта "ра-

шаючыя" дзейнікі і праз школу і праз пазашкольнае выхаваньне перарабляюць на Палякаў "Паляшукоў"...

8/ Беларусаў-каталікоў польская статыстыка ў 1931 г. налічвала ўсяго 79,000 і 3;000 каталікоў усходняга абраду:

9/ Паводля паходжаньня Расейцаў /стараверaў/ было ў Зах. Беларусі каля 45,000. Палякі ахвотна залічалі ў лік "рускіх" тых Беларусаў, якія сваю нацыянальнасьць падавалі згодна з сваёй праваслаўнай "рускай" верай.

10/ Уключна з польскімі паветамі.

11/ M.J.Paprocki, Polska i sprawa mniejszościowa, Warszawa, 1935.

12/ Stanislaus Mornik, Polens Kampf gegen seine nichtpolnischen Volksgruppen, Berlin und Leipzig, I93I, b.I8-I9.

13/ K.Srokowski, Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich, Kraków, I924, b.6.

14/ Rappaport, Die Nationalitätenfrage in Polen, Jahrbuch für Soziologie, III, Karlsruhe, I927, b.246.

15/ Eugen Freiherr von Engelhardt, Weißruthenien, Volk und Land, Berlin, I943, b.23I.

16/ Dudley Kirk, Europe's Population in the Interwar Years, League of Nations, I946, bb.224-225.

17/ W.Parker Mauldin & Donald S.Akers, The Population of Poland, US Department of Commerce, Bureau of the Census, Washington, I954, b.75.

18/ Ibid., b.75.

19/ Пар. Фабіян Ярэміч, Беларусы, іх сучаснае палітычнае становішча і імкненьні, "Natio", Варшава, 1927, № I-2, б.16-24; а таксама Папроцкі, цыт. праца і Морнік, цыт. праца.

20/ "Крыніца", Вільня, 12.IУ.1940.

21/ Zagadnienia demograficzne Polski, Statystyka Polski, Serja C, Nr.4I, Warszawa, I936; Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa, I938, b.45-46.

22/ Дадзеныя паводля польскага перапісу з 1921 і 1931 гг. бяз войска, што знаходзілася ў казармах і ня было ахопленае перапісам. Заходняя Беларусь тут разам зь Вільняй і Віленшчынай.

23/ Уключна з польскімі паветамі.

24/ Пар. Західна Україна, зборнік пад рэд. С.М.Белаусава і О.П.Оглобліна, Кіеў, 1940, б. 87-102.

25/ Я.Найдзюк. Беларусь учора й сяньня, Менск, 1943, б.210. Вылічана лік асаднікаў на аснове займанай імі плошчы ў гэктарах.

26/ За аснову аблічэньняў узята дадзеныя з The Polish Handbook, I925, by Francis Bauer Czrnomski, b.I28.

27/ Аблічана на аснове дадзеных з Concise Statistical Yearbook of Poland I937, b.3I4.

28/ Аблічана на аснове дадзеных з Concise Statistical Yearbook of Poland I937, b.3I4.

29/ Аблічана на аснове дадзеных стат. з 1937 г. Drugi Powszechny Śpis Ludności, Statystyka Polski, Warszawa, I937.

30/ Тое самае

31/ Тое самае

32/ Аблічана на аснове дадзеных з The Polish Handbook, I928.

33/ Аблічана на аснове дадзеных з Drugi Powszechny Śpis Ludności, Statystyka Polski, Serja C, Warszawa, I937.

34/ Аблічана на аснове дадзеных з Drugi Powszechny Śpis Ludności, Statystyka Polski, Serja C, Warszawa, I937.

35/ Аблічана на аснове дадзеных з Concise Statistical Yearbook of Poland, I937, b.3I2.

36/ Дадзеныя з параўнаньня "Сталыпінскага" перапісу з 1911г. і 1921 г.

37/ Без паветаў: Сувалкі, Ломжа, Вострава, Астралэнка і Граева.

38/ Гэткія сьпіскі прыходзілася бачыць аўтару ў часе нямецкай акупацыі Беларусі 1941-1944 гг.

39/ "Крыніца" 17 лістапада 1939 і 24 ліст. 1939 падае, як арыштованых і зьняволеных: Я.Пазьняк, А.Луцкевіч, А.Трэпка, В.Багдановіч, М.Косьцевіч, А.Астроўская, В.Астроўскі, У.Самойла, В.Грышкевіч, С.Бусел, А.Лекант, Р.Радзюк.

40/ Удзельнікаў Слуцкага Паўстаньня ў 1920 г.

41/ Паводля прыблізных аблічэньняў на аснове вывазных сьпіскаў захопленых нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў 1941-1944 гг., разгляданых аўтарам.

42/ Аўтарам было апытана 65 асобаў з розных паветаў Зах. Беларусі.

43/ Аўтар асабліва праглядаў вывезеныя сьпіскі сяброў КПЗБ. Партыя гэтая была ў 1938 годзе, як трацкіская, распушчаная,

44/ На аснове правізарычных аблічэньняў у часе нямецкай акупацыі.

45/ Eugene M.Kulisher, Europe on the Move: War and Population Changes, 1948.

46/ Frank Lorimer, The Population of the Soviet Union, History and Prospects, League of Nations, 1946, b.125.

47/ J.Poniatowski, Population of the Intermarium after Second World War. The Eastern Quart., Vol.IV, Nr.3.

48/ Dangerfield, Beyond the Urals, 1946, b.85.

49/ Henryk Zielinski, Population Changes in Poland 1939-1950, Mid-European Studies Center, b.9.

50/ Беў паветаў: Сувалкі, Ломжа, Вострава, Астралэнка, Граева.

51/ "Крыніца", Вільня, 24.II.1939.

52/ Kazimierz Skarżyński, Katyń i Polski Czerwony Krzyż, "Kultura", Paryż, maj, 1955, b.127.

53/ "Крыніца", Вільня, 28.II.1939.

54/ Institute of Jewish Affairs, New York, 1946, b.45,67.

55/ Пар. Akcje i Przesiedlenia, Dokumenty i fakty, Łódź, 1946.

56/ Асабістыя назіральні аўтара і сьветчаньні шматлікіх людзей з Зах. Беларусі.

57/ На аснове правізарычных аблічэньняў у часе нямецкай акупацыі Беларускім Нацыянальным Камітэтам у Вільні і ў Баранавічах.

58/ На аснове зьвестак Беларускай Самапомачы ў часе нямецкай акупацыі.

59/ На аснове зьвестак Бел. Самапомачы ў часе нямецкай акупацыі.

60/ Прыблізныя аблічэньні Беларускай Цэнтральнай Рады ў Бэрліне ў 1944 г.

61/ "The Polish Review", June, 24, 1948, падае лічбу 50,000 дэпартаваных у 1944-1945 толькі зь Віленшчыны.

62/ Аўтаравы назіральні і дасьледваньні натуральнага руху насельніцтва ў Баранавіцкай акрузе ў часе нямецкай акупацыі.

63/ J.Schechtman, The Polish-Soviet Exchange of Population, "Journal of Central European Affairs", Oct. 1949.

64/ The Conference of Malta and Yalta, "The New York Times",

March I7, I955.

65/ Winston S.Churchill, Triumph and Tragedy, Boston, I953, b.235 i nastupnyja.

66/ The Population of Poland, Washington, I954, b.I4o.

67/ Вымененыя паветы Беластоцкага ваяводзтва былі перасечаныя новай мяжой; дадзеныя аб насельніцтве й прасторы не датычаць частак, што адышлі да Польшчы.

68/ The Population of Poland, Washington, I954, b.I35.

69/ Насельніцтва ўваходзіць у новаствораныя паветы ў 1945-46 г., якія абымаюць часткі даваенных паветаў, разьдзеленых новай межай.

70/ Joseph Chech, Die Bevölkerung Polens, Breslau, I932, bač.79.

71/ Winston S.Churchill, Closing the Ring, b.396-397.

72/ Сталін добра ведаў, што запраўдных Палякаў у Заходняй Беларусі, Савецкая Энцыкляпэдыя /1927 г., томУ/ налічвае толькі 4%, так як у сваёй ноце да польскага эгзыльнага ўраду з 11 студзеня 1944 і цяпер пад Палякамі разумее каталікоў.

73/ "The New York Times", Sept.I5, I944; "Washington Post", Sept. I5.I944; "Правда", 25.9.1944.

74/ J.Schechtman, The Polish-Soviet Exchange of Population, "Journal of Central European Affairs", Vol.9, Oct. I949.

75/ Concise Statistical Yearbook of Poland, Sept. I939, June I94I, b.9.

76/ Пар. Winston S.Churchill, Triumph and Tragedy, bač. 647-676.

77/ Ibid.

78/Ibid.

79/ Ibid, b.664.

80/ "The New York Times", Oct.28, I944.

81/ Henryk Kopeć, Zjawiska Demograficzne towarzyszące źmianom granic Polski, II Sesja Rady Naukowej dla zagadnień Ziem Odzyskanych, b.I9,54.

82/ "Wiadomości Statystyczne", Варшава, люты, 1946, б.19, сакавік, б. 35.

83/ Ibid.

84/ "The New York Times", Dec.I3, I944.

85/ Rocznik Statystyczny, I947, b.29.

86/ Ведама зь лістоў перасяліўшыхся праваслаўных Беларусаў на адміністраваныя Польшчай землі.

87/ The Population of Poland, Washington, I954, b.II7.

88/ "Wiadomości Statystyczne", Warszawa, 20.8.I947, b.242.

89/ The Population of Poland, b.II7.

90/ Падаецца дзеля поўнага вобразу перасяленьня на захад ад "лініі Кэрзона".

91/ З параўнаньня ліку зарэгістраваных на выезд і фактычна выехаўшых выразна відаць прымусовую перасяленчую акцыю Палякаў з Украіны ў Польшчу.

92/ "The Polish Review", June 24, I948.

93/ "Robotnik", 8.5.I947.

94/ Henryk Zieliński, Population Changes in Poland I939-I950, Mid-European Studies Center, National Committee for a Free Europe Inc., b.32.

95/ У 1943 г. была праведзеная ў Зах. Беларусі спэцыяльная супраць-польская зьнішчальная акцыя, паводля раней падрыхтаваных сьпіскаў польскага элемэнту. У ёй зьгінула каля 20,000 Палякаў і апалячаных Беларусаў.

96/ Пар. E.Paukszta, Srebrna ławica, Warszawa, I953.

97/ Пар. Jerzy Zubrzycki, Przemiany ludnościowe w Europie Wschodniej, "Kultura", Paryż, Nr.7/93-8/94, b.I63.

98/ Schechtman, op.cit., b.3I2.

99/ Ziemie Odzyskane, Poznań, I947, b.38.

100/ "Kurier Polski", Лёндан, 21.11.1945.

101/ "Wiadomości Statystyczne", I946 i I947.

102/ Institute of Jewish Affairs, I946.

103/ Schechtman, op.cit.;Пар. The settlement of the Recovered Territory, "Western Review", July-August,I947, b.I08-I09.

104/ Польскае радыё, 15.10.1944.

105/ H.Kopeć, op.cit., b.2I.

106/ The Ukrainian Rising in Poland in Free Europe, June, I946, b.I83-I84.

107/ "Wiadomości Statystyczne", I946 i I947; Rocznik Statystyczny Polski, I947, b.30.

108/ Schechtman, op.cit.; Irving Brant, The New Poland,

New York, I946.

109/ The Population of Poland, b.I47.

110/ Для школьных патрэбаў у 1951 г. былі выдадзеныя дзяржаўным польскім выдавецтвам беларускія падручнікі для пачатковых школаў.

111/ Аблічана на аснове польскага перапісу ў студзені 1956 г. і працэнтовых ранейшых этнічных суадносінаў насельніцтва ў Беласточчыне.

С т. С т а н к е в і ч

КУПАЛА ПРАЎДЗІВЫ Й КУПАЛА СХВАЛЬШАВАНЫ

Янка Купала здабыў зусім заслужаную сабе славу найвялікшага беларускага паэты й стваральніка новачаснай беларускай літаратуры ў найшырэйшым і найпоўнейшым значэньні гэтага слова. З гледзішча-ж на ідэйны зьмест ягонай творчасьці ён зьяўляецца агульна вызнаным духовым правадыром беларускага народу і прарокам ягонага нацыянальнага адраджэньня. Гэтая выключная роля й значэньне Купалы ў беларускай літаратуры і выплываючая адсюль ягоная нязвычайна вялікая папулярнасьць у народзе й паслужылі галоўнай прычынай, што бальшавіком нельга было поўнасьцю вычыркнуць Купалы зь гісторыі беларускае літаратуры, - як гэта яны зрабілі з многімі іншымі беларускімі паэтамі й пісьменьнікамі - нельга было зьліквідаваць яго, калі ня фізычна ўжо, дык прынамся як паэты, ня гледзячы на тое, што дачыненьні Купалы да камунізму і савецкае сыстэмы ўсіх яе пэрыядаў давалі да гэтага дастаткова падставаў. Яшчэ ў сваёй дарэвалюцыйнай творчасьці паэта культываваў і разьвіваў нацыянальна-вызвольныя ідэі, ня ўсе зь якіх маглі быць пазьней талераваныя камунізмам. Пасьля кастрычніцкае рэвалюцыі, верна служачы і надалей гэтым ідэям, дачыненьні Купалы да камунізму спачатку былі адкрыта нэгатыўнымі, а навет варожымі, а пазьней, у меру штораз большага завайстрэньня бальшавіцкага ціску, скрыта варожымі. Хаця ў вапошнім пэрыядзе жыцьця й творчасьці вымушаюцца на Купале дачыненьні да савецкае сыстэмы афіцыйна пазытыўныя, але ёсьць многа дадзеных, што гэтая "ідэялёгічная перабудова" паэты была няшчырая й толькі вонкавая.

Гэтак інтэрпрэтуюць ролю ў беларускім нацыянальным жыцьці Купалы й другога выдатнага беларускага паэты Якуба Коласа ды

іхнае становішча ў дачыненьні да камунізму й вучоныя Захаду, што займаюцца беларускім пытаньнем. Адзін зь іх, ведамы знаток падсавецкіх праблемаў Вальтэр Колярц, піша:

> "Роля, якую ігралі Колас і Купала ў савецкай Беларусі, ня мае сабе падобных ува ўсім СССР. Ніводзін беларускі бальшавік ніколі ня йграў ролі народнага правадыра Беларусаў, гэтая роля правадырства была ў руках Коласа й Купалы. Замест "адхіліць" двух паэтаў, савецкі ўрад пробваў кіраваць на "добры шлях" іхную паэтычную дзейнасьць і выкарыстоўваць іх для камуністычнай прапаганды. Колас і Купала былі часта аб'ектамі крытыкі; у пэўных мамэнтах выглядала, што яны ў няласцы, але яны ніколі ня зьніклі, як гэта сталася з шматлікімі выдатнымі пісьменьнікамі й паэтамі амаль усіх галаўнейшых народаў Савецкага Саюзу.
>
> Вычышчэньне Коласа і Купалы было-б раўназначным з банкроцтвам савецкай культурнай палітыкі ў Беларускай ССР, таму што гэтыя два чалавекі былі ня толькі выдатнымі пэрсанажамі, але, на справе, "ініцыятарамі" культурнымі свайго народу. Беларусь магла абыйсьціся без сваіх гісторыкаў і фальклярыстых "нацыянал-дэмакратаў", яна магла абыйсьціся без сваіх кіруючых камуністычных палітыкаў, але Колас і Купала былі неабходнымі. Іхны выпадак паказвае, што на ўсё ёсьць межы, навет на чысткі ў Савецкім Саюзе. Нельга было пасунуць чыстку на Беларусі аж да таго, каб паставіць пад небясьпеку культурныя падставы трэйцяга народу Савецкага Саюзу. Вось чаму Колас і Купала былі ашчаджаныя, ня гледзячы на іхныя "грахі" і "адхіленьні".[1]

Паколькі тады Купала быў пакінуты ў беларускай літаратуры, падобна як і два іншыя беларускія паэты ягонага пакаленьня - Якуб Колас і Зьмітрок Бядуля /памёр у 1941 г./, бальшавікі ўважалі за неабходнае правесьці грунтоўную і толькі ім адным свайасаблівую апэрацыю зь ягонай літаратурнай спадчынай, каб у нічым асаблівым яна не разыходзілася з савецкім палітычным курсам. І гэтага яны поўнасьцю дасягнулі ўжо пасьля сьмерці паэты /28.6.1942 г./, паслугоўваючыся наступнымі спосабамі ўспомненае апэрацыі: 1. над усёй творчасьцю Купалы была праведзеная старанная "чыстка", у выніку якой да выданьняў пасьляваенных Купалы ня была ўцягнутая вялікая колькасьць ягоных твораў, якія і ў літаратурных працах аб Купале паступова перасталі ўспамінацца; 2. тыя творы, якія сяньня перавыдаюцца, тэндэнцыйна інтэрпрэтуюцца савецкай літаратурнай крытыкай у пажаданым ёй кірунку; 3. пэрыяд вымушанай саветызацыі паэты пасьля 1930 г., ня гледзя-

чы на параўнаўча мізэрную колькасьць і мастацкую ўбогасьць напісаных у ім твораў, гэтая-ж крытыка асьвятляе, як пэрыяд найбуйнейшага росквіту паэтычнага таленту Купалы.

Усе гэтыя способы хвальшаваньня мастацкай літаратуры зьяўляюцца ў БССР агульна ведамыя й тарнаваныя да многіх беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў. Але ў дачыненьні да Купалы гэтая практыка хвальшаваньня праводзіцца апошнім часам на столькі шырака й бесцэрэмонна, што яна можа служыць нам найбольш вымоўным прыкладам, як абходзяцца ў Савецкім Саюзе зь літаратурным мастацтвам.

Ацэнка Купалы савецкай літаратурнай крытыкай ад мамэнту поўнае саветызацыі беларускай літаратуры ў 1930 г. да цяперашняга часу праходзіла цікавую эвалюцыю. Калі ў 1929-30 гг. пачалася першая хваля наважанага перасьледваньня ўсіх праяваў беларускага нацыянальнага жыцьця ў БССР і масавыя арышты носьбітаў гэтага нацыянальнага жыцьця – г.зв. "нацыянал-дэмакратаў", Купала стаўся аб'ектам асабліва войстрых абвінавачаньняў у беларускім нацыяналізьме і варожасьці да савецкага ладу. У наступных гадох абвінавачваньні гэтыя зьмякчаюцца, хаця і тады літаратурная крытыка, адзначаючы "ідэялягічную перабудову" паэты, ніколі не забывалася закінуць дакананыя ім "грахі" як перад рэвалюцыяй, гэтак і ў пэрыяд пасьлярэвалюцыйны аж да ўспомненае "ідэялягічнае перабудовы" пасьля 1930 г.

У гэткім сьвятле прадстаўляла Купалу савецкая літаратурная крытыка да нядаўнага часу. І толькі ад некалькіх год пачала яна шыбка рэгабілітаваць Купалу. Апрача многіх дробных артыкулаў аб творчасьці паэты, з гэтага гледзішча заслугоўваюць на ўвагу тры большыя працы ведамых літаратурных крытыкаў: Е.Мазалькова[2], А.Кучара[3] і В.В.Івашына[4]. У іх Купала ўжо паказаны, як паэта заўсёды прагрэсыўны й рэвалюцыйны, які раней прапагаваў у сваіх творах ідэі, што вялі да бальшавіцкай кастрычніцкай рэвалюцыі, а пасьля перамогі гэтае рэвалюцыі адразу стаўся гарачым энтузіястым і ідэялёгам новага савецкага ладу. Тыя-ж, супярэчныя з гэтымі ідэямі і часта яўна варожыя ім выступленьні Купалы, за якія яго кляймілa савецкая крытыка трыццатых гадоў і не магла яму іх выбачыць пазьней, цяпер выясьняюцца, як вынік часовага незразуменьня Купалам запраўднага пралетарскага сэнсу баль-

шавіцкай рэвалюцыі або як кароткатрывалы ўплыў на яго беларускага рэакцыйнага нацыяналістычнага асяродзьдзя.

У дапамогу пералічаным тэарэтычным працам аб Купале і як-бы на падмацаваньне пададзенай у іх ацэнкі палітычнага аспэкту яго-нае творчасьці Інстытут Літаратуры і Мастацтва Акадэміі Навук Беларускай ССР у 1952-1954 гг. выдаў у шасьці томах "Збор твораў"Янкі Купалы.[5] Ані ў загалоўку выданьня, ані ў прадмовах і паясьненьнях да паасобных яго томаў нідзе ня сказана, што гэта поўны збор твораў Купалы, але нідзе ня сказана таксама, што няпоўны. Судзячы з таго, што выданьне было дакананае найвышэйшай навуковай установай БССР, а таксама што яно мае ўсе вонкавыя азнакі навуковага выданьня, бо зьмяшчае на канцы кажнага тому бібліяграфічныя дадзеныя аб кажным творы, а таксама варыянты тэкстаў, у чытача ствараецца ўражаньне, што ў гэтае шасьцітомнае выданьне ўвайшла ўся літаратурная спадчына Купалы. Гэтак і адзін з рэцэнзэнтаў на гэты шасьцітомнік У.Юрэвіч сьцьвярджае:

"Выданьне поўнага збору твораў Янкі Купалы - важная падзея ў культурным жыцьці рэспублікі".[6]

Гэтаксама і ўспамінаны літаратурны крытык А.Кучар інфармуе, што "цяпер выдаецца поўны збор твораў Купалы" /падчыркнута мною - С.С./[7]. І толькі адзін зь ведамых нам рэцэнзэнтаў Я.Казека меў адвагу сьцьвердзіць, што ў гэтае выданьне "ня трапіла рад вершаў дарэвалюцыйнага і савецкага часу, прычым шырака ведамых па ранейшых зборніках, аднатомніках і анталёгіях".[8]

Мы падробна затрымаліся над характарам "Збору твораў" Купалы таму, што гэта для далейшых нашых разважаньняў будзе мець выходнае значэньне. Справа ў тым, што гэтае выданьне, асьцярожна і далікатна сугэраванае чытачу, як поўнае выданьне твораў Купалы, не зьмяшчае ў сабе вялікае колькасьці ягоных твораў, пры гэтым найважнейшых з гледзішча на ідэялягічнае аблічча паэты і найвартасьнейшых зь літаратурна-мастацкага боку. Уся літаратурная прадукцыя паэты да 1930 г., памінаючы пераклады зь іншых моваў, складаецца прыблізна з 730 большых і меншых твораў, зь якіх не ўвайшло ў менаванае выданьне каля 150 твораў.[9]

Але гэтыя колькасныя суадносіны недапушчаных сяньня ў БССР Купалавых твораў ня могуць раўняцца з суадносінамі якаснымі, калі ўзяць пад увагу, што і ідэялягічны, і мастацкі характар

творчасьці Купалы бязь ненадрукаваных твораў прадстаўляецца ня толькі ў няпоўным, але і ў зусім схвальшаваным сьвятле. Пры гэтым варта адцеміць, што для ўсіх чыста перакладаў Купалы з чужых моваў, якіх у яго даволі шмат і якія для пазнаньня літаратурнага й ідэялягічнага твару паэты маюць другарадную вартасьць, знайшлося, аднак, месца ў вапошнім "Зборы твораў".

Першы том "Збору твораў" пачынаецца вялікім крытычным артыкулам аб Купале, напісаным В.В.Барысенкам. У аналізе Купалавай творчасьці апушчаныя ў гэтым выданьні творы, апрача аднаго /Маладая Беларусь"/, ужо не ўспамінаюцца. Таксама няма ўжо навет намёку аб ідэялягічных адхіленьнях Купалы ад савецкае лініі ані аб ягоных нацыяналістычных ухілах.

x x x

Першым літаратурным выступам Купалы быў ягоны верш "Мужык", надрукаваны 15 траўня 1905 году ў Менскай расейскай газэце "Северо-западный край", а ўжо ў 1908 годзе Купала зьяўляецца аўтарам першага зборніка сваіх твораў "Жалейка". У 1910 г. выйшаў наступны зборнік Купалы "Гусьляр". У тым-жа 1910 г. выходзіць ягоная драматычная паэма "Адвечная песьня", а так-жа іншая вялікая драматычная паэма "Сон на кургане".

Усе гэтыя чатыры выданьні, ня гледзячы на шыбкі рост Купалы ў мастацкім сэньсе ад "Жалейкі" да твораў выдадзеных у 1910г., з гледзішча тэматычнага й ідэялягічнага твораць адну суцэльнасьць і выпаўняюць першы пэрыяд ягонай творчасьці. Гэтыя творы зрадзіліся пад выразным уплывам рэвалюцыйных падзеяў 1905 году і выражаюць у сабе галоўныя ідэі гэтае рэвалюцыі. На іхную тэматыку галоўным чынам злажыліся цяжкае жыцьцё, нявымоўная беднасьць і сацыяльная несправядлівасьць беларускага сялянства, а іхнай ідэялягічнай тэндэнцыяй ёсьць войстры пратэст супроць сацыяльнай крыўды і дамаганьні вызнаньня людзкай годнасьці для беларускага селяніна і народу.[10]

Такім чынам і сацыяльная праблематыка, і ідэйная накіраванасьць гэтых твораў, заплодненых рэвалюцыйнымі ідэямі 1905 году, нічым асаблівым ня супярэчылі ані дарэвалюцыйнаму бальшавізму, ані сучасным бальшавіцкім паглядам на дадзены гістарычны пэрыяд. Таму ізь ліку 106 асобных твораў, зьмешчаных у збор-

ніку "Жалейка", толькі 3 вершы не ўвайшлі ў цяпер выдадзены "Збор твораў"; навет найбольш няпрыхільная савецкая літаратурная крытыка пары 1930 году ніколі ня ставіла Купале ў вабвінавачаньне ягонай творчасьці пэрыяду "Жалейкі". Выкінутыя тры вершы з "Жалейкі" становяць сабой як-бы першую прэлюдыю да тых думак і ідэяў, пазьней шырака разьвіваных у Купалы, якія сяньня ў Саветах уважаюцца за ўпадніцкія, рэакцыйныя й палітычна шкодныя. Гэта: верш "Адзін", у якім, як паказвае ўжо загаловак, паэта выражае сваю адзіноту і зьнеахвочаньне да ўдзелу ў грамадзкім жыцьці з прычыны неразуменьня яго народам; ідэялізацыя гістарычнай мінуўшчыны беларускага народу, гэты, як пазьней пабачым, цяжкі грэх беларускіх паэтаў дадзенае пары, вырашыла аб лёсе верша "Над сваей айчынай"; напасьледак верш "Любімось, мае суседзі", у якім Купала, адкідаючы прынцып клясавага змаганьня, заклікае ўсе сацыяльныя слаі беларускага народу да згоды й адзінства.

На 72 вершы зборніка "Гусьляр" 7 зь іх не ўвайшло ў "Збор твораў".[11] Прычыны гэтага ясныя. Адзін з гэтых вершаў "Гусьлі самаграі" ідэялізуе мінуўшчыну Беларусі з фэадальных часоў удзельных княстваў, а шэсьць іншых: "Як мы з хаты выходзім...", "А як нам зоркі загаснуць", "Бяседа", "К зорам", "Кругаварот", "Мая хата з краю" вызначаюцца глыбокім пэсымізмам і безнадзейнасьцю, пад уплывам якіх паэта стараецца адарвацца ад рэальнага жыцьця й змаганьня. Такія пэсымістычныя настроі, выкліканыя Сталыпінскай рэакцыяй пасьля спыненьня рэвалюцыі 1905 году, зьяўляюцца асабліва характэрнымі для зборніка "Гусьляр" і супярэчнымі з камуністычнай дактрынай, якая вымагае ня безнадзейных уцёкаў ад жыцьця, а рэвалюцыйнага ўздыму й змаганьня. Дык зразумела, што пералічаныя вершы, як і рад вершаў пазьнейшых з падобнымі настроямі, трэба было цяпер выкасаваць з творчасьці Купалы, каб можна было аб ім пісаць цяпер наступнае:

> "У пэрыяд рэакцыі, калі ў творчасьці беларускіх буржуазна-нацыяналістычных пісьменьнікаў узмоцніліся ўпадніцкія, ідэялістычныя тэндэнцыі, амаралізм, містыка, антыдэмакратызм, Купала непахісна прадаўжаў стаяць на рэвалюцыйна-дэмакратычных пазыцыях у літаратуры".12

Не дапускаючы сяньня да пашырэньня твораў Купалы, у якіх ён пэсымістычна рэагуе на сумную запраўднасьць, бальшавікі штуч-

на зацёрлі адну з важных рысаў Купалавага сьветагляду, якая, праўда, ня была ў яго дамінуючай, але ўсё-ж характэрнай для некаторых найбольш крытычных гадоў ягонае творчасьці.[13]

Што-ж датычыцца астальных вершаў "Жалейкі" і "Гусьляра", што таксама не ўвайшлі ў "Збор твораў", дык думкі і ідэі, выражаныя ў іх, былі яшчэ толькі завязьзю думак і ідэяў, якія пазьней сталіся найбольш вызначальнымі для ідэялёгіі паэты. Таму нельга яшчэ гаварыць, што, вычыркнуўшы цяпер гэтыя творы зь літаратурнае спадчыны Купалы, савецкая літаратурная практыка моцна схвальшавала Купалу. Купала першага пэрыяду сваей творчасьці ў сяньняшнім савецкім выданьні ягоных твораў і ў савецкай літаратурнай крытыцы ў васноўным астаўся такім, якім быў у запраўднасьці. Затое ўжо нельга сказаць гэтага аб наступных пэрыядах творчасьці Купалы.

x x x

У сувязі із скасаваньнем у 1905 годзе забароны беларускага друку, якая трывала ад 1867 году, адкрываецца магчымасьць разьвіцьця ў межах царскай Расеі беларускай прэсы і наагул выдавецкай дзейнасьці. Беларусы з гэтай магчымасьці скарысталі, і ўжо 14 верасьня 1906 году пачала выходзіць у Вільні першая беларуская тыднёвая газэта "Наша Доля", але ўсе першыя шэсьць нумароў яе былі расейскімі ўладамі сканфіскаваныя і ў выніку гэтага газэта была закрытая. На месца "Нашай Долі" пачала 10 лістапада 1906 году выходзіць у Вільні іншая тыднёвая газэта "Наша Ніва", якая, дзякуючы больш умеранаму характару, пратрывала да часу акупацыі Беларусі нямецкай арміяй у 1915 годзе падчас першае сусьветнае вайны. "Наша Ніва" хутка згуртавала вакол сябе ўсіх беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў, сталася вогнішчам беларускага нацыянальнага адраджэньня і цэнтрам беларускага літаратурнага руху. Таму гэты пэрыяд беларускае літаратуры атрымаў у гісторыі назоў "нашаніўскага" пэрыяду. Янка Купала, які ў 1908-1909 гг. працаваў у рэдакцыі "Нашае Нівы", а ад 1914 да 1915 г. займаў становішча ейнага рэдактара, быў спаміж усіх іншых паэтаў найцясьней зьвязаны з гэтай газэтай і ейным ідэялягічным кірункам.

Спачатку "Наша Ніва" разьвівала ідэі рэвалюцыі 1905 году,

ставячы ў цэнтр сваей увагі, падобна як і Купала ў першых сваіх творах, ідэю сацыяльнага вызваленьня беларускага народу й прывярненьня яму людзкай годнасьці. Але вельмі хутка пачала "Наша Ніва" перарастаць вузкія сацыяльныя рамкі і стала на шлях усестароньняга нацыянальнага і культурнага адраджэньня народу, як поўнавартаснай нацыі. Да пераломнага 1930 г. у Саветах пазытыўна ацэньвалі "Нашу Ніву", а ейны ідэялягічны адраджэнскі кірунак уважалі за прагрэсыўны. "Літаратурная Энцыкляпэдыя" выданьня 1929 г. аўтарытэтна цьвердзіла, што "на яе /"Нашай Нівы"/ ідэялёгіі выхоўвалася цэлае пакаленьне паэтаў і пісьменьнікаў, творчасьць каторых надавала аснаўны тон эпосе, дзеля чаго дадзены пэрыяд у разьвіцьці беларускае літаратуры можна па праву назваць "нашаніўскім" пэрыядам".[14]

У сяньняшні-ж мамэнт гэтая газэта ўважаецца за рэакцыйную, а выдадзеная ў 1954 г. Інстытутам Гісторыі Акадэміі Навук Беларускай ССР "История Белорусской ССР" назвала яе "ворганам беларускіх буржуазных нацыяналістых".[15] Каб усправядлівіць Купалу за супрацоўніцтва ў гэтым "буржуазна-нацыяналістычным ворганэ", тая-ж "История Белорусской ССР" піша:

> "Наша Ніва" была адзінай газэтай, што выдавалася ў беларускай мове. Дзеля гэтага Цётка, Багдановіч, Бядуля, Купала, Колас і іншыя дэмакратычныя пісьменьнікі змушаныя былі друкаваць у ёй некаторыя свае мастацкія творы. Аднак гэта не мяняла буржуазна-нацыяналістычнага кірунку "Нашай Нівы".[16]

Ідэялягічны кругазор Купалы ў гэтым другім пэрыядзе ягонае творчасьці сфармаваўся на ідэях "Нашае Нівы". Гэты пэрыяд творчасьці вымяраецца часова 1910 годам і першай сьветавай вайной, у часе якой Купала піша мала і то толькі ў першыя ваенныя гады. Творы, напісаныя ў гэтым часе, у васнаўным увайшлі ў найвялікшы ягоны зборнік "Шляхам жыцьця", выдадзены ў 1913 годзе, і ў значнай сваей часьці ў выдадзены ў Менску ў 1922 г. зборнік "Спадчына", апрача гэтага напісаная ім у 1913 г. прозай вялікая драма "Раскіданае Гняздо" была выдадзеная ў 1919 г. асобнай кніжкай.

Творы Купалы гэтага пэрыяду вызначаюцца артыстычнай дасьпеласьцю ягонага таленту, тэхнічнаю граматнасьцю верша, вялікім багацьцем і разнастайнасьцю тэматыкі ды высокім мастацкім узроўнем і паэтыцкім размахам. Усе гэтыя і многія іншыя літара-

турныя асаблівасьці ягоных твораў сьветчаць, што паэта дасягнуў вышыняў артыстычнае дасканаласьці, а вялікая колькасьць напісаных у гэтым часе твораў паказвае, што паэта знаходзіўся ў поўным росквіце сваіх творчых сілаў.

Падобна як з гледзішча мастацкага, гэтак і ў галіне ідэйнай праблематыкі, кола зацікаўленьняў паэты становіцца вельмі шырокім. Даслоўна ўсе нацыянальныя й сацыяльныя праблемы беларускага народу, асьвятлякыя на бачынах "Нашай Нівы", знаходзяць у Купалавай творчасьці поўнае адбіцьцё. Паэта чула рэагуе на ўсе патрэбы беларускага нацыянальнага жыцьця і сьвядома прымае на сябе ролю народнага трыбуна. У гэты час ужо поўнасьцю замацавалася за Купалам справядліва заслужанае ім званьне прарока беларускага нацыянальнага адраджэньня і ідэйнага правадыра беларускага народу.

Калі першы пэрыяд творчасьці Купалы разьвіваўся пад знакам сацыяльных праблемаў, дык цяпер ён дае пяршынство і перавагу праблемам нацыянальным. Часта закрананыя і цяпер сацыяльныя пытаньні паэта разглядае, як неадлучныя ад пытаньняў нацыянальных, іншымі словамі, надае ім глыбока нацыянальны аспэкт.[17]

У сувязі із зваротам Купалы да праблемаў нацыянальных і ягоным сваяцтвам з "Нашай Нівай", лягічна трэба было спадзявацца, што ягоныя творы гэтай пары будуць уважна прасеяныя праз цэнзурнае сіта цяперашніх савецкіх выданьняў. Гэтак і сталася. На 217 арыгінальных твораў, надрукаваных у зборніку "Шляхам жыцьця", 51 зь іх не ўвайшоў у вапошні "Збор твораў", а із зборніка "Спадчына", які налічвае 162 творы, ня ўнесена ў "Збор твораў" аж 55 вершаў.

x x x

"Наша Ніва", высоўваючы дамаганьне поўнага нацыянальнага адраджэньня беларускага народу, мусіла вызначыць свае дачыненьні да Расейцаў і Палякаў, бо як адныя, так і другія прэтэндавалі на Беларусь і былі прычынай палітычнага й культурнага заняпаду беларускага народу. Вось-жа з асаблівым націскам трэба падчыркнуць, што "Наша Ніва", войстра выступаючы супроць царскага самадзяржаўя і русыфікатарскай палітыкі ведзенай расейскімі рэакцыйнымі нацыяналістычнымі колами, а з другога боку ста-

ноўка змагаючыся з польскім шавіністычным элемэнтам на Беларусі, ніколі не праяўляла варожасьці ні да расейскага, ні да польскага народаў. На такіх-жа пазыцыях стаяў і Купала, якому было чужое пачуцьцё нацыянальнае ненавісьці. Больш таго, спасярод усіх беларускіх паэтаў дадзенае пары Купала вызначаўся ў найвышэйшай ступені ідэямі шляхотнага гуманітарызму, а ягоная творчасьць мела глыбокі этычны падклад.[18] Аб тым, што Купала не адчуваў у сабе ніякай варожасьці да расейшчыны або польшчыны, можа, між іншым, сьветчыць факт, што ён захоплівaўся літаратурай абодвых народаў і пераладыў на беларускую мову шмат твораў расейскіх і польскіх паэтаў.

Але сучасная савецкая літаратурная крытыка і выдаўцы "Зборы твораў" Купалы разумеюць гэта інакш. У "Зборы твораў" Купалы не паявіўся ніводзін з многіх вершаў, у якіх паэта, у той ці іншай форме, выступае супроць нацыянальнага паняволеньня беларускага народу царскай Расеяй. Яшчэ можна зразумець, што такі лёс спаткаў верш Купалы "Папросту", які заканчваецца славамі: "кіньце нас мучыць, ляхі, маскалі!", або верш "Годзе...", у якім паэта гнеўна абураецца: "Годзе заходняй ці ўсходняй культуры! Для Беларуса цана ім адна, усе вы, панове, аднакай натуры: з сэрца чужога кроў ссалі-б да дна". Але ў цэлым радзе сваіх вершаў Купала не называе па імені прыгнятальнікаў беларускага народу, а дае агульнае ананімнае абазначэньне іх, як "чужак" /вершы "У чужой старане", "Вясна за вясною", "Забраны край"/, "чужынец" /"Для зямлі прадзедаў маіх...", "Ня шукай..."/, "сілы з усходу і захаду мсьцівыя" /"Тае сьнег..."/, "Людзі чужыя" /"Валачобнікі"/, "сусед паганы" /"Як цені"/ і г.п. і г.п. Усе гэтыя вершы, апушчаныя ў "Зборы твораў", відаць, з тае прычыны, што могуць выклікаць у чытача непажаданыя для сяньняшняга палітычнага курсу ў БССР асацыяцыі.

Спатыкаюцца ў "Зборы твораў" і іншыя спосабы ачышчаньня Купалы ад непажаданых высказваньняў, цікавым прыкладам чаго можа добра служыць верш "Шляхам гадоў". Верш гэты ёсьць вельмі важны з гледзішча на тое, што ў ім Купала дае характарыстыку сваёй творчасьці за дваццаць гадоў, стараючыся папасьці ў тон вымаганьняў савецкай крытыкі. Уважаючы за патрэбнае верш гэты памясьціць у "Зборы твораў", выдаўцы бясцэрэмонна выкінулі цэлы

радок "Той за маскоўскім, іншы за варшаўскім раем", зусім не адцеміўшы гэтай цэнзурнай апэрацыі.[19]

Вычыркваючы зь літаратурнай спадчыны Купалы ня толькі вершы з антырасейскімі акцэнтамі, але таксама й вершы, у якіх ёсьць вельмі агульныя й нявыразныя намёкі на нацыянальнае перасьледваньне беларускага народу царскім рэжымам або нацыяналістычнымі расейскімі коламі за царскіх часоў, сучасная савецкая літаратурная крытыка, з другога боку, намагаецца поўнасьцю ўзалежніць Купалу, як і ўсю беларускую літаратуру ад расейскай літаратуры, галоўным чынам ад клясыка расейскай савецкай літаратуры Максіма Горкага. Гэтае ўзалежніваньне ня мае мераў; яно пасунутае да такой ступені, што ў сьвятле камэнтараў сучаснай савецкай літаратурнай крытыкі выглядае, быццам уся беларуская літаратура зьяўляецца сатэлітам расейскае літаратуры, а Купала - сатэлітам Горкага. Даём слова найбольш аўтарытэтным прадстаўніком гэтае крытыкі:

Е.Мазалькоў у сваёй манаграфіі аб Купале піша:

> "Расейская савецкая літаратура, перадавая, вядучая літаратура Савецкага Саюзу, - на чале зь геніяльным савецкім пісьменьнікам Максімам Горкім, найлепшым, найталенавітшым паэтам савецкай эпохі Уладзімерам Маякоўскім, на чале з А.Толстым, М.Шолахавам, А.Фадзеевам, А.Фурманавам, М.Ісакоўскім, - аказвала і аказвае выключна плённы ўплыў на літаратуру Савецкай Беларусі, як і на ўсю шматнацыянальную савецкую літаратуру".20

А ў іншым месцы сваей кнігі Мазалькоў цьвердзіць:

> "Максім Горкі быў вялікім вучыцелем і заботлівым прыяцелем маладой беларускай літаратуры. Яго несьмяротныя рэвалюцыйныя творы, пранікнутыя гарачай ненавісьцю да старога сьвету насільля, ілжы і прыгнечаньня, якія ўмацоўвалі веру ў перамогу сацыяльнай праўды і справядлівасьці, знаходзілі глыбокі водклік у творах беларускіх пісьменьнікаў.
>
> Калі беларуская літаратура змагла дасягнуць запраўднай народнасьці, стацца выражальніцай перадавых, найбольш дабародных ідэяў свайго часу, дык у гэтым яна ў значнай ступені забавязаная глыбокаму й ажыўляючаму духова ўплыву твораў Максіма Горкага".21

А вось высказваньні іншага літаратурнага крытыка, Алеся Кучара:

> "... жыватворны ўплыў творчасьці М.Горкага на Янку Купалу садзейнічаў правільнаму разуменьню Ку-

палам задачы еднаньня ў барацьбе беларускага народу зь вялікім рускім народам".22

"Шмат якія з гэтых лёзунгаў у вабарону чалавека гучаць зусім па-горкаўску. І тут Янка Купала застаецца верным свайму вялікаму саратніку і настаўніку".23

"... Я.Купала і Я.Колас і іх паэзія набывалі значэньне агульнарасійскае, як верных пасьлядоўнікаў А.М.Горкага ў вабароне рэалізму, які яны супроць-стаўлялі ўпадніцка-дэкадэнцкім плыням у літаратуры".24

За Кучарам амаль тое самае паўтарае В.Івашын, у якога чытаем:

"Паказ асабістага лёсу гэрояў у сувязі зь гістарычнымі падзеямі, глыбокае псыхалягічнае раскрыцьцё пэрсанажаў, паэтызацыя ў характары чалавека дзейнага, гэраічнага пачынаньня, насычанасьць драмы нутраным дзеяньнем - усё гэта сьветчыць аб плённатворчай навуцы Купалы ў Горкага".25

Завяршэньнем усіх гэтых рэвэляцыяў зьяўляюцца наступныя словы ў "Истории Белорусской ССР":

"Найбуйнейшую ролю ў разьвіцьці навейшай беларускай літаратуры і ў творчасьці Янкі Купалы і Якуба Коласа згуляў вялікі расейскі пралетарскі пісьменьнік М.Горкі. Творы М.Горкага абуджалі творчую думку і знаходзілі глыбокі водклік у творчасьці абодвых беларускіх паэтаў. М.Горкі памог беларускай літаратуры стацца поўнасьцю народнай, выражальніцай перадавых ідэяў свайго часу. Імя М.Горкага было літаратурным сьцягам для Якуба Коласа і Янкі Купалы. Вялікі пралетарскі пісьменьнік першы зьвярнуў увагу на маладую літаратуру Беларусаў і радасна яе вітаў. Ён стаўся яе вялікім вучыцелем і прыяцелем".26

Усе гэтыя цьверджаньні савецкіх жаролаў зьяўляюцца зусім галаслоўнымі. А ўсе тыя супольныя або блізкія ідэі, якія знаходзяць савецкія крытыкі і ў Горкага і ў Купалы, зьяўляюцца настолькі агульныя й наагул для літаратуры дарэвалюцыйнага пэрыяду тыповыя, што, зусім натуральна, яны маглі паявіцца ў паасобных пісьменьнікаў зусім незалежна ад якіх-небудзь літаратурных уплываў. Характэрна тое, што вышэй прыведзеныя цытаты аб уплыве Горкага на Купалу ня толькі адназгодна паўтараюць тыя самыя цьверджаньні, але нярэдка паслугоўваюцца тымі самымі фармуляваньнямі і навет выражэньнямі. Гэта яшчэ адзін доказ, што маем тут справу із згары накінутай палітычнай лініяй у дачыненьні да беларускае літаратуры, а не з аб'ектыўнаю праўдаю.

Для аб'ектыўнасьці трэба адцеміць, што Купала з раньняй пары сваёй творчасьці быў у блізкім кантакце з М.Горкім, які першы спасярод расейскіх пісьменьнікаў зьвярнуў увагу на творчасьць пачынаючага тады беларускага паэты, высока яе цаніў і пераклаў на расейскую мову ягоны верш "А хто там ідзе". Яшчэ ў 1911 г. Горкі пісаў:

> "Я зьвяртаю ўвагу сцэптыкаў на маладую літаратуру Беларусаў - найбольш забітага народу ў Расеі, - на працу людзей, згуртаваных вакол газэты "Наша Ніва". Дазволю сабе прывесьці песьню, выдадзеную нядаўна "Нашай Нівай", словы напісаныя беларускім паэтам Янкам Купалам /тут прыводзіцца пераклад Горкага верша Купалы "А хто там ідзе" - С.С./.
>
> Каб зразумець глыбокі сэнс гэтай песьні, - якая, можа быць, часова станецца народным гымнам Беларусаў, - чытачу трэба было-б перагледзіць "Нашу Ніву" - яна шмат цікавага скажа яму".27

Купала таксама высака цаніў М.Горкага, а пасьля ягонае сьмерці прысьвяціў у 1938 г. ягонай памяці адзін свой верш. Але гэта яшчэ не абазначае, каб Купала быў ягоным вучнем і заўдзячваў яму ўсе свае прагрэсыўныя ідэі. У Купалы, як і наагул бадай ува ўсіх паэтаў, знаходзяцца паасобныя рэмінісцэнцыі з твораў, як вынік часовых імі захапленьняў, якія, аднак, ня былі сталым літаратурным узьдзейваньнем. Паводля характару сваей творчасьці быў Купала паэтам высока арыгінальным.[28] Характэрна, што таксама такога пагляду трымаўся й сам Горкі, калі яшчэ ў 1910 г. пісаў да ўкраінскага пісьменьніка М.Кацюбінскага:

> "У Беларусі ёсьць два паэты:Якуб Колас і Янка Купала - вельмі цікавыя... проста пішуць, так ласкава, журботна, шчыра. Нашым-бы трохі гэтых якасьцяў. О, Госпадзі! Вось-бы гэта было добра".29

Калі-ж, аднак, гаварыць аб зацікаўленьнях Купалы чужымі літаратурамі, дык найбольшая ягоная ўвага канцэнтравалася на творчасьці блізкага яму ўкраінскага паэты Тараса Шэўчэнкі, далей на дэмакратычных польскіх паэтах і на апошнім месцы стаяла расейская літаратура. Вонкавым гэтага пацьверджаньнем могуць служыць пераклады Купалы з гэтых трох літаратураў суседніх Беларусам народаў. З усіх перакладзеных ім з гэтых літаратураў большых і меншых твораў на польскую літаратуру прыпадае 37 твораў, на ўкраінскую - 25 /выключна Шэўчэнкі/, а на расейскую толькі - 14.

х х х

Як "Наша Ніва", гэтак і паэты "нашаніўцы", у тым ліку й Купала, разглядалі беларускі народ, як суцэльны з гледзішча сацыяльнага й ня вырозьнівалі ў ім варожых сацыяльных клясаў - экспляататараў і эксплятаваных. Гэтая тэорыя бясклясавасьці беларускага народу была абгрунтоўваная тым, што эксплятатарскія слаі беларускага народу - буйныя землясобсьнікі, хвабрыканты, купцы і г.д. або былі, у выніку гістарычнага працэсу, здэнацыяналізаваныя - спалянізаваныя ці зрусыфікаваныя і тым самым да беларускай нацыі ўжо не належылі, або былі людзьмі нацыянальна чужымі й паводля свайго паходжаньня. Беларускі народ, які захоўваў азнакі сваей нацыянальнасьці, як мову, беларускую народную традыцыю й культуру і які ў пэрыяд беларускага нацыянальнага адраджэньня пачаў усьведамляцца й нацыянальна, складаўся выключна зь вясковай сялянскай масы. Гэтая маса сацыяльна вельмі мала была здыфэрэнцыяваная, а таму й клясавае змаганьне было ёй чужое. Затое з чужымі нацыянальна эксплятатарскімі клясамі на Беларусі вялося інтэнсыўнае клясавае змаганьне, якое, дзякуючы гэтай чужанацыянальнасьці эксплятатарскіх клясаў, мела ня толькі сацыяльны, але ў роўнай меры й нацыянальны характар.

Тэорыя бясклясавасьці й сацыяльнага адзінства беларускае нацыі сталася аднэй з галоўных ідэялягічных асноваў ня толькі беларускага руху "нашаніўскага" пэрыяду. Пасьля абвешчаньня ў Савецкай Беларусі нэпу гэтую тэорыю беларускія нацыянал-камуністыя навет увялі былі ў праграму дзейнасьці камуністычнай партыі Беларусі. Гэтак 5 лістапада 1921 г. КП/б/Б прыняла 13 праграмавых тэзаў пад назовам "Нацыянальнае пытаньне й камуністычная партыя". У тэзе 6-ай, у якой падсумоўваліся вынікі Кастрычніцкай рэвалюцыі для Беларусі, было сказана:

> "Гэта палітычна-сацыяльнае вызваленьне для Беларусаў стала разам з тым і нацыянальным вызваленьнем, бо клясавы й нацыянальны склад Беларусаў амаль што адпавядаў адзін аднаму. Беларус даўно перастаў быць памешчыкам і купцом, ня быў хвабрыкантам, ня быў навет і кулаком".30

Падчас нацыянальнага пагрому ў БССР у 30-х гадох гэтая тэза сталася прадметам найвайстрэйшае бальшавіцкае атакі. Тым ня

меней, яна вымоўна сьветчыць, на колькі гэтая тэорыя аб бясклясавасьці беларускага народу была сярод Беларусаў папулярнай і бяссумлеўнай у сваёй правільнасьці.

Янка Купала, які ў сваей творчасьці верна й поўна адлюстроўваў ідэялягічны кірунак беларускага нацыянальнага адраджэньня, гэтую тэорыю паклаў таксама ў васнову і сваей ідэялёгіі. У беларускім народзе ён ніколі ня бачыў сацыяльных розьніцаў. Гэтак, прыкладам, у вершы "За праўду" ён зьвяртаецца да ўсіх Беларусаў:

Кінь сваркі і звадкі, аднэй дзеці маткі -
Мы злучаны думкай аднэй;
Пры згодзе і ладзе ў нас доля засядзе,
Палічаць і нас за людзей.

Сацыяльная варожасьць у творах Купалы была зьвернута выключна супроць нацыянальна чужога элемэнту, супроць усіх тых "чужакоў", "чужынцаў", "сілаў з Усходу і Захаду мсьцівых", "людзей чужых", "суседаў паганых", аб якіх мова была ў папярэднім разьдзеле. Затое даслоўна няма аніводнага верша ў Купалы, у якім-бы паэта паказаў клясавую разрозьненасьць і сацыяльную варожасьць сярод самога беларускага народу.

Такая пазыцыя Купалы прынесла ня мала клопату бальшавіком, якія, рэгабілітуючы Купалу наагул, мусілі нейкім чынам ачысьціць яго і ад гэтага, асабліва цяжкага ў сьвятле камуністычнай тэорыі грэху.

Наўсуперак аб'ектыўнай праўдзе, сучасная савецкая літаратурная крытыка ў вадзін голас цьвердзіць, што Купала аднак бачыў клясавае змаганьне ўнутры беларускага народу, а толькі беларускія рэакцыянеры й буржуазныя нацыяналістыя імкнуліся пераканаць яго аб адвартным і прытупіць клясавае вастрыё ягонае паэзіі.

Яшчэ ў 1950 г. "Большая Советская Энциклопедия" пісала:

> "Ідэялёгі беларускай буржуазіі й кулацтва імкнуліся адвесьці літаратуры ад клясавага змаганьня працоўных масаў, укараніць у сьведамасьць народу ілжывую тэорыю аб бясклясавасьці беларускай нацыі, накіраваць беларускую літаратуру адзіным патокам толькі на нацыянальнае вызваленьне "бацькаўшчыны".[31]

А.Кучар зазначае, што "намаганьні рэакцыйных буржуана-нацыяналістычных літаратараў і публіцыстых... адцягнуць увагу пісьменьнікаў ад тагачаснай клясавай барацьбы" ня мелі ўсьпе-

ху, і Купала й Колас "імкнуліся адлюстраваць клясавае расплас-таваньне на Беларусі".[32]

Шырэй аб гэтым гаворыць Е.Мазалькоў:

> "Беларускія буржуазныя нацыяналістыя таксама, як і польскія шавіністыя стараліся пераканаць Купалу, што ён стаіць на хвальшывым шляху, што беларуская нацыя прадстаўляе зь сябе "адзінае цэлае", што яна ня ведае войстрых супярэчнасьцяў між клясай эксплятатараў і эксплятаванымі".33

Але Купала, паводля Мазалькова, не пайшоў па шляху, паказаным "буржуазнымі нацыяналістымі":

> "Кажны новы верш Купалы, пранікнуты ненавісьцю да прыгнятальнікаў, поўны маладой рэвалюцыйнай энэргіі, сам па сабе зьяўляўся наглядным запярэчаньнем ілжывых цьверджаньняў буржуазных нацыяналістых аб бясклясавасьці беларускай нацыі, аб тым, што беларускаму народу чужыя мэты клясавага змаганьня".34

Хвальшаваньне Купалаўскай літаратурнай спадчыны шляхам прыпісваньня ягонай творчасьці наяўнасьці ў ёй элемэнтаў клясавага змаганьня ўнутры беларускага народу выйшла найбольш недарэчным і наіўным спасярод усіх іншых хвальшаваньняў. Гэтак выдаўцы "Збору твораў" старанна абмінулі ў сваім выданьні ўсе вершы Купалы, у якіх, як прыкладам у цытаваных вершах "За праўду" або "Любімось, мае суседзі", Купала станоўча адмаўляе існаваньне сярод беларускага народу клясавага падзелу й клясавага змаганьня. Але савецкая літаратурная крытыка не змагла знайсьці ў Купалы аніводнага верша, у якім-бы гэты клясавы падзел быў паказаны. Таму ўсе цьверджаньні гэтае крытыкі, падобныя да вышэй зацытаваных, зьяўляюцца або галаслоўнымі, або базуюцца на вершах, у якіх паэта, праўда, выказвае сацыяльную варожасьць, але ... толькі ў дачыненьні да нацыянальна чужога, небеларускага элемэнту на Беларусі. Гэтак В.Івашын свае вывады аб тым, што:

> "У працілежнасьць буржуазным нацыяналістым, якія крывадушна абвяшчалі, што будуць служыць усей беларускай нацыі, ён /Купала - С.С./ пасьлядоўна праводзіў у сваей творчасьці прынцып рэвалюцыйна-дэмакратычнай партыйнасьці. У першых-жа вершах паэта сьмела й адкрыта заявіў аб сваіх клясавых сымпатыях і антыпатыях, станоўча й мужна адмежаваў сябе і сваю творчасьць ад пануючых клясаў"35,

падмацоўвае вершам Купалы "Я не для вас".Гэтым Івашын якраз запярэчыў самому сабе. Прыведзены ім верш "Я не для вас, паны, о не", як ужо навет паказвае слова "паны", ужыванае ў той час вык-

лючна ў дачыненьні да польскіх буйных земляўладальнікаў на Беларусі, выражае непрыязьнь паэты не да "беларускіх экспляататараў", а да людзей і сацыяльна, і нацыянальна чужых Беларусам.

Беларуская літаратура "нашаніўскай" пары старалася аднаўляць у памяці народу ягоную гістарычную мінуўшчыню ў выглядзе слаўнай і шчасьлівай эпохі ягонага дзяржаўнага й культурнага жыцьця. Абразы мінуўшчыны, як легэндарнай, гэтак і гістарычнай пэрыяду незалежных беларускіх удзельных княстваў зь іхным дэмакратычным ладам да XIII стг., а пазьней пэрыяду Вялікага Княства Літоўскага, у якім задзіночаны беларускі народ дамінаваў над іншымі народамі, у склад гэтага княства ўходзячымі, спасярод усіх "нашаніўскіх" паэтаў найшырэй і найпаўней выступілі ў творчасьці Купалы. Купала, як і іншыя паэты ягонага часу, увасабляючы абразы мінулай славы беларускага народу, стаўляў перад сабой ня толькі чыста літаратурныя мэты, але й нацыянальныя. Выклікаючы ў народнай сьведамасьці мінулыя вякі магутнасьці й славы ды стаўляючы іх у кантрастовае прыраўнаньне з сумнай сучаснасьцю, паэта хацеў узварухнуць нацыянальнае сумленьне народу, прымусіць яго, каб ён, зачэрпнуўшы сілу зь мінулых вякоў, атросься з прыгоньніцкай апатыі і падняўся на змаганьне за вызваленьне. Апрача вершаў сярэдняе мастацкае якасьці, над якімі спыняцца ня будзем, успамінам мінулага Беларусі прысьвяціў Купала адныя з найлепшых і ідэйна наймацнейшых сваіх твораў, як паэма "На куцьцю", вершы "Над Нёманам" і "Свайму народу". Усе гэтыя творы, як і наагул усе тыя, у якіх ёсьць хоць намёк на незалежнае жыцьцё беларускага народу ў мінулыя вякі, не паявіліся ў "Зборы твораў". Аб іх перасталі ўжо ўспамінаць і новыя дасьледавальныя працы аб Купале.

Прычыны гэтай чарговай балючай апэрацыі над творчасьцю Купалы зразумелыя. Творы, у якіх паэта прадстаўляў гістарычную мінуўшчыну Беларусі, як шчасьлівую эпоху вольнага й незалежнага дзяржаўнага жыцьця беларускага народу і высокага разьвіцьця ягонае культуры, войстра супярэчыць асноўным лініям сучаснай савецкай гісторыяграфіі.

Паводля гэтае гісторыяграфіі, усе ўсходнеславянскія плямёны на зары гісторыі складалі адзіную "старарускую народнасьць",[36] а распадзел гэтай "старарускай народнасьці" на паасобныя княст-

вы, выкліканы эканамічнай іх нясуцэльнасьцю[37], быў зьявішчам адмоўным і шкодным, якое дало магчымасьць літоўскім князём у пачатку XIУ стг. заваяваць і падпарадкаваць сабе "заходня-рускія" г.зв. беларускія землі.[38] Ніякай, аднак, беларускай нацыянальнай апрычонасьці, асобнай беларускай мовы і культуры ў тыя часы, паводля савецкіх гісторыкаў, яшчэ ня было, бо:

> "... сярод шырокіх масаў насельніцтва земляў і княстваў моцна жыла сьвядомасьць адзінства Русі. Пры наяўнасьці мясцовых дыялектаў насельніцтва гаварыла аднэй мовай, мела адну культуру, адно сьвецкае й царкоўнае заканадаўства".39

Сучасная савецкая гісторыяграфія цьвердзіць, што за часоў Вялікага Княства Літоўскага беларускі народ знаходзіўся не на вышыні свайго росквіту, але ў стане культурнага ўпадку і палітычнае няволі.

> "Домыслы беларускіх нацыяналістых пра тое, што нібы пад уладай літоўскіх князёў беларускі народ перажываў залаты век сваей гісторыі, ёсьць скажэньнем гістарычнай праўды і фальсыфікацыяй гісторыі беларускага народу... Літоўскія феадалы, з мэтай узмацненьня свайго панаваньня ў васобных вобласьцях Беларусі, рабілі часам некаторыя палёгкі беларускім феадалам і гандлёва-ліхвярскай праслойцы гарадзкога насельніцтва, але гэтыя палёгкі ў выглядзе абласных прывілеяў і грамат гарадом на г.зв. "магдэбурскае права", не датычылі працоўных масаў беларускага народу і не палепшвалі іхнага палажэньня".40

Ясна, што ў такім палажэньні беларускаму народу нічога болей не аставалася, як імкнуцца да задзіночаньня з Расеяй. Гэтае імкненьне да задзіночаньня, наперакор гістарычнай праўдзе, было, паводля цьверджаньняў савецкіх гісторыкаў, надзвычайна моцным на працягу ўсяго беларускага гістарычнага працэсу.[41]

У той час, калі ў паэтычнай інтэрпрэтацыі Купалы Беларусь была вольнай і незалежнай, як у фэадальную эпоху ўдзельных княстваў, гэтак і ў складзе Вялікага Княства Літоўскага, у сучасным савецкім асьвятленьні толькі "у выніку зьдзейсьненьня мудрай ленінска-сталінскай нацыянальнай палітыкі Беларусь упяршыню ў гісторыі атрымала дзяржаўнасьць".[42]

Дык ясна, што ў сьвятле сучаснай савецкай інтэрпрэтацыі гісторыі Беларусі Купалаўскае прадстаўленьне гістарычнай мінуўшчыні беларускага народу не магло быць у Саветах талераванае.

У "Збор твораў" не ўвайшло многа вершаў, што маюць наагул

яркі нацыянальны характар і ў якіх паэта вылівае глыбокія й шчырыя патрыятычныя пачуцьці. Побач з многімі іншымі творамі сярэдняй мастацкай якасьці, тут аказаліся вычыркнутымі зь літаратурнай спадчыны Купалы запраўдныя пэрлы ягонае лірыкі, вершы, якія маюць вялікую ўдзельную вагу ў ягонай творчасьці і безь якіх раней не абходзілася ніводнае выданьне выбраных твораў Купалы і ніводная анталёгія беларускае паэзіі.

Гэтак не папалі ў "Збор твораў" шырака вядомыя вершы "Маладая Беларусь", "Ужо днее" і "Беларушчына", у якіх паэта радасна сьцьвярджае, што Беларусь, пасьля доўгага ўпадку, пачала адраджацца і дамагацца поўнага прывярненьня ей нацыянальнай годнасьці нараўні зь іншымі народамі. Клічам "Занімай, Беларусь, маладая мая свой пачэсны пасад між народамі!" - заканчвае аўтар верш "Маладая Беларусь". Не папалі ў "Збор твораў" таксама шырака вядомыя творы Купалы "Забраны край" і "Прарок", якія раскрываюць трагічнае палажэньне беларускага народу ў умовах нацыянальнага паняволеньня і паказваюць, як яно зьнішчыла ў народнай сьведамасьці пачуцьцё ягонай нацыянальнай і людзкай годнасьці. Апушчаны й вельмі прыгожы верш "Цару неба й зямлі", у якім паэта, выліўшы горка абурэньне за паняволеньне беларускага народу, падносіць магутны кліч: "Вярні нам Бацькаўшчыну нашу, Божа, калі Ты цар і неба, і зямлі!" Такі-ж самы лёс падзяліў і вельмі характэрны верш "Казка аб песьні". У ім аўтар у прыгожых паэтычных вобразах праводзіць думку, што толькі свая родная песьня можа ўплываць на народ, ашчасьліўляць яго і падымаць на вялікія чыны, а песьня чужая ня ў сілах прамовіць да народнай душы. І напасьледак, ня ўведзены ў "Збор твораў" глыбока эмацыянальны верш "Я ад вас далёка". Купала, будучы часова ў Фінляндыі, выказвае тут сваю бязьмежную любоў да Беларусі і глыбокую тугу за родным краем. Верш канчаецца прыгожым лірычным вобразам, што, калі паэта памрэ і будзе пахаваны ў чужой зямлі, дык устане цень ягоны, "на крыж абапрэцца, і ў той бок глядзеці будзе век нязводна, дзе ляжаць загоны Беларусі роднай".

Вельмі характэрна, што ў "Збор твораў" ня трапілі й тыя вершы, у якіх Купала моцна акцэнтуе вялізарную ролю ў нацыянальным жыцьці народу ягонае роднае мовы і выступае ў вабароне перад пасяганьнямі на яе заходніх і ўсходніх дэнацыяналізатараў.

Спасярод вершаў гэтае групы асабліва папулярнымі й для поўнай характарыстыкі Купалы важнымі зьяўляюцца вершы "Ворагам беларушчыны" і "Роднае слова".

У вершы першым паэта войстра пратэстуе супроць адмаўляньня беларускай мове і беларускай літаратуры праў на існаваньне. Цікава тут тое, што ў дадзеным выпадку паэта выступаў ня супроць расейскіх, але супроць польскіх шавіністых. Як засьветчыла жонка Купалы, польскі публіцысты Зэнон Пяткевіч у вадным із сваіх артыкулаў імкнуўся давесьці, быццам няма ні беларускай літаратуры, ні мовы і што Купала "выдумляе непатрэбную літаратуру..." Я.Купала адказаў на гэтыя шавіністычныя выпады вершам "Ворагам беларушчыны".[43] Гэтая антыпольская накіраванасьць не ўратавала, аднак, верша Купалы.

Другі ўспомнены верш зьяўляецца натхнёным гымнам роднаму слову, якое, калі народ страціў усё іншае, адно асталося яму "верным, каб вясьці з упадку к радасьцям бязьмерным". У свой час А.В.Луначарскі пісаў аб вершы "Роднае слова" наступнае:

> "Цяжка знайсьці лепшае, болей прачулае і болей урачыстае пацьверджаньне сілы любові прыгнечанага народу да сваей мовы".44

З асаблівым націскам трэба падчыркнуць, што ў вершах, у якіх Купала парушае беларускія нацыянальныя праблемы і выступае ў вабароне беларускае мовы, абсалютна няма вузкіх нацыяналістычных акцэнтаў і нацыянальнай ненавісьці. Ня гледзячы на гэта, выражаныя ў іх ідэі сяньня ў Саветах, відаць, падпадаюць пад катэгорыю "нацыянальнай абмежаванасьці", якая ўважаецца шкоднай і супярэчнай камуністычнай дактрыне. Яшчэ нядаўна савецкая літаратурная крытыка галаслоўна й тэндэнцыйна даводзіла, што гэтая "нацыянальная абмежаванасьць" была ў Купалы зьявішчам неарганічным, часовым і наносным. Літаратурны крытык А.Кучар яшчэ ў 1953 г. пісаў:

> "...калі ў паасобных творах паэты і выяўляліся мамэнты нацыянальнай абмежаванасьці, дык гэта было тое наноснае, неарганічнае для Купалы - прапагандыстага братэрства паміж народамі, - тое наноснае, што ішло ад уплыву на яго рэакцыйных нацыяналістычных колаў".45

Тое-ж самае паўтараў год пазьней і В.Івашын:

> "У некаторых творах паэты спатыкаюцца пэсыміс-

тычныя ноткі, настрої безнадзейнасьці, роспачы, матывы нацыянальнай абмежаванасьці. Але яны зьяўляюцца не арганічнымі для жыцьцёва-пазытыўнай, рэвалюцыйна-дзейнай Купалаўскай паэзіі і таму ня могуць вызначаць ідэйна-творчага аблічча паэты".46

Ня гледзячы аднак, на гэтую "неарганічнасьць" і "наносьнасьць" матываў "нацыянальнай абмежаванасьці" ў Купалы, пад якімі трэба разумець ярка выражаныя ў яго ных творах нацыянальныя элемэнты й патрыятычныя пачуцьці, усё-ж такі яны моцна супярэчаць сучаснаму курсу савецкай нацыянальнай палітыкі. Таму, відаць, трэба было як мага аднацыяналізаваць і зьінтэрнацыяналізаваць Купалу.

x x x

На Кастрычніцкую рэвалюцыю 1917 г. й будаваную ў выніку яе савецкую імпэрыю Купала зарэагаваў нэгатыўна. Пасьля ваенных перажываньняў дамаганьне волі свайму народу, моцна акцэнтаванае ў Купалавай творчасьці і раней, цяпер вырастае да апогэю сваей сілы і вайстрыні, выражанай як бясспрэчна гістарычная неабходнасьць, якую беларускі народ у хассе ваеннай завірухі і развалу царскае імпэрыі павінен цяпер ажыцьцявіць. Таму Кастрычніцкай пралетарскай рэвалюцыі Купала супроцьпаставіў нацыянальную рэвалюцыю, выражаную ім у паэтычнай візіі "вялікага сходу". Ідэя скліканьня ўсенароднага "вялікага сходу" паяўлялася і ў шмат ранейшых творах Купалы, але цяпер займае яна месца цэнтральнае й дамінуючае.

З гледзішча на ідэйную глыбіню й сілу мастацкага выражэньня канцэпцыі "вялікага сходу" найцікавейшымі зьяўляюцца два вершы Купалы: "На сход" і "Свайму народу". Абодвы былі напісаны аднаго й таго самага дня: 29 лістапада 1918 г., і абодвы зьяўляюцца глыбокай і беспасярэднай рэакцыяй на падзеі часу. Гэта надыход даўно чаканага мамэнту, калі на развалінах царскае турмы народаў - "старога быту папялішчы" для многіх, паняволеных дагэтуль, народаў "цьвет зацьвітае новае зары". Але толькі не для народу беларускага, якога пастарому "крываўляць раскаваныя рабы" - бальшавікі ды бацькаўшчыну якога "рэжуць на кускі". Напоўнены трывогай, што гэтыя "ўсясьветных зьмен віхры" могуць абмінуць Беларусь і пакінуць беларускі народ і надалей

у няволі, паэта заканчвае верш "Свайму народу" магутным заклікам паўстаць і будаваць народнае шчасьце, "каб пут ня строіў больш сусед". Дык нічога дзіўнага, што абодвы вершы гэтыя не ўвайшлі ў "Збор твораў".

Ідэі, выказаныя ў вершах "Свайму народу" й "На сход", Купала разьвівае і ў многіх іншых вершах пэрыяду 1918-1919 гг., якія потым былі надрукаваныя ў ягоным наступным зборніку "Безназоўнае". Гэтак нэгатыўныя дачыненьні да бальшавізму войстра зарысаваліся ў вершы "Б'юць на трывогу званы": бальшавіцкая рэвалюцыя ў панурай форме біцьця на трывогу званоў, якія, хаця быццам "клічуць да новай вясны" і "к новаму богу завуць", але для народу беларускага "рвуць ...жылы кругом" і "родны раскідалі дом". Антыбальшавіцкая накіраванасьць гэтага верша аж надта выразная. Але найбольш войстрым і суровым абвінавачаньнем бальшавізму ёсьць верш "Крыўда". Тут, падобна як і ў вершы з таго-ж 1918 г. "На сход", Купала называе бальшавікоў "раскаваным рабом", з прычыны якога "ня ўзьнёсься ў высь дух чалавечы", а так-жа "нявольнікам", які "пабратаўся з крыўдай і ў помач ёй даў свае плечы". Зразумела, што й гэтыя абодвы вершы выкасаваныя цяпер з Купалавай творчасьці.

За ідэйны фінал творчасьці Купалы гэтага пэрыяду можна ўважаць два ягоныя вершы: напісаны 28 жніўня 1919 г. верш "Паўстань з народу нашага" і верш "Перад будучыняй", які быў напісаны 24 студзеня 1922 г. Хоць напісаньне гэтых твораў дзеліць між сабою больш чымся два з палавінаю гады часу, яны маюць аднолькавую ідэйную аснову. Ды і аднолькавы лёс спаткаў гэтыя вершы: першы зь іх не ўвайшоў з прычыны бальшавіцкай цэнзуры ў зборнік "Спадчына", а другі, праўда, быў надрукаваны ў № I беларускага літаратурнага часапісу "Адраджэньне" ў 1922 г., але даслоўна на другі дзень быў тэй-жа цэнзурай сканфіскаваны. Пазьней і літаратурная савецкая крытыка зусім перастала ўспамінаць аб гэтых вершах як-бы іх ніколі й ня было.[47]

Выходзячы ізь сьцьверджаньня, што беларускі народ ня меў яшчэ змогі падняць нацыянальнай рэвалюцыі ў такой меры, каб вызваліцца з пад чужога панаваньня, Купала ў вершы першым прызывае па чарзе паўстаць Прарока "зьняць путы бацькаўшчыне", потым Песьняра "збудзіць нябожчыкаў", тады Ваяку "свой край заваяваць" і,

напасьледак, Уладара, на якога "жджэ Беларусь даўно", каб паўстаў "адбудаваць свой збураны пасад".

Гэткае прадстаўленьне Купалам Беларусі, як бацькаўшчыны ў путах, ужо пасьля абвешчаньня бальшавікамі беларускай "незалежнай" дзяржавы ў форме Беларускай ССР, якое мела месца 1 студзеня 1919 г., мае сваю нядвузначную вымоўву. Нічога тады дзіўнага, што савецкі крытык О.Канакоцін пра верш "Паўстань з народу нашага" пісаў: "Гэткай правакацыі мы ніколі не спадзяваліся, навет ведаючы ўсё цёмнае мінулае паэты".[48] А ведамы расейскі бальшавіцкі паэта Дзям'ян Бедны зарэагаваў у 1919 г. на верш Купалы наступнымі радкамі:[49]

"Изменил поэт народу,
Заплясал панам в угоду,
Да, в угоду...
Янки-посвист соловьиный
Изменился в шип змеиный,
Да, в змеиный..."

Купала прыходзіць цяпер да сумнага сьцьверджаньня, што народ, як і даўней, звоніць усьцяж кайданамі і "забыў, хто гаспадар і хто яго абдёр з каронных шат". Гэты дакор у вершы "Перад будучыняй" пераходзіць у вадкрытае і войстрае нацыянальнае самабічаваньне народу за ягоную абыякавасьць, нацыянальную пасыўнасьць і ідэйную бясхрыбетнасьць. У вершы гэтым паэта ў часы ўжо савецкага панаваньня прадстаўляў Беларусаў, як "зацісьнутых, задушаных, як мышы", як "аграбленых з гонару й кашулі, з свайго прыпыну выгнаныя вон".

Ня перавыдаецца і зьяўляецца асуджанай на поўнае забыцьцё й высокамастацкая сатырычная камэдыя Купалы "Тутэйшыя", закончаная 31 жніўня 1922 г. Будучы пастаўленая на сцэне Менскага тэатру ў 1926 г., ужо на другі дзень, адразу пасьля прэм'еры, была зьнятая з рэпэртуару беларускіх тэатраў.[50] "Тутэйшыя" зьяўляюцца апошнім друкаваным творам Купалы, у якім яму ўдалося заняць выразна і адкрыта нэгатыўную пазыцыю ў дачыненьні да бальшавікоў і савецкае ўлады. Дзеяньне "Тутэйшых" адбываецца ў пару частых зьменаў акупацыйных арміяй і ўладаў у Беларусі ў пэрыяд 1918-1920 гадоў. У творы ня толькі гаворыцца аб савецкай уладзе, як чужым акупацыйным рэжыме, але навет прадстаўляецца бальшавіцкая акупацыя ў найбольш адмоўным і карыкатурным асьвятленьні між акупацыямі іншымі, польскай і нямецкай.

Гэтак у пэрыяд 1918-1922 гг. у Купалавых творах прабіваецца сільная ідэя вольнай і незалежнай Беларусі, а ня ідэя творанай тады ў розных формах савецкай беларускай рэспублікі, пра якую Купала навет не ўспамінае, уважаючы яе за чужацкую й неадказваючую народным імкненьням крэатуру. І бальшавіцкая літаратурная крытыка 30-х гадоў бачыла ў творах гэтага пэрыяду найвастрэйшае выступленьне Купалы супроць бальшавізму й савецкага рэжыму. Казённы бальшавіцкі літаратурны крытык Л.Бэндэ ў 1931г. пісаў:

> "У першыя гады мірнага будаўніцтва Купала, асьлеплены буржуазным нацыяналізмам, усё яшчэ актыўна супрацьстаўляецца ў сваёй творчасьці пралетарскай дыктатуры. Найбольш характэрным і буйным творам для гэтага часу зьяўляецца яго п'еса "Тутэйшыя" 1922г., а таксама вершаваны твор "Перад будучыняй"..."
>
> "Тутэйшыя", "Перад будучыняй" і іншыя творы Купалы зьявіліся нацыяналістычнай рэакцыяй на пралетарскую дыктатуру ў умовах пераходу да мірнага будаўніцтва, калі надзеі буржуазных і дробна-буржуазных нацыяналістычных элемэнтаў на рэстаўрацыю БНР /г.зн. Беларускай Народнай Рэспублікі, абвешчанай 25 сакавіка 1918 г. - С.С./ узброеным шляхам былі перавернутыя фактам перамогі рабочае клясы".51

Сяньня, калі настаў час поўнае рэгабілітацыі Купалы й прадстаўленьня яго, як натхнёнага песьняра камунізму й савецкага ладу, такія абвінавачваньні ўжо не паўтараюцца. Праўда, А.Кучар яшчэ адзначае, што Купала й Якуб Колас у гэты час

> "не заўсёды яшчэ разумеюць карэннае адрозьненьне Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі ад буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі і дапускаюць у сваёй творчасьці асобныя памылкі. Так, у 1922 г. Янка Купала напісаў памылковую, нацыяналістычную п'есу "Тутэйшыя".52

Але гэты закід пад адрасам Купалы ў прыраўнаньні да выступленьня Л.Бэндэ ўжо моцна злагоджаны і прадстаўляе адхіленьні паэты ад бальшавіцкай палітычнай лініі, як нявінныя памылкі, што выніклі зь недастатковага разуменьня сацыялістычнага сэнсу пралетарскай рэвалюцыі. Такое апраўдваньне Купалы дае крытыку магчымасьць зрабіць наступнае падагульненьне: "Тэма савецкага патрыятызму праходзіць як лейтматыў праз усю творчасьць Янкі Купалы савецкага пэрыяду".53

Падобна разьвязвае гэтае пытаньне і В.Івашын. Адцеміўшы, што Купала не разумеў яшчэ ў той час "сацыялістычнай сутнасьці Каст-

рычніцкай рэвалюцыі", і аб'ясьняючы гэтым "памылкі і ідэйныя зрывы, што мелі месца ў некаторых творах паэты, напісаных ў пэрыяд грамадзянскай вайны"[54], Івашын дае, аднак, наступную ацэнку творчасьці Купалы гэтае пары:

> "Такім чынам, у 20-ыя гады Купала робіць вялікі і станоўчы шаг у кірунку шырокага адлюстраваньня савецкай запраўднасьці. Ён чутка прыслухоўваецца да голасу новай эпохі, імкнецца з новых, савецкіх пазыцыяў асэнсаваць вялікі гістарычны пералом, зразумець тыя вялізарныя зьмены, якія адбыліся ў гістарычным лёсе Беларусі і беларускага народу ў выніку Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі".55

x x x

У 1921 г. пачынаецца раптоўны зварот у бальшавіцкай нацыянальнай палітыцы на Беларусі. На сэсіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэту БССР і на 3-ім зьезьдзе Саветаў /люты 1921 г./ запачатковуваецца г.зв. "беларусізацыя", якая напачатку датычыла толькі культурнага жыцьця, але для многіх Беларусаў давала пэрспэктывы расшырэньняў і перароста ў нацыянальную незалежнасьць беларускага народу. X зьезд РКП/б/, які адбыўся 8-16 сакавіка 1921 г., ставіць у цэнтр сваей увагі нацыянальнае пытаньне нерасейскіх народаў і абвяшчае абавязваючы аж да 1929 г. лёзунг: "Вялікадзяржаўны расейскі шавінізм - найвялікшая небясьпека на дадзеным этапе". У пачатку таго-ж 1921 г. абвяшчаецца нэп, што таксама было прыхільна спатканае Беларусамі.

Янка Купала, які жыў увесь час візіяй вольнай нацыянальна і справядлівай сацыяльна Беларусі, добра разумеў, што новыя абставіны, якія хоць і розьніліся моцна ад былай царскай рэчаіснасьці, былі аднак далёкімі ад паэтавых лятуценьняў пра народную волю. Настала нешта сярэдняе між адным і другім, чаму цяжка было даць і адпаведны назоў - "Безназоўнае", як назваў ён цяперашні свой зборнік у вадпаведнасьці з характарам і настроямі гэтай новай пары, які выйшаў у Менску ў 1925 г.

Ідэйныя пазыцыі Купалы гэтага часу адлюстроўвае напісаны ў 1923 г. верш "О, так! Я - пролетар!" Купала тлумачыцца, што ён можа і хацеў-бы стацца пазытыўным чалавекам для савецкай запраўднасьці, "пролетарам" і "ад родных ніў адвярнуцца", але тут-жа сьцьвярджае, што ён "ня збыў яшчэ ўсіх бед", бо яму "сьняцца сны аб Беларусі".

Гэтае духоўнае раздваеньне паэты, што праходзіць чырвонаю ніткаю праз усю ягоную творчасьць гэтага часу, зьяўляецца, на нашую думку, толькі вонкавым апраўданьнем, чаму ён, ня гледзячы на сваё шчырае жаданьне, ня можа яшчэ стацца запраўдным савецкім паэтам. На самай-жа справе Купала і цяпер знаходзіцца пад непераможным уплывам нацыянальных ідэяў, ёсьць антыбальшавіком, а ў многіх творах ня сьціхаюць антысавецкія акцэнты, маскаваныя пад рознымі формамі мастацкай крыптаграфіі.

Калі да 1922 г. паэта меў яшчэ магчымасьць нэгаваць савецкую запраўднасьць зусім адкрыта, дык вершы пары "безназоўнага" трэба ўжо чытаць між радкамі. Але й гэткім спосабам іх чытаючы, можна таксама шмат вычытаць. Вершаў, у якіх Купала дае пазытыўную ацэнку сучаснасьці, цяпер вельмі мала, ды і ў іх гэтыя пазытыўныя дачыненьні датычаць або нацыянальных дасягненьняў, адваяваных цяпер Беларусамі ў спрыяльным для гэтага пэрыядзе "беларусізацыі" або зьяўляюцца анахранічнай ужо рэакцыяй на царскую мінуўшчыну, якая была ўсё-ж антытэзай да як-ні-як лепшай сучаснасьці. Такім чынам паэта закранае толькі тыя актуальныя савецкія праблемы, якія не пярэчылі нацыянальным патрэбам беларускага народу, а былі ім сугучныя.

Сучасная савецкая крытыка змушаная была адзначыць, што "Яшчэ не ўва ўсіх праявах нашага жыцьця разабраўся паэта ў гэтай раньняй паэме /"Безназоўнае"/ савецкага пэрыяду сваей творчасьці".[56] Таму з усіх 30 вершаў зборніка "Безназоўнае" аж 9 не ўвайшло ў "Збор твораў".[57]

Купала, які ў дасавецкі пэрыяд быў найбольш плодным спасярод усіх беларускіх паэтаў, цяпер піша вельмі мала. Найбольш творча актыўным быў ён толькі ў 1926 годзе, які быў годам найбольшага ўздыму й размаху беларускага нацыянальнага жыцьця ў БССР. У гэтым годзе ён напісаў 21 вершаваны твор на 112 радкоў, тымчасам як у наступных гадох: у 1927 - 6 вершаў на 114 радкоў, у 1928 - 1 верш на 100 радкоў і ў 1929 - 2 вершы на 85 радкоў.[58]

Ў лістападзе 1929 г. піша ён цікавы верш "Зыходзіш, вёска, зь яснай явы", які зьяўляецца разьвітальнай элегіяй із старой беларускай вёскай, цяпер бязьлітасна ператваранай у вёску калгасную. Савецкая літаратурная крытыка ўважае гэты верш за станоўча пазытыўны і цьвердзіць, што ў ім паэта радасна вітае кал-

гасную сыстэму.[59] Але беларускія літаратураведы на эміграцыі зусім абаснавана зьяўляюцца адваротнае думкі. Яны ўважаюць верш гэты за апошні верш яшчэ духова вольнага Купалы, за ягоную "лебядзіную песьню".[60]

х х х

Першая хваля войстрага перасьледваньня беларускага нацыянальнага жыцьця ў БССР у 1929-30 гг. і першых масавых арыштаў беларускіх культурных дзеячоў г.зв. нацыянальна-дэмакратычнага кірунку, не абмінула й Купалы. Яго абвінавачваюць у беларускім буржуазным нацыяналізьме і ў варожасьці да бальшавізму. Каб мець хоць некаторае ўяўленьне аб вайстрыні гэтых атакаў, прывядзём некалькі цытатаў з тагачасных савецкіх жаролаў. Гэтак успамінаны ўжо прававерны тады савецкі літаратурны крытык Л.Бэндэ ў 1930 годзе пісаў:

> "Будучыня Беларусі ўяўлялася паэту не як сацыялістычная Беларусь, а як дэмакратычная дзяржаўнасьць беларускага народу. Ідэял будучыні Беларусі Купалы ня выходзіў з рамак буржуазна-дэмакратычнай дзяржаўнасьці ў нацыянальнай ахварбоўцы. Яму хацелася, каб Беларусь заняла свой "пачэсны пасад між народамі".
> "...Свае-ж песьні аб Беларусі пяе адно аб "маці-бацькаўшчыне", аб Беларусі гуртам".61

У "Літаратурнай Энцыкляпэдыі" 1931 году чытаем тое-ж самае:

> "У першых пасьлярэвалюцыйных творах Янка Купала ўвесь у палоне беларускага нацыяналізму. Гэты зацяжны й балючы пэрыяд у творчасьці Купалы завяршыўся актыўна-нацыяналістычнай драмай "Тутэйшыя".62

Загадчык Агітпропу ЦК ВКП/б/ А.І.Дзякаў, у сваей прамове, прысьвечанай 30-ай гадавіне творчасьці Купалы, ужо ў 1935 г. гаварыў:

> "Янка Купала адлюстроўваў у сваіх творах ідэялёгію дробнага тавара-вытворцы... Купала падпаў пад уплыў беларускага буржуазнага нацыяналізму, апынуўся ў палоне беларускіх буржуазных нацыяналістых, якія зрабілі ўсё магчымае, каб зацягнуць паэту варожым рэвалюцыі павуціньнем, трымаць яго ў сваіх контррэвалюцыйных лапах... Калі паэта зьвязваецца з буржуазнай рэакцыйна-нацыяналістычнай газэтай "Наша Ніва"... буржуазна-нацыяналістычным элемэнтам удаецца ўзяць паэту пад свой уплыў".63

У 1930 г. Купалу арыштоўваюць. У турме самагубным гаракіры /сталовай лыжкай прапорвае сабе жывот/ прабуе ён пакласьці ка-

нец сваім духовым мукам і запратэставаць супроць гвалту над ім і беларускім народам.[64] Адратаванага і вылечанага Купалу бальшавікі пастанаўляюць выкарыстаць для сваіх палітычных мэтаў. Пад настойлівым ціскам і прэсіяй маральнага тэрору вымушваюцца ад Купалы панэгірычныя радкі. Доўгі час не забываючыся яшчэ дакананых Купалам грахоў ды вытыкаючы іх пры кажнай нагодзе, паэту паступова рэгабілітуюць. У 1939 г. Прэзыдыюм Вярхоўнага Савету СССР узнагародзіў Купалу ордэнам Леніна, а ў 1941 г. за зборнік вершаў "Ад сэрца" ён атрымаў Сталінскую прэмію.[65]

"Ідэялягічнае пераараджэньне" Купалы пасьля 1930 г. В.Івашын выясьняе наступнымі акалічнасьцямі:

> "Пад узьдзеяньнем ідэяў камуністычнай партыі і савецкай запраўднасьці Купала перамог ідэйныя хістаньні і цьвёрда стаў на шлях нетхнёнага песьняра савецкай эпохі".[66]

Кім быў у душы сваей Купала пасьля няўдалай спробы самагубства ў 1930 г. і якія былі ягоныя запраўдныя дачыненьні да камунізму, канчальнае слова зможа сказаць толькі будучая гісторыя, калі стануцца даступнымі ўсе матарыялы й біяграфічныя дадзеныя аб паэце гэтага апошняга пэрыяду яг нага жыцьця й творчасьці. Але адна ўжо толькі аналіза напісаных у гэтым часе твораў дае ўсе падставы зрабіць больш чымся праўдападобныя прыпушчэньні, што ўсё напісанае ў гэтым часе зьяўляецца няшчырым, як адчэпная дань бальшавіцкаму рэжыму, вымушаная на Купале маральным тэрорам.[67]

Перш за ўсё цяперашняя творчасьць Купалы ёсьць мізэрная колькасна, убогая й бязвартасная з боку мастацкага. Асабліва вершы, прысьвечаныя розным канкрэтным падзеям савецкага жыцьця, пісаныя паэтам нядбала, зьяўляюцца ня толькі пазбаўленыя характэрнай для Купалы пачуцьцёвай насычанасьці, бязвобразнымі й наагул прымітыўнымі, але маюць і паважныя тэхнічныя заганы, чужыя Купалу ў ягонай творчасьці ранейшай.

У 1933 г. Купала піша паэму "Над ракой Арэсай", у якой намагаецца адмаляваць сацыялістычную рэканструкцыю беларускае вёскі. Сучасная напісаньню гэтага твору й сяньняшняя савецкая літаратурная крытыка не знаходзіць словаў для пахвалы гэтае паэмы, як "першага буйнага твору беларускае паэзіі, у якім дадзенае шырокае і ў той-жа час гістарычна канкрэтнае адбіцьцё змаганьня ра-

давых савецкіх людзей за пабудову сацыялізму".[68] На самай справе, аднак, з мастацкага боку гэты твор зьяўляецца настолькі ўбогім і прымітыўным, што ў ніякім выпадку ня можа раўняцца нават з пачаткавымі творамі паэты пэрыяду "Жалейкі". Ня гледзячы на тое, што гэтыя апошнія часта былі артыстычна яшчэ не дасьпелымі і тэхнічна шурпатымі, аднак ужо вызначаліся глыбінёй пачуцьцяў, праўдзівасьцю і шчырасьцю перажываньняў.

Няма ніякае падставы ўважаць, што ў Купалы наступіў цяпер натуральны заняпад паэтычнага таленту, што нярэдка спатыкаецца ў аўтараў старэйшага веку. Гэтаму пярэчаць ягоныя творы, нязьвязаныя з савецкай праблематыкай. Да такіх твораў трэба аднесьці прыгожую Купалаву парафразу народнае песьні "Лявоніха" і "Юрачка", вытрыманыя ў тоне народнае песьні вершы "Алеся" й "Лён", вершы прысьвечаныя Грузіі: "Гэнацвале" і "Грузія" ды, напасьледак, напісаную ў 1939 г. у чэсьць улюбленага Купалам украінскага паэты Шэўчэнкі "Тарасава доля". У гэтых нямногіх творах паэтычны талент Купалы праявіўся ў вапошні ўжо раз у поўнай сваей сіле. З нагоды верша "Лён" А.Кучар пісаў:

> "...верш "Лён" побач з другімі выдатнымі творамі савецкай літаратуры адыграў пэўную ролю ў барацьбе рэвалюцыйных пісьменьнікаў Заходняй Беларусі супроць буржуазных нацыяналістых. У вадказ на іх паклёпніцкія сьцьверджаньні аб тым, што "Купала піша няшчыра", як выдатны ўзор задушэўнасьці і шчырасьці побач зь іншымі творамі савецкіх пісьменьнікаў прыводзіўся верш "Лён".69

Так, але ў гэтым вершы, у якім паэта перадае любоўныя пачуцьці маладой беларускай дзяўчыны, апрача вонкавага калгаснага фону, няма нічога савецкага.

Далей, мы ня знойдзем у Купалы ніводнага твору, які-б даваў шырокае абагульненьне новай савецкай запраўднасьці або адлюстроўваў непрамінаючыя вартасьці камунізму. Амаль усе прасавецкія вершы Купалы - гэта сухое й беспачуцьцёвае рэагаваньне на розныя актуальныя падзеі й выпадкі ў савецкім жыцьці, як камуністычныя гадавіны, выбары, зьезды, судовыя працэсы "ворагаў народу" і г.п. Такая публіцыстычная актуалізацыя Купалавай творчасьці гэтага часу можа наводзіць на думку, што была яна партыйным "сацыяльным заказам", які паэта быў змушаны выконваць.

І, напасьледак, для ацэны гэтага пэрыяду творчасьці могуць

добра паслужыць ізноў-жа пераклады Купалы з чужых літаратураў.[70] У гэтым часе Купала перакладаў шмат, а клясыфікацыя гэтых перакладаў паводля характару і часу паўстаньня перакладаных твораў і іхных аўтараў вымоўна гаворыць аб цяперашніх творчых зацікаўленьнях Купалы. Гэтак на 27 перакладзеных Купалам пасьля 1930 г. твораў толькі 4 творы належаць да расейскай літаратуры, а зь іх тры прасавецкія, 2 творы з польскай літаратуры і 21 твор Т.Шэўчэнкі, спасярод якіх некаторыя, як паэма "Сон" і "Каўказ" зьмяшчаюць у сабе вызвольна-нацыянальныя ідэі, ярка супярэчныя сучаснаму бальшавіцкаму палітычнаму курсу. Гэтак, глыбока ангажуючыся ў перакладніцкай творчасьці дарэвалюцыйных аўтараў, паэта ўцякаў ад савецкай запраўднасьці і ў некаторых перакладаных творах актуалізаваў тыя нацыянальныя ідэі, якіх у творах арыгінальных выказаць ня меў ужо магчымасьці.

Што Купала ў гэтым часе адчуваў сябе нявольнікам бальшавіцкага рэжыму й перажываў вялікія духовыя мукі, могуць сьветчыць і акалічнасьці ягонай яшчэ перадчаснай сьмерці 28 чэрвеня 1942 г., калі паэту споўнілася толькі 60 год. Калі верыць весткам, якія ўдалося пасьля апошняе вайны беларускім эмігрантам на Захадзе атрымаць з Савецкага Саюзу, Купала пакончыў самагубствам.[71]

х х х

Гэтак, спосабам бясцэрэмоннага тарнаваньня грубой тэндэнцыйнасьці, усякага роду нацягіваньняў, перакручваньняў і галаслоўнасьці ў інтэрпрэтацыі савецкай літаратурнай крытыкай усяго творчага працэсу Купалы ды стараннага выкасоўваньня зь ягонай літаратурнай спадчыны твораў, што гэтай інтэрпрэтацыі маглі-б пярэчыць, бальшавікі сяньня прадстаўляюць Купалу зусім ня тым, кім ён быў у запраўднасьці. Хаця гэтая хвальсыфікацыя мела датычыць вылучна ідэйнага зьместу твораў паэты, яна балюча адбілася ў роўнай меры і на яе чыста літаратурных якасьцях.

Справа ў тым, што Купала спасярод разнаякіх тэмаў сваей творчасьці найбольш чула рэагаваў на праблемы нацыянальнага адраджэньня беларускага народу, якія давалі яму найбольшае натхненьне, разьвівалі творчую фантазію, узбуджалі найсільнейшыя пачуцьці. Таму творы Купалы, у якіх ён дае выхад сваім нацыянальным і патрыятычным пачуцьцям, зьяўляюцца з мастацкага боку найлепшымі і

ў найбольшай меры вызначаюць месца Купалы ў беларускай літаратуры. Калі-ж цяпер бальшыня гэтых твораў была вычыркнутая з Купалавае творчасьці, дык, пры захаваньні ўсіх твораў слабейшых як з пачаткавых пэрыядаў літаратурнае дзейнасьці паэты, гэтак і зусім слабых твораў, напісаных пасьля 1930 г., Купала выступае перад намі ўжо не як незраўнаны мастак беларускага слова, але ў найлепшым выпадку, як паэта сярэдняй якасьці.

Пры дапамозе пералічаных у гэтым артыкуле прыёмаў савецкай літаратурнай практыкі Купала, які быў найвялікшым ідэялёгам беларускага нацыянальнага адраджэньня, носьбітам ідэяў, войстра супярэчных, навет яўна варожых бальшавіцкаму сьветагляду і ўсімі спосабамі бараніўся перад саветызацыяй сваей творчасьці, паказаны цяпер, як паэта, што ўвесь час пасьлядоўна ішоў да камунізму, а пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі стаўся натхнёным песьняром савецкае эпохі.

Вынаскі

1/ Walter Kolarz. La Russie et ses Colonies. Paris, 1954, bač. 216-217.

2/ Е. Мозолькова. Янка Купала. Жизнь и творчество. Минск, 1952 /першае выданьне выйшла ў 1950 г. і было ўзнагароджанае Сталінскай прэміяй/.

3/ Алесь Кучар. Янка Купала. Літаратурна-крытычныя артыкулы. Менск, 1953.

4/ В. В. Ивашин. Янка Купала. У калектыўнай працы Очерк Истории Белорусской Советской Литературы. Масква, 1954.

5/ Янка Купала." Збор твораў". Інстытут Літаратуры і Мастацтва Акадэміі Навук Беларускай ССР, т.I, Менск, 1954; т.II, Менск, 1952; т.III, Менск, 1953; т.IУ, Менск, 1953; т.У, Менск, 1954; т.УI, Менск, 1954.

6/ Ул. Юрэвіч. Вялікая спадчына."Беларусь", №I, Менск, 1955, бач.15.

7/ А. Кучар. Цыт. праца, бач.11.

8/ Я. Казека. Няўміручая спадчына."Літаратура і мастацтва" №2, Менск, 8.I.1955.

9/ Папярэдні, перад цяперашнім, "Збор твораў" Купалы паявіў-

ся ў 6-ці томах у Менску ў 1925-1932 гг., які, паза некалькімі толькі выключэньнямі, зьмяшчаў усе творы паэты, напісаныя да таго часу.

10/ Прыраўнуй: Р. С к л ю т. Уступны артыкул да: Якуб Колас. "Новая зямля." Мюнхэн, 1952, бач. УІ.

11/ Напісаныя ў гэтым пэрыядзе /1906-1910г./ 69 вершаў, чамусьці ня былі зьмешчаныя ані ў "Жалейцы", ані ў "Гусьляры"; яны паявіліся ў бальшыні сваёй толькі ў выдадзеным у 1932 г. у Менску 6-ым томе "Збору твораў" Янкі Купалы. Зь іх 8 не ўвайшло ў вапошняе выданьне "Збору твораў".

12/ В. В. И в а ш и н. Янка Купала. Очерк Истории Белорусской Советской Литературы. Масква, 1954, бач. 165.

13/ Зь вершаў, зьмешчаных у зборніку "Шляхам жыцьця", да гэтай катэгорыі трэба аднесьці "Гора нядольнае", "Чалавеку" і асабліва "У ночным царстве". Ніводзін зь іх не ўвайшоў у "Збор твораў

14/ Литературная Энциклопедия. Издательство Коммунистической Академии. Масква, 1929, т.І, бач.413.Прыраўнуй: Е.Мозольков, цыт. праца, бач. 37.

15/ История Белорусской ССР, т.І, Менск, 1954, бач.464.

16/ Там-жа, 464.

17/ З. Ж ы л у н о в і ч. Янка Купала. Крытычна-біяграфічны нарыс. Янка Купала."Збор твораў," т.І, Менск, 1928, бач.Х і XII

18/ Прыраўнуй: С т. С т а н к е в і ч. Янка Купала. Жыцьцёвы і творчы шлях паэты ў кнізе: Янка Купала. "Спадчына." Мюнхэн, 1955, бач. LX-LXI.

19/ Я. К а з е к а, там-жа.

20/ Е. М о з о л ь к о в, цыт. праца, III.

21/ Там-жа, 67-68.

22/ А л е с ь К у ч а р. Літаратурна-крытычныя артыкулы. Менск, 1953, бач. 51.

23/ Там-жа, 59.

24/ Там-жа, 64.

25/ В. В. И в а ш и н. Цытаваная праца, бач. 169.

26/ История Белорусской ССР, бач. 458. Прыраўнуй: Міхась Клімковіч. Аб жыватворчым уплыве рускай літаратуры на беларускую літаратуру. Менск, 1955, бач. 79, 83-112.

27/ А. М. Г о р ь к и й. О писателях-самоучках." Современный мир," №2, люты 1911.

28/ Шырэй аб гэтым: С. Станкевіч, цытаваная праца, бач. LXIII-LXIУ.

29/ Журнал"Новый мир", №I, Масква, 1928.

30/ Часапіс"Вольны Сьцяг", №6/'/, Менск,25.12.1921, бач.39.

31/ Б.С.Э., 1950, т.4, бач. 512.

32/ А. К у ч а р, цытаваная праца, 35.

33/ Е. М о з о л ь к о в, цытаваная праца, 61.

34/ Там-жа, 101.

35/ Очерк Истории Белорусской Советской Литературы, Масква, 157.

36/ История Белорусской ССР, 23.

37/ Там-жа, 36.

38/ Там-жа, 42 і 57.

39/ Там-жа, 49.

40/ Б.С.Э., 1950, т.IУ, бач.479.

41/ История Белорусской ССР, 82, 155,173, 192,193, 205.

42/ А. К у ч а р, цыт. праца, 66.

43/ Я. К а з е к а, цыт. праца.

44/"Известия", 15 мая 1930 г.

45/ А. К у ч а р, цыт. праца, 30.

46/ В. В. И в а ш и н, цыт. праца, 165.

47/ Гл. Р. С к л ю т у ўступным артыкуле да: Я н к а К у п а л а. Тутэйшыя, Мюнхэн, 1,§з, 6,7,8.

48/ О. К а н а к о ц і н. Літаратура - зброя клясавай барацьбы. Менск, 1931, 78. Прыраўнуй: А. Р а в і ч. Янка Купала, Запісы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, Нью Ёрк, №2, 74-75. і Р. С к л ю т. Мастацкая крыптаграфія ў нашай літаратуры,"Конадні", Нью Ёрк, №2, 1954, 87.

49/ Там-жа, 74.

50/ Р. С к л ю т, у ўступным артыкуле да: Янка Купала "Тутэйшыя". Мюнхэн, 1953, бач. 17-18.

51/ Л. Б э н д э. Матарыялы да нарысаў па гісторыі беларускае літаратуры,"Маладняк", №5, Менск, 1931, 106-107.

52/ А. К у ч а р, цыт. праца, 68.

53/ Там-жа, 70.

54/ В. И в а ш и н, цыт. праца, 171.

55/ Там-жа, 175.

56/ А. К у ч а р, цыт. праца, 70.

57/ Апрача твораў, зьмешчаных у зборніку "Безназоўнае", Купала напісаў яшчэ ў пэрыядзе 1919-1929 гг. 52 творы, што ў гэты зборнік не ўвайшлі. Зь іх 16 ня трапіла і ў вапошні "Збор твораў" так як у іх Купала заняў выразна нэгатыўныя пазыцыі ў дачыненьні да бальшавізму.

58/ Р. С к л ю т. Зь "Яснай явы" - у "ночнае царства", "Конадні", Нью Ёрк, №I, 1954, 99.

59/ Е. М о з о л ь к о в, цыт. праца, 121.

60/ Р. С к л ю т. Зь "Яснай явы" - у "ночнае царства", 100-103.

61/ Л. Б э н д э ў прадмове да зборніка Я. Купалы "Адцьвітаньне", Менск, 1930.

62/ Литературная Энциклопедия, т.У, Масква, 1931, 733.

63/ А. І. Д з я к а ў. 30-цігодзьдзе літаратурнай дзейнасьці народнага паэта БССР Янкі Купалы. 1905-1935, Менск, 1936.

64/ S.Krushinsky. Byelorussian Communism and Nationalism: Personal Recollections, Research Program on the U.S.S.R. New York City, I953, 30; N.P.Vakar. Belorussia. The making of a Nation. Cambridge, Massachusetts, I956, I97.
А. Р а в і ч, цыт. праца, 72; Р. С к л ю т. Зь "Яснай явы" у "ночнае царства", 104; Я. Н а й д з ю к. Беларусь учора і сяньня. Менск, 1944, 221; С т. С т а н к е в і ч, цыт. праца, LУII.

65/ А. К у ч а р, цыт. праца, 10.

66/ В. В. И в а ш и н, цыт. праца, 171.

67/ Р. С к л ю т. Зь "Яснай явы" - у "ночнае царства", 104.

68/ Е. М о з о л ь к о в, цыт. праца, 133.

69/ А. К у ч а р, цыт. праца, 87.

70/ Р. С к л ю т. Мастацкая крыптаграфія, 85.

71/ Р. С к л ю т. Зь "Яснай явы" - у "ночнае царства", 104; А. Р а в і ч, цыт. праца, 73.

С. К а б ы ш

УБОРКА, ХЛЕБАНАРЫХТОЎКІ І ЎРАДЖАЙ 1955 г. У СССР

I

Вясеньняя пасяўная кампанія ў мінулым годзе праходзіла ў умовах зьмены структуры пасяўных плошчаў. У севазваротах значнае месца заняла кукуруза і ў гэным годзе плошча пасеву яе дасягнула 17,9 млн. гэктараў, замест 4,3 млн. гэктараў у 1954 годзе.[1] Пашырыліся пасевы яравой пшаніцы, бульбы, лёну даўгунца, цукровых буракоў, а ў паволскіх вобласьцях і крупяных культур. Расшырэньне пасеўных плошчаў праводзілася за кошт падняцьця цальнягу й заляжалых земляў, а так-жа за кошт выцясьненьня г.зв. малаўраджайных культур, да якіх Хрушчоў аднёс авёс, ячмень і нават некаторыя карняплоды. Былі рэзка зьменшаныя плошчы, занятыя кармовымі травамі. Усе гэтыя мерапрыемствы мелі адну мэту - значна павысіць валавы збор збожжа, а галоўна павялічыць хлебанарыхтоўкі на 35-40%, як прапанаваў Хрушчоў на пленуме ЦК КПСС у 1954 годзе. Аднак, як ніжэй пабачым, значнага павялічэньня валавога збору дасягнуць не ўдалося з цэлага раду прычын, на якіх мы і задзержымся.

Кліматычныя ўмовы для разьвіцьця палявых культур у мінулым годзе былі не аднолькавыя на ўсей тэрыторыі СССР. На Украіне, Кубані, у чарназёмнай паласе і часткова на правабярэжным Паволжы пагода спрыяла разьвіцьцю пасеваў. Вясна была зацяжнай у цэнтральнай нечарназёмнай паласе, Беларусі, Прыбалтыцы і паўночна-заходняй часьці краіны. Засуха захапіла Казахстан, часьць Сібіру і нават пранікла ў усходнія раёны Паволжа. У артыкуле "Чаго вучаць вынікі сельскагаспадарскага году" сакратар Растоўскага Абкому КПСС Кісялёў пісаў:

> "Усходнія раёны пацярпелі ад засухі, сабралі нявысокі ўраджай".2

Аб суровай засусе ў Казахстане сьветчаць наступныя паведамленьні:

"Год выдаўся ня лёгкі. Такой засухі, як цяпер, у Казахстане ня было ўжо 44 годы".3

Такім чынам, можна зрабіць вывад, што кліматычныя ўмовы ў мінулым годзе рэзка зьнізілі ўраджайнасьць зернавых культур у многіх раёнах краіны, што, ясна, адбілася на валавых зборах хлеба ў цэлым СССР.

Расьцягнутыя тэрміны ўборкі былі асноўнай прычынай вялікай затраты збожжа, якая дасягала 20%. Гэтае зьявішча праходзіць чырвонаю ніткаю цераз увесь пэрыяд існаваньня калгаснай сыстэмы. Уборка цягнулася месяцамі, збожжа перастаівала, асыпалася як на карні, так і падчас уборкі яго. Наколькі вялікія страты ўраджаю пры спозьненым жніве, сьветчаць дадзеныя Інстытуту сельскае гаспадаркі ў Сараставе:

"У выпадку запазьненьня із жнівам жыта на 17 дзён страты выносяць пры касавіцы прасьцейшымі машынамі 24%, пры ўборцы камбайнамі - 19%".4

Для таго, каб унікнуць страты збожжа, з раду вобласьцяў на Ўкраіну, Кубань і Паволжа былі перакінуты камбайны з абслугоўваючым пэрсаналам. Аб разьмерах перакідкі машынаў для ўборкі можна судзіць з наступнага паведамленьня:

"Вялікую помач у ўборцы ўраджаю ў Паволжы аказвае дзяржава. Сюды прыбылі із сваімі машынамі камбайнеры Яраслаўскай, Калінінскай, Іванаўскай і іншых вобласьцяў краіны. Заводы Саратава, Куйбышава, Тулы накіравалі машына-трактарным станцыям падборшчыкі і іншыя ўладжаньні для ўборкі збожжа"5.

Адначасна зь перакідкай сельскагаспадарскіх машын зь іншых раёнаў у калгасы і саўгасы з гарадоў накіраваныя былі тысячы работнікаў на ўборку ўраджаю, а так-жа аўтамашыны для дастаўкі збожжа на нарыхтовачныя пункты.

"Больш двух тысяч аўтамабіляў і звыш трыццаці тысяч работнікаў і служачых прыслаў на помач хлебаробам вобласьці Саратаў", -

зацемілa газэта "Сельское хозяйство" 24 верасьня 1955 году.

Для скарачэньня тэрмінаў уборкі была заведзеная гэтак званая разьдзельная ўборка збожжа. Сутнасьць гэтага спосабу палягае ў тым, што няпоўнасьцю насьпелае збожжа, якое дасягнула васковай сьпеласьці, скошваецца й зграбаецца ў валкі. Скошанае збожжа дасьпявае ў валках, пасьля чаго абмалачваецца на месцы кам-

байнамі і малатарнямі. Такім чынам, уборачная плошча да наступленьня поўнага высыпваньня збожжа зьмяншаецца. Гэткім способам думалі зьменшыць нагрузку на камбайны й скараціць тэрмін уборкі насыпелых пасеваў. Кіраўніцтва сельскай гаспадаркай упорыста патрабавала ўсюды праводзіць уборку разьдзельным способам, цьвердзячы, што гэтак павялічваецца збор збожжа.

Аднак, як паказваюць паведамленьні савецкай прэсы, разьдзельная ўборка мала скараціла тэрміны і ня выратавала ўраджаю ад значных стратаў. Скошанае збожжа, заляжаўшыся тыднямі ў валкох пападала пад дажджы, прарастала, зярнё траціла вагу. Былі выпадкі, калі кіраўнікі калгасаў і саўгасаў не маглі дапільнаваць, што збожжа поўнасьцю пасыпела і ўборка ўжо магчымая простым камбайняваньнем. У многіх месцах на настойваньне партыйнага кіраўніцтва калгасы імкнуліся ў найкарацейшы тэрмін "зваліць збожжа з пня". Асабліва вялікія страты ўраджаю наглядаліся ў валкох скошанага збожжа, якія папаліся пад дождж. Гэтак у Вязаўскім раёне Саратаўскай вобласьці

> на палёх тры тыдні ляжала скошанае з двух тысяч гэктараў жыта... Вага зярняці, папаўшага пад дождж, зьмяншаецца на 20 працэнтаў".8

Такім чынам, спосаб разьдзельнай уборкі ўраджаю, на які ўскладала ся шмат надзеі, ня ўсюды і не заўсёды сябе апраўдваў. Пры нястачы малатарняў разьдзельная ўборка павялічвала абцяжваньне камбайнаў; яны павінны былі спачатку скасіць, а потым вярнуцца і абмалаціць збожжа ўжо дасыпелае ў валкох. Атрымалася падвойная праца. Значныя страты зерня атрымліваюцца таксама з прычыны недасканаласьці савецкіх сельскагаспадарскіх машын. У сувязі з тым, што камбайны савецкага вырабу ўстарэлыя і ня прытарнаваныя да канчальнае ачысткі збожжа, яно з камбайну йдзе на ток для прасушэньня й ачысткі і пасьля гэтага толькі адпраўляецца для перахоўваньня ў складах і элеватарах. Такі парадак пераапрацоўкі збожжа зьдзівіў амэрыканскую дэлегацыю падчас наведваньня калгасаў і саўгасаў. У Амэрыцы збожжа з камбайнаў накіроўваецца адразу ў элеватары і ў канечных выпадках ачышчаецца і сушыцца на элеватарах. Для гэтае мэты там ёсьць на элеватарах першаклясныя машыны і сушылкі. Апрацоўка зерня ў СССР на такох цягне за сабой вялізарныя страты сяродкаў, людзкой працы і значна павялічвае страты ўраджаю. Да тэрміну ўборкі такоў было пабудавана не-

дастаткова. Усюды такі някрытыя, ня ўсюды маюць сушылкі і зерняачышчальныя машыны. Савецкая прэса паведамляе, што ў саўгасе Баракульскі Акмалінскай вобласьці дырэктар саўгасу і кіраўнік аддзелу:

> "дапусьцілі страту каля 200 тонаў збожжа. Страты вялікія таму, што такі прыгатаваныя дрэнна, яны навет ня выраўнаваныя і як мае быць ня ўбітыя... На абочынах так-ж у беспарадку званая вялікая колькасьць г.зв. "адходаў", 25-30% якіх складаюць паўнацэннае зерне". "Адходы" прэюць і плясьнеюць".9

Толькі ў Кустанайскай вобласьці, паводля афіцыяльных дадзеных, на такох калгасаў і саўгасаў сапсута 5.000 тонаў збожжа.[10] А Кустанайская вобласьць ніякае выключэньне.

У пачатку году савецкае кіраўніцтва манілася значна расшырыць сетку нарыхтовачных базаў, складаў і элеватараў і прыблізыць іх да месцаў прадукцыі збожжа. Але гэтая будаўляная праграма, як і заўсёды, ня была выкананая. У Кустанайскай вобласьці, у Кайбагоры плянавалася пабудаваць 13 новых збожжавых складаў ёмістасьцю 3.200 тонаў кажны, а былі пабудаваныя толькі два. З аддаленых раёнаў збожжа дастаўляецца за 200-250 клм. У найбольшы разгар хлебанарыхтовак з прычыны нястачы складаў прышлося адкрываць прыймовыя пункты на мясцох, але бязь зерняачышчальнага й сушыльнага ўладжаньня. У выніку гэтага

> "здаванае калгасамі і саўгасамі збожжа ссыпалася ў бурты, дзе часта псуецца. Толькі ў Прэснагоркаўскіх глыбінках сапсута 7.400 цэнтнараў збожжа".11

Уборка ўраджаю паказала, што тэхніка на ўборцы, як і перад гэтым, выкарыстоўваецца дрэнна. Уборка зернавых культур у цэлай краіне далёка перавысіла ўстаноўленыя дзесяцідзённыя тэрміны. Яна цягнулася месяцамі.

Зямельная ўправа Іркуцкай вобласьці плянавала правесьці ўборку збожжа ў месячны тэрмін. Тымчасам гэты расьцягнуты тэрмін даўно прайшоў, а плян уборкі выкананы быў на 25 верасьня толькі на 54%. Частыя паломкі камбайнаў, адсутнасьць запасных частак, прастой із-за недастачы паліва, неарганізаванасьць працы ў МТС зьяўляюцца аснаўнымі прычынамі спазьненьня з уборкай ураджаю. Як прыклад можна прывесьці Баяндаеўскую МТС Іркуцкай вобласьці, якая абслугоўвае 8 калгасаў з агульнай плошчай уборкі, перавышаючай 13 тысяч гэктараў. У гэтай МТС

> "з тэхнічных прычынаў штодзённа не працуе траціна

машынаў. Спачатку ўборкі камбайны прастаялі з прычыны розных паломак і аварыяў у вагульнай суме 1.330 гадзін".12

Ня лепей выкарыстоўваецца тэхніка і ў іншых вобласьцях. Гэтак, у калгасе імені Леніна Омскай вобласьці

"у вадным месцы транспарт стаіць, чакаючы на збожжа, у іншым стаяць камбайны, чакаючы на транспарт... У калгасе імені Леніна за месяц скошана менш палавіны зернавых. Звыш 3.000 гэктараў зернавых стаіць яшчэ на пні, асыпаецца. Асабліва вялікія страты ячменю. Ён насьпеў значна раней, чымся пшаніца, але да ўборкі яго яшчэ ня прыступілі. Памылкі, дапушчаныя ў калгасе ім. Леніна, зьяўляюцца ўласьцівымі так-жа большасьці іншых арцеляў".13

Аб нізкіх нормах уборкі камбайнамі сьветчаць факты, падаваныя зь іншых месцаў і раёнаў краіны. Гэтак у Тарнопальскай вобласьці Ўкраінскай ССР у калгасе ім. Леніна пяць камбайнаў на працягу месяца ўбралі толькі 250 гэктараў каласавых.[14] У Краснаярскім краі выпрацоўка на камбайн ува ўсіх МТС у цэлым краі навет у найбольш пагодныя дні ня перавышае палавіны нормы.[15] Адчуваецца адсутнасьць зацікаўленасьці калгасьнікаў і работнікаў МТС у правядзеньні ўборкі ў вызначаныя тэрміны. Калгасьнікі ня лічаць уборкі "гарачай парой", калі вымагаецца асаблівае напружаньне працы. Усюды заклікі камуністычнай прапаганды прыймаюцца калгасьнікамі абыякава і ня выклікаюць працоўнага ўздыму. Вось як працавалі камбайнеры Маршанскай МТС Новасібірскай вобласьці:

"На палёх працуе 12 камбайнавых агрэгатаў, але іхныя калектывы ня выконваюць нормы. Замест 150-200 гэктараў у калгасе ўбіраюць 50-60 гэктараў. Збожжа пачало асыпацца".16

Іншы прыклад: "Сельское хозяйство" 24.IX.1955 г. паведаміла, што ў калгасе ім. Жданава Краснаярскага краю прыбыло з гораду на ўборку шмат людзей. Аднак у гэтым калгасе

"у другой паляводнай брыгадзе каля 40 калгасьніц працавала ў сябе ў вагародах, а група маладых людзей проста процiў канторы калгасу зарганізавала калектыўныя гульні".17

Дачыненьні калгасьнікаў да працы ў калгасе яскрава характарызуюцца наступным паведамленьнем:

"Уже дзесяць гадзін раніцы, а на ачыстку збожжа ня прышоў яшчэ аніводзін калгасьнік. Працавала толькі зерняачышчальная машына й сушылка і абслугоўваючыя гараджане, што прыехалі на помач калгасу. Такое палажэньне на жаль, можна назіраць і на іншых такох".18

"У нас ураджай нявысокі, з нас і патрабаваць ня будуць, - разважаюць калгасьнікі".19

Няма ніякага сумлеву ў тым, што ўборачная кампанія моцна зацягнулася, некаторая часьць ураджаю папала пад сьнег, значная часьць была сабраная зь вялікімі стратамі зерня. У многіх вобласьцях краіны ў другой палавіне верасьня стаяла збожжа яшчэ на пні, між тым яшчэ 6 верасьня ў газэце "Сельское хозяйство" было адцемлена:

"У Заходнім Сібіры холадна, у многіх раёнах падалі дажджы. У Омску і Новасібірску тэрмомэтр днём паказваў 10-12 градусаў. У Табольску і Барнауле 7-8 градусаў. У ноч на 5 верасьня ў многіх раёнах назіраліся замаразкі".

У тэй-жа газэце "Сельское хозяйство" за 28.IX.1955 г. паведамлялася, што

"у Сібіры, а так-жа на поўначы Казахстану холадна: днём 3-4 градусы цяпла, ноччу замаразкі. У многіх раёнах выпадаюць ападкі ў выглядзе сьнегу, мясцамі паўстаў невялікі сьнежны пласт".20

Першыя замаразкі ў Беларусі й Прыбалтыцы зацемлены 23 верасьня 1955 г.[21] Ясна, пры такіх умовах пагоды якая-небудзь уборка зернавых культур зусім немагчымая. Несабранае збожжа, што асталося, трэба было ўважаць прапаўшым.

Савецкая прэса старанна скрывала, што Казахстан і часьць Сібіру былі наведаныя засухай. Толькі ў часе ўборкі паявіліся шматлікія зацемкі аб засусе із трывогай за лёс ураджаю. "Правда" 3 верасьня 1955 г. упяршыню адцеміла:

"Сухая, без дажджоў вясна, гарачае із сухімі вятрамі лета стаяць цяпер на цальняговых землях Казахстану... Ураджаі збожжа ня так вялікія й шчодрыя, як яны былі ў мінулым годзе".

Больш шчырай была "Комсомольская правда" за 27.6.1955 г., якая паведамляла:

"Кароткая ноч зьмяняецца бязьлітасна ўпальным днём. Стэп за ноч астывае і ўзносў награецца. З раніцы тэмпэратура 43 градусы. У кабінцы трактару запраўднае пекла. Зямля сохне, камянее".

На засохлай і скамянелай зямлі цяжка вырасьціць і сабраць нармальны ўраджай. Усім ведама, што каласавыя культуры пасьля іх пасеву на вялікіх прасторах немагчыма абараніць ад засухі. Аднак савецкая прэса цьвердзіць:

"... І ў тых раёнах, дзе была вялікая засуха, пе-

радавыя калгасы, МТС і саўгасы пасьпяхова перамаглі цяжкасьці і цяпер зьбіраюць нядрэнны ўраджай".22

Сакрэту "пасьпяховага перамаганьня цяжкасьцяў" газэта не адкрывае.

Дзеля таго, каб зьменшыць вынікі засухі, ужываліся меры прыспасабляць машыны да збору недаразьвітага зерня. Газэта "Сельское хозяйство" за 9.8.1955 г. паведаміла, што

"на вялікіх масывах збожжа ўрадзіла нізкаросłае, касіць яго трэба на вышыні ня болей 7-10 цэнтымэтраў... Наліў зерня нізкаслага збожжа цяпер нераўнамерны, нямала трапляецца й слабаразьвітага зерня... Камбайнавыя агрэгаты ня прытарнаваныя для ўборкі нізкаслага збожжа. Страты дасягаюць 20-25% ураджаю".23

У артыкуле рэкамэндуецца прытарнаваць камбайны так, каб лёгкае зерне было выкарыстанае так, як і нармальнае.

Аб нядрэнных ураджаях на цальнягох у мінулым годзе пераконваў замежных дыпляматаў міністар саўгасаў Бэнэдыктаў на лекцыі, прачытанай ім у Міністэрстве вонкавых справаў СССР. Бэнэдыктаў паінфармаваў, што ў 1954 г. сярэдні ўраджай на цальнягох быў 10 цэнтнараў, а ў 1955 г. ураджай трохі ніжэйшы і хістаецца ад пяцёх да пятнаццацёх цэнтнараў з гэктара.[24] Такім няясным паведамленьнем Бэнэдыктаў стараўся затушаваць запраўдны стан ураджаю ў Сібіры й Казахстане.

II

Украінская ССР у мінулым годзе датэрмінова першай выканала хлебанарыхтоўкі, аб чым і было паведамлена ў савецкай прэсе 21 жніўня 1955 г. У паведамленьні гаварылася, што працаўнікі сельскае гаспадаркі Ўкраіны пастанавілі здаць дзяржаве звыш пляну 150 мільёнаў пудоў збожжа.[25] Яшчэ да гэтага паведамленьня з 9 да 19 жніўня ў газэтах былі зьмешчаны весткі аб датэрміновым выкананьні пляну хлебанарыхтовак 9-цю вобласьцямі Ўкраіны. Усе гэтыя вобласьці ўзялі забавязаньне здаць звыш пляну агульнай колькасьцю 124,3 мільёнаў пудоў збожжа. Аб выкананьні хлебанарыхтовак іншымі вобласьцямі Ўкраіны ніякіх паведамленьняў у прэсе ня было. Толькі ў канцы верасьня было адцемлена аб датэрміновым і пасьпяховым выкананьні нарыхтовак збожжа Крымскай вобласьцю.[26] Канчальныя вынікі хлебанарыхтовак Украінай былі апублікаваныя 27 лістапада 1955 г. Паведамлялася, што плян хлебанарых-

товак датэрмінова быў выкананы разам з кукурузай.

> "Здадзена і прыдадзена дзяржаве зьверх пляну, у вадпаведнасьці з узятымі забавязаньнямі, 153,4 млн. пудоў збожжа".

Такая пасьпяховасьць хлебанарыхтовак прыпісвалася рэзультатам сацыялістычнага спаборніцтва "за дастойнае спаткаьне XX зьезду камуністычнай партыі Савецкага Саюзу".[27] Перадавыя вобласьці Ўкраіны, што датэрмінова і звышплянава здалі збожжа, паложаныя на паўдзённым усходзе рэспублікі. У 1954 г. гэтыя вобласьці больш за ўсё пацярпелі ад неўраджаяў. Аб цяжкім палажэньні паўдзённых вобласьцяў сакратар ЦК КП Украіны Кірычэнка пісаў:

> "Звыш 200 тысяч галоў жывёлы з паўдзённых вобласьцяў было перавезена на зімоўку ў калгасы заходніх вобласьцяў, дзе справа з кормам стаяла трохі лепей. Праводзілася перакідка корму ўнутры рэспублікі.
>
> Перамогшы вялізарныя цяжкасьці, калгасы й саўгасы правялі зімоўку лепш, чымся ў мінулыя, больш удачныя гады і дабіліся скарачэньня адходу жывёлы".[28]

Трэба думаць, што наведаныя ў 1954 г. неўраджаем вобласьці пазбавіліся значнай колькасьці жывёлы. Калгасныя статкі да гэтага часу, відаць, ня былі даведзеныя да ранейшага стану. Нядрэнны ўраджай у мінулым годзе й зьмяншэньне запатрабаваньня на збожжа гэтых 9 вобласьцяў і далі магчымасьць нарыхтоўшчыкам забраць найвялікшую колькасьць збожжа ў калгасах. Між тым, у звычайных умовах удзельная вага зернявых у пасевах была вышэйшая ў заходніх вобласьцях Украіны, чымся на паўдзённым усходзе.[29]

Аднак, ня гледзячы на добры ўраджай і перавыкананьне плянаў хлебанарыхтовак, ня былі дасягнутыя асаблівыя ўдачы ў сельскай гаспадарцы Ўкраіны.

> "Пленум ЦК КП Украіны ўскрыў сур'ёзныя недахопы ў галіне кіраўніцтва сельскай гаспадаркай і намеціў меры дзеля іх хутчэйшае ліквідацыі", - 30

адцемлена ў паведамленьні аб адбытым пленуме.

У сакавіку і красавіку мінулага году былі праведзеныя заналь-ныя нарады працаўнікоў сельскае гаспадаркі, на якіх прыймаў удзел М. Хрушчоў. На гэтых нарадах вобласьцям цэнтральнай чарназёмнай паласы і вобласьцям паўдзённа-заходнім ставілася ў вабавязак усімі спосабамі разьвіваць вытворчасьць збожжа. Судзячы на падставе выкананьня плянаў хлебанарыхтовак, заданьне вытворчасьці збожжа гэтымі вобласьцямі выкананае так:

Таблiца I

Вобласцi	Здадзена збожжа згодна выканаўня плянаў у млн. пудоў	Звышпляновыя забавязаньнi ў млн. пудоў	Фактычнае выкананьне забавязаньняў у млн. пудоў
Цэнтральна-чарназёмныя вобласьцi			
I. Варонеская	30,7	14	15
2. Белгародзкая	19,3	11	12,9
3. Арлоўская	13,7	3	няма вестак
4. Курская	22,7	5	5
5. Тамбоўская	няма вестак	4,5	5,2
6. Лiпецкая	няма вестак	3	няма вестак
Усяго:		40,5	38,1
Паўдзённа-ўсходнiя вобласьцi			
I. Сталiнградзкая	80 млн.	у два разы зьверх пляну	
2. Пензенская	няма вестак	3,6	1,3 31/
3. Ульянаўская	няма вестак	няма вестак	1,1

Такiм чынам усе шэсьць вобласьцяў цэнтральнай чарназёмнай паласы плян хлебанарыхтовак выканалi i ўзялi на сябе забавязаньнi дадатковую колькасьць збожжа здаць дзяржаве звыш пляну. З 9 вобласьцяў паўдзённа-ўсходнiх толькi тры вобласьцi выканалi плян. Нiякiх вестак аб выкананьнi пляну Саратаўскай, Куйбышаўскай, Чкалаўскай, Балашоўскай i Астраханскай вобласьцi няма.

З усходнiх паўдзённа-ўсходнiх вобласьцяў нязвычайна пасьпяхова праведзеныя хлебанарыхтоўкi толькi ў Сталiнградзкай вобласьцi. У афiцыяльным паведамленьнi гэтыя посьпехi аб'ясьняюцца тым, што калгасы i саўгасы

> "расшырылi ў бягучым годзе пасевы зернявых культур на 700 тысяч га, у тым лiку кукурузы на 200 тыс.га, проса на 450 га.
>
> Валавы збор збожжа павялiчыўся ў параўнаньнi зь мiнулым годам больш, чымся ў тры разы, што дазволiла калгасам i саўгасам вобласьцi паводля стану на 10 верасьня здаць i прадаць дзяржаве 74 млн. пудоў збожжа, замест прадугледжаных у гадавым пляне 40млн. пудоў... Здадзена i прададзена дзяржаве важнай харчовай культуры - пшанiцы 42 млн. пудоў, проса - 3 млн. пудоў. Падлiчыўшы свае магчымасьцi, калгасы й саўгасы пастанавiлi здаць i прадаць дзяржаве яшчэ ня менш 5 млн. пудоў збожжа". 32/

Прааналізуем вытворчасьць збожжа ў Сталінградзкай вобласьці за рад гадоў, з тым, каб устанавіць прычыны вымушэньня такіх высокіх хлебанарыхтовак у мінулым годзе ў гэтай вобласьці. Падаем дадзеныя аб ўраджаях у Сталінградзкай вобласьці.[33]

Т а б л і ц а 2

Г а д ы:	1928	1933	1937	1940	1955
Пасеўная плошча зернавых у тыс.га	2133,6	3231,5	3327,1	3243	2700
Зернявых ў працэнтах у параўнаньні з усімі пасевамі	86	86,6	82,3	80	83
Увесь збор зернявых у тыс. цэнтнараў	11278,6	19589	21692	21179,5	19300
Ураджайнасьць у цэнтнарах з га	5,2	6	6,2	6,5	7/9 x/

x/Заўвага: ураджайнасьць 200 тыс. гэктараў кукурузы вылічаная ў 9 цэнтнараў з гэктара.

Пасеўная плошча ў 1955 г. была зьменшаная ў параўнаньні з 1940 годам у сувязі з тым, што 12 заходніх ураджайных раёнаў Сталінградзкай вобласьці ўвайшлі ў склад новаарганізованых у 1954 г. Каменскай і Балашоўскай вобласьцяў.[34]

Кліматычныя ўмовы Сталінградзкай вобласьці не заўсёды спрыяльныя для разьвіцьця зернявых культур.

> "Вобласьць ляжыць у зоне дзеяньня сухавеяў, якія ў мінулым часта нішчылі пасевы і натуральныя кармавыя рэсурсы", - 35/

так характарызуе Сталінградзкую вобласьць Бальшая Савецкая Энцыкляпэдыя.

Відаць і ў мінулым годзе сухавеі з Казахстану ў большай меры пранікалі ў Сталінградзкую й Астраханскую вобласьці, чымся ў іншыя вобласьці Ўсходу. Таму мімаволі ўзьнікае пытаньне, чаму нічога ў прэсе не паведамлялася аб пасьпяховым выкананьні хлебанарыхтовак у ўраджайных і больш спрыяльных у кліматычных дачыненьнях Балашоўскай, Саратаўскай, Куйбышаўскай вобласьцях? Сталінградзкая вобласьць бальшыню нарыхтовак выканала пшаніцай, а проса было здадзена ўсяго толькі 3 млн. пудоў. Між тым, просам было засеена 450 тысяч га. Нават пры нізкім ураджаі агульны збор проса ў вобласьці становіць ня менш 30 млн. пудоў, а ў

лік збожжанарыхтовак прынята толькі каля 9 працэнтаў агульнага збору. Пшаніца і іншыя культуры ў хлебанарыхтоўках складаюць звыш 70% агульнага збору. Прыпамінаецца выступленьне сакратара Сталінградзкага абкому Грышына, які запоўніваў Хрушчова на нарадзе работнікаў сельскае гаспадаркі ў Сараташе ў сакавіку мінулага году, што вобласьць займе пачэснае месца ў галіне вытворчасьці збожжа.[36] Для выкананьня ўзятага забавязаньня партыйнае кіраўніцтва вобласьці ў часе збожжанарыхтовак пакінула калгасьнікам на працадні проса й кукурузу, а пшаніцу й іншыя зернявыя культуры накіравала на нарыхтовачныя пункты. Гэтым і аб'ясьняюцца "посьпехі" Сталінградзкай вобласьці.

Некалькі словаў аб выкананьні збожжанарыхтовак 14 вобласьцямі і 4 АССР г.зв. цэнтральнай нечарназёмнай зоны. Як ведама, гэтая зона прызначаная для вытворчасьці прадуктаў жывёлагадоўлі. За выключэньнем Кастромскай вобласьці і Татарскай АССР, у зоне датэрмінова выкананыя збожжанарыхтоўкі і ўзятыя забавязаньні для звышплянавай здачы хлеба. Збожжанарыхтоўкі ў нечарназёмнай зоне характарызуюцца наступнымі дадзенымі.

Т а б л і ц а 3

В о б л а с ь ц і	Весткі аб выкананьні пляну	Звышплянавыя забавязаньні ў млн. пудоў	Фактычнае выкананьне забавяз. ў млн.пудоў	калі
Разанская	выкананы	4,00	вестак няма	30.8.55
Маскоўская	выкананы	1,50	" "	2.9.55
Арзамаская	выкананы на 105,3%	2,00	" "	6.9.55
Бладзімірская	"	1,40	" "	7.9.55
Тульская	"	1,20	" "	8.9.55
Горкаўская	"	2,00	1	17.9.55
Іванаўская	"	1,80	вестак няма	17.9.55
Бранская	"	1,50	" "	17.9.55
Кіраўская	"	2,60	" "	20.9.55
Калуская	"	2,20	2,2	9.10.55
Яраслаўская	"	0,40	вестак няма	1.11.55
Калінінская	"	1,00	1	2.11.55
Смаленская	"	1,24	1,24	3.11.55
Мардоўская АССР	100,7 %	2,50	вестак няма	3.11.55
Чуваская	выкананы	1,00	" "	10.9.55
Марыйская	"	0,67	" "	16.9.55

З табліцы відаць, што толькі з чатырох вобласьцяў ёсьць весткі аб выкананьні ўзятых звыш пляну забавязаньняў здачы збожжа.

Астальныя вобласьці і АССР забавязаньні ўзялі, але як яны іх выканалі, нічога ня ведама.

Выкананьне пляну збожжанарыхтовак у цэласьці ў СССР відаць із наступнай таьліцы.[37]

Т а б л і ц а 4

Р э с п у б л і к і	Выкананьне пляну	Звышплянавыя забавязаньні ў млн. пудоў	Выкананьне звышплянавых забавязаньняў у млн. пудоў
РСФСР	у цэласьці ў рэспубліцы плян выкананы		
Украінская	выкананы	150	153,4
Малдаўская	"	4,7	5,5
Беларуская	"	3	1,24
Грузінская	"	1	1,16
Азэрбайджанская	"	0,73	няма вестак
Туркменская	выкананы на 102%	няма вест.	" "
Латыская	выкананы	забавязаньні ня ўзятыя	
Эстонская	"	"	"
Кіргіская	"	"	"
Армянская	"	"	"
Таджыская	"	"	"
Узбэцкая	"	"	"
Казахская	П л я н н я в ы к а н а н ы		
Летувіская	" "	"	
Карэла-Фінская	" "	"	

Некалькі заўваг аб асаблівасьцях выкананьня хлебанарыхтовак асобнымі рэспублікамі. Аб датэрміновым выкананьні пляну Беларусяй паведамлялася, што "падлічыўшы свае магчымасьці, калгасы рэспублікі забавязаліся здаць і прадаць дзяржаве звыш пляну тры мільёны пудоў хлеба".[38] Зразумела, ніводзін з калгасаў не падлічваў магчымасьцяў, колькі можна здаць дзяржаве хлеба звыш пляну. Тыя, што рэдагавалі паведамленьне аб датэрміновым выкананьні збожжанарыхтовак, разьлічвалі, што тры мільёны пудоў хлеба звыш пляну будзе ўзята з калгасаў. Аднак, пасьпяховая заява ня была выкананая. Толькі 21.12.1955 г. у паведамленьні аб выкананьні Беларусяй нарыхтовак і закупаў бульбы было сьціпла адцемлена, што "калгасы рэспублікі здалі звыш пляну 1 264 тысяч пудоў хлеба".[39] Гэта дае падставы цьвердзіць, што і ў іншых рэспубліках узятыя забавязаньні для звышплянавай здачы збожжа ня ўсюды былі выкананыя.

Ня лішнім будзе прыпомніць, што ў 1954 г. калгасы й саўгасы Беларусі таксама датэрмінова выканалі плян збожжанарыхтовак.

Было здадзена дзяржаве на 4 млн. 78 тысяч пудоў болей, чымся ў папярэднім годзе, – паведамлялася ў савецкай прэсе.

Церазмернае выпампоўваньне збожжа плянавымі і звышплянавымі нарыхтоўкамі ня толькі абясцэньвае натуральную аплату працадзён, але ў многіх калгасах адмоўна ўплывае на ўраджай наступнага году. Гэтак у перадавым артыкуле "За круты ўздым сельскае гаспадаркі" ў "Советской Белоруссии" за 20.1.1956 г., побач з захапленьнямі аб "геніяльных намерах" у дырэктывах XX зьезду КПСС у шостым пяцігоднім пляне, пісалася:

> "Сур'ёзную трывогу выклікае й ход засыпкі насеньня яравых культур. У радзе сельгасарцеляў не хапае значнае колькасьці насеньня зернявых, тэхнічных культур, бульбы і траваў".

Але алярмы газэт мала памагаюць калгасам. Сакратар ЦК камуністычнай партыі Беларусі Патолічаў на XXII зьезьдзе партыі БССР сказаў:

> "Усім калгасам, у якіх не хапае насеньня, неабходна яго знайсьці". 40/

Летува плян хлебанарыхтовак хаця і выканала, але ніякіх забавязаньняў звышплянавай здачы не ўзяла. Латвія таксама хлебанарыхтоўкі выканала, але спосабам дагэтуль у практыцы не тарнаваным. У паведамленьні пляну сказана:

> "Калгасамі рэспублікі ў лік пляну нарыхтовак зерня згодна з пастановай ураду здадзена значную колькасьць прадуктаў жывёлагадоўлі. Здача хлеба прадаўжаецца". 41/

Аб засухах на цальнягох ужо дастаткова прыводзілася фактаў. Аднак да апошняга часу ў савецкай прэсе страта ўраджаю прыхоўваецца дрэнным даглядам пасеваў, недастатковым захоўваньнем вільгаці вясной на палёх, не сваячасовым ворывам і іншымі прычынамі. Паранейшаму настойліва прапагуецца, што цальняговыя землі здольныя прыносіць высокія ўраджаі зернявых культур.

> "Усё лета стэп наведвалі сухавеі, земляныя буры агалялі пшанічныя карэньні, бездажджоўе цягнулася да канца ліпеня. Трава ад сьпёкі пасохла, зацьвярдзела як дрот, а збожжа на паднятым цальнягу выжыла". 42

Зразумела, сям-там збожжа магло выжыць, але ўраджаяў даць не магло. Больш аб'ектыўнае азначэньне якасьці цальняговых земляў даў заслужаны дзеяч навукі Казахскай ССР М.Баранаў у артыкуле "Шляхі павышэньня ўраджайнасьці цальняговых земляў". Ён цьвердзіць:

"Усім ім /вобласьцям асваеньня цальняговых земляў Казахстану/ у большай або меншай меры свомая адна супольная законамернасьць - недахоп на працягу вэгэтацыйнага пэрыяду вільгаці ў глебе для атрыманьня сталага ўраджаю зернявых культур... Гэтая законамернасьць, але толькі з большай сілай, дала аб сабе знаць у бягучым годзе".[43]

Паводля цьверджаньня М.Баранава, ураджаі на цальнягу былі ў мінулым годзе ад 2 да 2,5 цнт. з гэктара. Прычынай неўраджаю ў Казахстане была засуха. Аднак нявыкананьне звышплянавай здачы збожжа ў радзе вобласьцяў сьветчыць, што ў эўрапэйскай часьці краіны ўраджай зернявых быў ніжэй нармальнага.

Вось некалькі фактаў. На Камышынскай сэлекцыйнай станцыі Сталінградзкай вобласьці ў 1955 годзе з 320 гэктараў яравой пшаніцы зьнята па 9,9 цэнтнара з гэктара, а з 143 гэктараў атрымана 8,3 цнт. зімавой пшаніцы.[44] Ясна, умовы для атрыманьня ўраджаю на сэлекцыйнай станцыі непараўнальна лепшыя, чымся ў калгасах. Аб гэтым сьветчыць ураджай у калгасе ім. Горкага Сярэдня-Ахтубінскага раёну Сталінградзкай вобласьці. Там ураджай пшаніцы даў 8 цнт. з га.[45]

Тамбоўская вобласьць, як ведама, ня толькі выканала плян хлебанарыхтовак, але й перавыканала забавязаньні звыш плянавай здачы хлеба. Але заступнік старшыні аблвыканкому ў сваім артыкуле змушаны быў прызнацца, што

"ў такіх раёнах, як Пакроўа-Марфінскі, Знаменскі, Уліцкі, Інжавінскі і Гаўрылаўскі ўраджай быў сабраны ад 8 да 11 цнт. з га". 46

Яшчэ больш нізкія ўраджаі зернявых культур былі ў іншых частках Савецкага Саюзу. У Беларусі сакратар Маладэчанскага абкому на абласной партыйнай канфэрэнцыі сказаў:

"Ураджайнасьць зернявых культур у 1955 годзе аказалася ніжэйшай. чымся ў 1953 г." 47

У калгасе імя Сталіна Сьвяцілавіцкага раёну Гомельскай вобласьці ўраджай зернявых культур складаў 3-4 цнт. з гэктара.[48] Яшчэ ніжэйшыя ўраджаі былі ў Горадзенскай вобласьці. На сходзе калгасьнікаў старшыня калгасу "Свабода" Іўеўскага раёну паведаміў, што сярэдні ўраджай зернявых культур выносіць 2 цнт. з гэктара.[49]

Нізкія ўраджаі яравых культур у сярэднім поясе аб'ясьняюцца значным расшырэньнем пасеваў кукурузы. Пад пасевы кукурузы былі

адведзеныя ўраджайныя землі, якія раней засейваліся ячменям, яравой пшаніцай, аўсом. Пад кукурузу тасама было выкарыстанае дэфіцытнае натуральнае ўгнаенне, безь якога ў сярэднім поясе пасевы не даюць нармальных ураджаяў за выняткам грэчкі. У выніку хрушчоўскіх экспэрымэнтаў ураджай яравых культур і бульбы ў мінулым годзе быў нізкі, а кукуруза дала яшчэ горшыя рэзультаты. Гэта пацьвердзіў і міністар сельскай гаспадаркі СССР Мацкевіч на нарадзе авечкаводаў. Ён сказаў:

> "У некаторых калгасах, дзе кукурузу пачалі культываваць нядаўна, былі дапушчаныя сур'ёзныя недахопы ў разводжаньні гэтай культуры, у выніку чаго тут сабраны нізкі ўраджай. Асабліва дрэнна было пастаўленае разводжаньне кукурузы ў многіх калгасах Узбэцкай, Летувіскай, Латыскай, Кіргіскай і Эстонскай рэспубліках, а так-жа ў радзе вобласьцяў Расейскай Фэдэрацыі".50

На абласной нарадзе ў Разані дзеля падагульненьня дасьветчаньняў у галіне разьвядзеньня кукурузы выявілася, што вобласьць у цэласьці далёка ня выканала сваіх забавязаньняў па ўраджайнасьці кукурузы. У Караблінскім і Шэлухоўскім раёнах была атрыманая толькі зялёная маса па 32 цнт. з га.[51] Навет у Растоўскай вобласьці ў Весялоўскім раёне сярэдні ўраджай кукурузы выносіў усяго толькі 9,2 цнт. з га.[52]

У Новасібірскай вобласьці пасеяна 204 гэктары кукурузы. Збор зялёнай масы кукурузы аказаўся зусім нізкі, а кіяхі малочна-васковай сьпеласьці вырасьцілі толькі нямногія калгасы і саўгасы.[53]

Нязьдзейсьненыя надзеі на атрыманьне зерня з цальняговых земляў і няўдалы экспэрымэнт з кукурузай не апраўдалі разьлікаў савецкага ўраду. Да часу хлебанарыхтовак прыйшлося прыняць выняткавыя меры дзеля атрыманьня хлеба. Аднэй з такіх мераў было дадатковае выпампоўваньне хлеба згодна гэтак званых забавязаньняў калгасаў здаць збожжа звыш пляну. Былі так-жа ўжытыя захады, як можна хутчэй правесьці нарыхтоўкі ў вобласьцях высокіх ураджаяў, прыкладам на Ўкраіне і ў цэнтральным чарназёмным поясе.

Для гэтай мэты на хлебанарыхтоўкі былі накіраваныя з гарадоў тысячы работнікаў і чыноўнікаў. Зусім ня прыпадкова ў паведамленьнях аб выкананьні хлебанарыхтовак гаварылася:

> "Калгасьнікі, работнікі МТС і саўгасаў Пензенскай вобласьці пры актыўнай помачы работнікаў, інжынерна-тэхнічных работнікаў і чыноўнікаў гарадоў і

раённых цэнтраў, выконваючы гістарычныя пастановы пленумаў ЦК КПСС дзеля далейшага ўздыму сельскае гаспадаркі, шырака разгарнуўшы сацыялістычнае спаборніцтва за дастойнае спаткаңьне XX зьезду камуністычнай партыі, датэрмінова выканалі дзяржаўны плян хлебанарыхтовак". 54

Значная роля ў хлебанарыхтоўках адведзеная так-жа работнікам і служачым прадпрыемстваў гарадоў у Сталінскай і Ульянаўскай вобласьцях. Значыцца, хлебанарыхтоўкі ў мінулым годзе праходзілі зь вялікімі цяжкасьцямі. У дапамогу камуністым у калгасах партыя была змушаная здымаць работнікаў з прадпрыемстваў, каб хутчэй накіраваць збожжа на нарыхтовачныя пункты.

III

У савецкай прэсе часта зьмяшчаюцца вялікія артыкулы аб посьпехах асобных перадавых калгасаў. У артыкулах прыводзяцца лічбовыя дадзеныя аб павялічэньні валавых зборaў зерня за кошт кукурузы. Паведамляецца аб мільённых даходах калгасаў, атрыманых за здадзеную дзяржаве прадукцыю. Аднак сярод гэтых посьпехаў рэдка падаюцца весткі аб аплаце працадзён. Усюды і заўсёды канкрэтныя лічбы заменьваюцца агульнай фразай "значнага павышэньня аплаты працадня". Нізкая аплата працадзён у калгасах зьяўляецца вынікам цераз-мерна вялікіх нормаў хлебанарыхтовак. Прывядзём некалькі прыкладаў. У калгасе ім. Молатава Сквірскага раёну Кіеўскай вобласьці збор зернявых культур выносіў 18 цнт. з га. Калгасам здадзена дзяржаве 5.200 цнт. збожжа, 5.600 было адведзена на корм скаціне. Калгасьнікам было выдана толькі па 2,5 кілограмаў збожжа.[55]

У ўраджайнай Палтаўскай вобласьці ў калгасах ім. Калініна Карлаўскага раёну калгас мільянэр, здаўшы дзяржаве 12.480 цнт. збожжа, аплаціў калгасьнікам працадзень па 3 кілограмы збожжа і па 5 рублёў.[56] Гэта аплата працадня ў газэце была адцемленая, як выняткова высокая.

Перадавы калгас цэнтральнага чарназёмнага пояса "Шлях да камунізму" Мцэнскага раёну Арлоўскай вобласьці мае 5.100 га ворнай зямлі і сенажацяў. Валавы збор збожжа ў калгасе выносіў 27.278 цнт. Яшчэ вясной, зразумела не бяз націску кіраўнікоў калгасу, для атрыманьня высокага ўраджаю канапель

"калгасьнікі шостай брыгады аддалі пад канапляньнікі свае прысялібныя вучасткі, а іхныя агароды былі перанесеныя на іншыя землі. У вастальных сямёх брыгадах пад канапляньнікі выкарыстаныя былі адрэзкз ад прысялібных вучасткаў".57

Пералічыўшы дасягненьні калгасу і адцеміўшы высокую сьведамасьць калгасьнікаў, артыкул аб калгасе "Шлях да камунізму" заканчваецца паведамленьнем:

"Павялічыліся выдачы прадуктаў і грошаў на працадзень, за 1955 год /калгасьнікам/ будзе выдана па 2 кілягрямы збожжа і па 3 рублі". 58

Няма патрэбы пераконваць аб мізэрнасьці аплаты працадня.

Яшчэ бяднейшая аплата працадня ў калгасах нечарназёмнага поясу. Гэтак у калгасе "Шлях сацыялізму" Дабрускага раёну Гомельскай вобласьці

"калгасьнікі атрымалі ў гэтым годзе на кажны працадзень па кілягграму збожжа, рубель грашыма, тры кілягрямы бульбы", -

не бяз гордасьці заявіў старшыня калгасу на рэспубліканскай нарадзе калгасаў.[59]

Калгас "Расьсьвет" Дрыбінскага раёну Магілеўскай вобласьці адзін зь першых выканаў хлебанарыхтоўкі. Як паведамляе газэта, у гэтым калгасе

"У бягучым годзе на кажны працадзень арцель выдае па 3 кілягрямы збожжа, па 12 клг. сілосу з кукурузы, па 2 кілягрямы кансэрваваных кіяхоў і па 16 рублёў грашыма... Сярэдні заработак калгасьніка арцелі сяла Калінаўка ў 1955 г. выносіў: 8 тысяч рублёў грашыма, 1.500 клг. збожжа, 6 тонаў кукурузнага сілосу і адна тона кансэрваваных кіяхоў". 60

Паведамленьне аб такой высокай аплаце працадня ў газэце было надрукаванае тоўстым шрыфтам.

Дасягненьням калгасу вёскі Калінаўка "Правда" за 4 лістапада 1955 г. прысьвяціла спэцыяльны ўкладны ліст. У артыкуле "Пэрспэктыўны плян ператвараецца ў жыцьцё" вельмі падробна пералічаліся дасягненьні калгасу й прыводзіліся параўнаньні з папярэднімі гадамі. Настойліва праводзілася думка, што калгас дасягнуў такіх посьпехаў у выніку значнага расшырэньня пасеваў кукурузы. Грашовы даход калгасу вынясе 4,5-5 мільёнаў рублёў. "Правда" не абыйшла моўчкі і аплаты працадня ў калгасе.

"У гэтым годзе на кажны працадзень будзе выдана 2,5 клг. збожжа. Даходы арцелі дазваляюць так-жа выдаць 16-18 рублёў грашыма".

Але трохі ніжэй "Правда" паведамляе, што калгасьнікі абмяркоўваюць "цікавыя прапановы распадзелу даходаў".

> "Думкі многіх калгасьнікаў зводзяцца да таго, каб выдаць на працадзень не 16-18, а 8-10 рублёў, а за кошт астальных сяродкаў стварыць фонд для перабудоўкі сяла, прыкладам, у вышыні мільёну рублёў".

Такім чынам, менш чымся цераз месяц аплата працадня калгасьнікам значна зьмянілася: зьменшаная выдача збожжа, кукурузны сілос выключаны з аплаты, а грашовая аплата абніжаная на палавіну. Праўда, калгас сяла Калінаўка стаўся вельмі папулярным. Ён ня зыходзіць з бачынаў газэт. Аб калгасе гаварыў і Хрушчоў на нарадзе работнікаў сельскае гаспадаркі ў Ташкеньце.[61]

Усюды нізкая аплата працы навет у перадавых калгасах сьветчыць, што партыя і ўрад СССР для павялічэньня збожжанарыхтовак ня лічыліся з устаноўленымі нормамі нарыхтовак і закупак збожжа. Шляхам сыстэмы забавязаньняў звыш плянавай здачы збожжа дзяржаве моцна абнізілася аплата працадня.

Аб разьмерах ураджаю ў 1955 г. упяршыню было заяўлена Л. Кагановічам у ягоным дакладзе на ўрачыстым паседжаньні Маскоўскага савету 6 лістапада 1955 г. Ён сказаў:

> "У гэтым, 1955 годзе, ня гледзячы на няспрыяльныя кліматычныя ўмовы, асабліва ў Казахстане, збор ураджаю ў цэлым у дзяржаве больш высокі, чымся ў мінулым годзе, - збожжа нарыхтавана на 1 лістапада больш, чымся ў 1954 годзе, на 129 мільёнаў пудоў".[62]

Цераз месяц "Сельское хозяйство" ў перадавічным артыкуле "Ўсебакова падвесьці вынікі сельскагаспадарскага году" паведамляла:

> "Ня гледзячы на няспрыяльныя ўмовы пагоды, у Казахстане і некаторых іншых раёнах, у цэласьці ў краіне ўжо нарыхтавана збожжа на 135 млн. пудоў болей, чымся ў 1954 годзе". 63

Паведамленыя вышэй нязначныя посьпехі збожжанарыхтовак у параўнаньні з 1954 годам ня вельмі пераконваюць, што "збор ураджаю ў цэласьці ў краіне болей высокі, чымся ў мінулым годзе". Збожжанарыхтоўкі ў мінулым годзе ня былі ўвязваныя з валавым зборам збожжа, а выконваліся згодна зь дзяржаўнымі плянавымі патрэбамі ў хлебных рэсурсах.

Для ўстанаўленьня валавога збору збожжа ў Савецкім Саюзе часткова кідаюць сьвятло лічбовыя дадзеныя, якія падаў міністар саўгасаў СССР І. Бэнэдыктаў амэрыканскай сельскагаспадарскай дэ-

легацыі ў жніўні мінулага году. На запытаньне Амэрыканцаў, які чакаецца валавы збор збожжа ў 1955 годзе, Бэнэдыктаў заявіў, што пляны, устаноўленыя пры Сталіне ў пачатку пяцігодкі на атрыманьня 8 мільярдаў /130 млн. тон/, перагледжаныя. Ураджай збожжа ў 1954 годзе быў вышэй 6 мільярдаў пудоў /97,9 млн. тон/. Зьніжаны плян валавога збору збожжа на 1955 г. сабраць 7 мільярдаў пудоў /114 млн. тон/ ня будзе дасягнуты[64], - сказаў Бэнэдыктаў амэрыканскай сельскагаспадарскай дэлегацыі. У савецкай прэсе аб гутарцы Бэнэдыктава з амэрыканскай дэлегацыяй паведамлялася. Гутарка адбылася 20 жніўня 1955 г., аднак, ніякія лічбовыя дадзеныя, паведамленыя Бэнэдыктавым, у савецкай прэсе ня былі апублікаваныя.

Трэба думаць, што Бэнэдыктаў, паведамляючы амэрыканскай дэлегацыі аб валавых зборах збожжа ў 1954 годзе і аб чаканым зборы ў 1955 г., быў вельмі асьцярожны. Ён толькі часткова паведаміў аб нізкім стане вытворчасьці збожжа ў СССР. Засуха на цальнягу і ў іншых мясцовасьцях, нізкая ўраджайнасьць зернявых у калгасах, няўдалы ўсесаюзны экспэрымэнт з пасевамі кукурузы, новыя прыёмы для павялічэньня хлебанарыхтовак у 1955 годзе, а таксама пададзеныя лічбы Бэнэдыктавым даюць падставы ўгадываць, што валавы збор збожжа ў СССР у мінулым годзе выносіў 6,3-6,5 мільярдаў пудоў /103,28-106,56 млн. тон/. Павялічэньне нарыхтовак збожжа ў калгасах у параўнаньні з 1954 годам было праведзенае за кошт зьмяншэньня натуральнай аплаты працадня.

Магчыма, што ў афіцыяльным паведамленьні будзе паказаны больш высокі валавы збор збожжа. Для гэтага цяпер праводзіцца адпаведная падрыхтоўка для ўключэньня ў валавы збор і сілосу зь недаспелых кукурузных кіяхоў. Ня выпадкова газэта "Сельское хозяйство" 18-верасьня 1955 г. у артыкуле "Новы парадак плянаваньня ў дзеяньні" зазначае:

> "Апрача таго, кансэрвуецца вялікая колькасьць кіяхоў, кажны гэктар у пераводзе на сухое зерне дае цяпер па сорак цэнтнараў зерня кукурузы".

Г. Маленкаў у справаздаўчым дакладзе XIX зьезду партыі аб дзейнасьці ЦК ВКП/б/ 5 сьнежня 1952 году сказаў:

> "Прадукцыя збожжа была даведзеная да даваеннага ўзроўня на трэці год пасьля заканчэньня вайны і ў наступных гадох павялічвалася пры адначасным росьце таварнага збожжа. У бягучым 1952 годзе валавы ўра-

джай збожжа вынес 8 мільярдаў пудоў... Такім чынам, збожжавая праблема, якая ўважалася найбольш войстрай і сур'ёзнай праблемай, разьвязаная пасьпяхова, разьвязаная канчальна й беспаваротна".65

Цьверджаньні Маленкава на XIX зьезьдзе партыі не адказваюць запраўднасьці. Не апраўдаліся разьлікі і Хрушчова, які на пленуме ЦК КПСС 23 лютага 1954 году патрабаваў:

"каб ужо ў 1954 і 1955 гадох значна павысіць валавы збор збожжа, а дзяржаўныя нарыхтоўкі і закупы збожжа - ўвялічыць прынамся на 35-40 % у параўнаньні з 1953 годам".66

Абвешчаны 15 студзеня 1956 году праект дырэктываў XX зьезду КПСС у шостым пяцігодным пляне разьвіцьця народнае гаспадаркі СССР на 1956-1960 гады прадугледжвае:

"давесьці да 1960 году валавы збор збожжа да 180 млн. тон - 11 мільярдаў пудоў".67

Такое заданьне за адну пяцігодку амаль нявыканальнае. Пятая пяцігодка ня прынесла спадзяванага павялічэньня збору збожжа, хаця камуністычная партыя на працягу апошніх трох год зьвяртала на сельскую гаспадарку асаблівую ўвагу.

Рэзультаты валавых зборaў збожжа толькі за апошнія гады даюць падставы цьвердзіць, што:

I. Калгасна-саўгасная сельская гаспадарка СССР пакуль што ня мае адзнакаў перамагчы існуючага крызысу. Яна паранейшаму не забясьпечвае насельніцтва прадуктамі выжыўленьня, а прамысловасьці сыравінай.

2. Затраты працы й матарыяльных цэннасьцяў на ўключэньне цальняговых земляў у гаспадарскую апрацоўку не ўдаліся. Кліматычныя асаблівасьці ў мясцох асваеньня цальнягу не даюць моцных абаснаваньняў на атрыманьне цьвёрдых і сталых ураджаяў.

3. Практыка масавага разьвядзеньня кукурузы ў зонах зь няспрыяльным кліматам для разьвіцьця гэтае культуры не дала чаканых вынікаў.

4. Масавае пасыланьне работнікаў, служачых і студэнтаў на сэзонныя працы ў калгасах не апраўдваецаа і павышэньню прадуктыўнасьці працы ў калгасах не памагае.

5. Поўнае падпарадкаваньне калгасаў інтарэсам савецкае дзяржавы, мізэрная аплата працы калгасьнікаў яшчэ больш узмоцнілі пасыўны супраціў арцельнай форме землякарыстаньня.

Бібліяграфічныя зацемкі

1. Социалистическое сельское хозяйство, 1955, №5, бач.13.
2. Киселев Н. Чему учат итоги сельскохозяйственного года. "Партийная жизнь", 1955, сентябрь, №17, бач.11.
3. "Комсомольская правда", 20.УIII.1955.
4. "Сельское хозяйство", 6.УIII.1955.
5. "Правда", 13.IX.1955
6. "Сельское хозяйство", 6.УIII.1955.
7. "Известия", 6.УIII. 1955.
8. "Сельское хозяйство",6.УIII.1955.
9. "Сельское хозяйство", 18.IX.1955.
10. "Сельское хозяйство", 27.IX.1955.
11. Там-жа.
12. "Советская Эстония", 28.IX.1955.
13. "Советская Эстония", 15.IX.1955.
14. "Правда Украины", 27.УIII.1955.
15. "Сельское хозяйство", 16.IX.1955.
16. "Сельское хозяйство", 6.IX.1955.
17. "Сельское хозяйство", 24.IX.1955.
18. "Сельское хозяйство", 16.IX.1955.
19. "Казакстанская Правда", 6.IX.1955.
20. "Сельское хозяйство", 28.IX,1955.
21. "Советская Белоруссия", 23.IX.1955.
22. "Сельское хозяйство", 22.IX.1955.
23. "Сельское хозяйство", 9.УIII.1955.
24. "Neue Züricher Zeitung", 4.X.1955.
25. "Сельское хозяйство", 21.УIII.1955.
26. "Правда Украины", 23.IX.1955.
27. "Сельское хозяйство", 27.XI.1955.
28. "Правда", 27.XI.1955.
29. "Экономическая география СССР", Масква, 1954, бач.53.
30. "Сельское хозяйство", 23,УIII.1955.
31. Табліца, апрацаваная згодна паведамленьняў савецкай прэсы.
32. "Сельское хозяйство", 5.IX.1955.
33. Лічбовыя дадзеныя за 1928, 1933 і 1937 гады ўзяты із

"Сельскохозяйственной Энциклопедии СССР", Масква, 1940, т.2, б. 102. Пасеўная плошча за 1940 год узятая із БСЭ, Масква, 1947, том 52, бач.635.

34. "Указ президиума Верховного Совета", 6.I.1954.
35. БСЭ, Масква, 1947, том 52, бач. 632.
36. "Сельское хозяйство", 18.III.1955.
37. Табліца, апрацаваная згодна прэсавых паведамленьняў.
38. "Сельское хозяйство", 28.IX. 1955.
39. "Сельское хозяйство", 21.XII.1955.
40. "Звязда", 26.I.1956.
41. "Сельское хозяйство", 19.X.1955.
42. "Казахская правда", 6.IX.1955.
43. "Казахская правда", 21.IX.1955.
44. "Сельское хозяйство", 17.XII.1955.
45. "Сельское хозяйство", 17.XII.1955.
46. "Сельское хозяйство", 20.XII.1955.
47. "Советская Белоруссия", 24.XII.1955.
48. "Советская Белоруссия", 20.XI.1955.
49. "Советская Белоруссия", 17.XII.1955.
50. "Советская Белоруссия", 19.XI.1955.
51. "Сельское хозяйство", 4.XII.1955.
52. Там-жа.
53. "Сельское хозяйство", 18.XII.1955.
54. "Сельское хозяйство", 16.IX.1955.
55. "Сельское хозяйство", 5.IX.1955.
56. "Правда Украины", 22.X.1955.
57. "Сельское хозяйство", 11.XII.1955.
58. Там-жа.
59. "Звязда", 29.XI.1955.
60. "Советская Белоруссия", 22.XI.1955.
61. "Сельское хозяйство", 21.XII.1955.
62. "Правда", 7.XI.1955.
63. "Сельское хозяйство", 2.XII.1955.
64. "The New York Times", 21.УIII.1955; Паведамленьне спэцыяльнага карэспандэнта Масквы W. Hangenal.
65. Маленкаў Г. Справаздачны даклад XIX зьезду партыі аб працы Цэнтральнага Камітэту ВКП/б/, Масква, 1952, бач.48.
66. "Правда", 21.III.1954.
67. "Правда", 15.I.1956.

Т. Д а ў л е ч ы н

САВЕЦКІЯ МЭТАДЫ ЗМАГАНЬНЯ ЗА ДЫСЦЫПЛІНУ ПРАЦЫ ДА XX ЗЬЕЗДУ КПСС

Сярод мэтадаў, якімі карыстаецца савецкі рэжым для павышэння інтэнсыўнасьці працы работнікаў і служачых, вырашальную ролю іграе беспасярэдны адміністрацыйны ціск, накіраваны на ламаньне ў корані ўсякага супраціву з боку працоўных супраць аднабока накінутых ім умоваў працы. Эканамічны ціск, які выражаецца ў шырокім тарнаваньні выпрацоўнай сыстэмы, сыстэмы аплаты працы[1], часта ў яе найбольш жорсткай форме - прагрэсыўнай выпрацоўкі, дзеля раду прыкладаў, уласьцівых савецкай гаспадарскай сыстэме, не дае жаданага ад яго эфэкту. У выніку гэтага савецкі ўрад хапаецца за найбольш даступную для яго зброю - за адміністрацыйна-судовы прымус працы. Пры гэтым, дыктатарскі рэжым, які адхіляе ўсякі ўдзел працоўных у вырашэньнях пытаньняў працы, карыстаецца манаполіяй у выбары дзяржаўнага прымусу; граніцай для яго зьяўляецца толькі магчымасьць практычнага ажыцьцяўленьня мерапрыемстваў, але ня публічная апінія або маральна-этычныя меркаваньні. Савецкія-ж прафсаюзы, зь неабмежаваным угодніцтвам выконваючыя волю камуністычнай партыі, пакрываюць сабой антысацыяльныя мерапрыемствы савецкага ўраду і, тым самым, адкрыта зраджваюць інтарэсы працоўных. Дастаткова паказаць на тое, што звычайна найбольш жорсткія меры савецкага ўраду супраць работнікаў і служачых праводзяцца зь ініцыятывы савецкіх прафсаюзаў.[2]

Ня лішнім будзе адцеміць тут адно непаразуменьне што да пабуджальных матываў, якія ляжаць у аснове дзяржаўных мераў прымусу ў працы ў СССР. У заходня-эўрапэйскай прэсе, беспасярэдна або пасярэдна, выказваўся пагляд, што гэтыя меры падыктаваныя

асаблівасьцямі характару расейскага і іншых народаў СССР, якія, быццам, сьхільныя да лёгкадумных дачыненьняў да працы. Не задзержываючыся на пытаньні псыхалёгіі і культуры працы насельніцтва Савецкага Саюзу, зьвернем увагу толькі на тое, што гады панаваньня камуністычнага рэжыму ў г.зв. народна-дэмакратычных краінах паказалі няправільнасьць меркаваньняў, якія прабуюць апраўдываць савецкія мерапрыемствы ў галіне працы працоўнай псыхалёгіяй савецкага насельніцтва; у гэтых краінах уведзенае таксама "перадавое працоўнае законадаўства" і вядзецца сыстэматычная кампанія ў кірунку інтэнсыфікацыі працы і ўмацаваньня працоўнай дысцыпліны, хаця яшчэ толькі ў пачаткавых формах. Не пападаюць у мэту таксама цьверджаньні савецкіх спэцыялістых у пытаньнях працоўнага права аб тым, што савецкая дзяржава хапалася за суровыя меры ў галіне працы работнікаў і служачых выключна з надзвычайных меркаваньняў, прыкладам, у выпадку ваеннай небясьпекі.[3] У запраўднасьці гэтыя мерапрыемствы савецкага ўраду выплываюць із сутнасьці камуністычнага рэжыму, і гісторыя савецкага працоўнага законадаўства ёсьць гісторыяй паступовага наступу на працоўныя правы работнікаў і служачых.

Зьілюструем гэта на некаторых прыкладах: прыняты ў 1922 г. кодэкс законаў аб працы РСФСР і адпаведныя кодэксы іншых саюзных рэспублік дапускалі звальненьне работніка і служачага за незьяўленьне на працу звыш 6 дзён у месяц агульнай сумы або звыш 3 дзён падрад[4]; але ў 1927 г. быў заведзены парадак, згодна якога звальненьне тарнавалася ўжо за незьяўленьне на працу на працягу 3 дзён у месяц агульнай сумы; хутка пасьля гэтага пастановa СНК СССР з 6 сакавіка 1929 г. давала права дырэктаром прадпрыемстваў звальняць работнікаў і служачых на падставе собскага распараджэньня бяз санкцыі Расцэнна-канфліктнай камісіі, якая да гэтага часу была абавязковай; пастанова СНК СССР з 15 лістапада 1932 году прадугледжвала звальненьне работніка або служачага з высяленьнем з памешканьня ў доме прадпрыемства або ўстановы за пропуск аднаго толькі працоўнага дня ў працягу месяца; і, напасьледак, загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету з 26 чэрвеня 1940 г. спазьненьне на працу, таксама як і самавольны пераход на іншае месца працы абвесьціў крымінальна-каральнай дзейнасьцю.[5] Раўналежна з гэтым ішло і павялічэньне працоўнага дня.

Да 1940 г. раўналежна з 8-мі гадзінным працоўным днём, які быў тарнаваны ў бальшыні прадпрыемстваў у СССР, былі яшчэ прадпрыемствы з 6-ці і 7-мі гадзінным працоўным днём. У 1940 годзе шасьцігадзінны працоўны дзень на прадпрыемствах быў заменены сямігадзінным, 7-мі гадзінны - 8-мі гадзінным працоўным днём; для моладзі ад 16 да 18 год 6-ці гадзінны працоўны дзень быў заменены 8-мі гадзінным, для служачых быў уведзены, замест абавязваючага ад Кастрычніцкай рэвалюцыі 6-ці гадзіннага працоўнага дня, 8-мі гадзінны працоўны дзень.

Трэба сказаць, што гісторыя савецкага працоўнага законадаўства зьмяшчае ў сабе мноства фактаў, якія сьветчаць аб эксплятатарскім характары бальшавіцкага рэжыму. Але гэты артыкул мае за заданьне асьвятленьне цяпер дзеючага палажэньня і ўглыбляцца ў гісторыю, нажаль, ня можа.

Адміністрацыйныя меры прымусу да працы

У цяперашні час у Савецкім Саюзе адміністрацыйныя меры ўжываюцца як для прымусу ўстуганьня ў працоўныя правадачыненьні, гэтак і для падтрыманьня ўстаноўленага працоўнага рэжыму на прадпрыемствах і ў установах.

Савецкая дзяржава цэлы рад катэгорыяў насельніцтва ў законадаўчым парадку прыцягвае да працы і забавязвае кажнага працаваць там, дзе яму вызначаць дзяржаўныя органы. Гэта датычыць, папершае, вучняў г.зв. школаў працоўных рэзэрваў. Паводля існуючага законадаўства[6], падросткі пачынаючы з 14-гадовага веку мабілізуюцца для абвучэньня іх у школах працоўных рэзэрваў - рамесьніцкіх школах, чыгуначных школах і школах хвабрычна-завадзкога абвучэньня. Гэтыя людзі на працягу двух год у рамесьніцкіх і чыгуначных школах і на працягу 6-ці месяцаў у школах хвабрычна-завадзкога абвучэньня прымусова вывучаюць тыя прафэсіі, якія для іх выбяруць органы ўлады, а пасьля заканчэньня абвучэньня абавязаныя працаваць 4 гады падрад узноў такі паводля накіраваньня адпаведных дзяржаўных органаў. На сыстэму абвучэньня, тарнаваную ў рамесьніцкіх школах у прамысловасьці, у 1953 г. пераведзенае таксама прыгатаваньне кваліфікаваных мэханізатарскіх кадраў для МТС. Існуючыя да таго часу школы мэханізацыі былі рэарганізаваныя ў школы ФЗО мэханізацыі сельскае гаспадаркі

з шасьцімесячным і аднагадовым тэрмінам абвучаньня. Асобы, якія скончылі гэтыя школы, забавязаныя былі працаваць у МТС і саўгасах ня менш двух год.[7]

Падругое, асобы, што скончылі вышэйшыя і сярэднія спэцыяльныя навучальныя ўстановы, забавязаныя былі працаваць у вызначаных месцах згодна распараджэньняў адпаведных міністэрстваў або падпарадкаваных ім уладаў ня менш трох год.[8] Неабходна падчыркнуць, што ў запраўднасьці тэрмін абавязкавай працы гэтых людзей зьяўляецца неабмежаваным. На іх, як і на ўсіх работнікаў і служачых, пашыраецца загад з 26 чэрвеня 1940 г., забараняючы пакідаць працу на прадпрыемстве ці ўстанове без дазволу адміністрацыі. Адбыцьцё чатырохгадовага тэрміну працы для скончыўшых школы працоўных рэзэрваў і трохгадовага - для спэцыялістых, скончыўшых вышэйшыя і сярэднія спэцыяльныя навучальныя ўстановы, падставай для пакіданьня працы служыць ня можа.

Усе гэтыя тэрміны маюць толькі тое значэньне, што на працягу гэтага часу спэцыялістыя з вышэйшай і сярэдняй асьветай і маладыя кваліфікаваныя работнікі знаходзяцца ў спэцыяльным працоўным палажэньні ў параўнаньні зь іншымі работнікамі і служачымі. Прыкладам, асобы, што скончылі школы працоўных рэзэрваў, на працягу чатырох год уважаюцца змабілізаванымі і знаходзяцца на асобным уліку дзяржаўных працоўных рэзэрваў; яны могуць быць пераведзены на любое іншае прадпрыемства і на любой падставе; асобы, што скончылі вышэйшыя і сярэднія навучальныя ўстановы, на працягу трох год ня могуць паступіць на іншую працу паводля свайго выбару у тым выпадку, калі яны былі звольненыя з прадпрыемства або ўстановы, у якіх працавалі, незалежна ад прычыны звальненьня - на падставе скарачэньня штатаў, ліквідацыі прадпрыемства або цэху і г.д., і ў такім выпадку яны мусяць працаваць там, куды іх накіруе ворган, у распараджэньні якога яны знаходзяцца.

Патрэйцяе, шырокага кола спэцыялістых, кваліфікаваных работнікаў і служачых датычыць загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 19 кастрычніка 1940 г.[9] аб абавязковым пераводзе работнікаў з адных прадпрыемстваў і ўстановаў у іншыя. Згодна гэтага загаду могуць быць пераведзеныя ў вабавязковым парадку інжынеры, канструктары, тэхнікі, майстры, эканамістыя, фінансавыя і плянавыя працаўнікі, а так-жа кваліфікаваныя работнікі, пачынаючы з 6-ае

групы і вышэй. Правам пераводу карыстаюцца міністры СССР, міністры топліўнай прамысловасьці РСФСР, УССР, БССР, міністар лясной прамысловасьці РСФСР, міністар камунальнае гаспадаркі РСФСР, міністар жыльлёва-грамадзкага будаўніцтва РСФСР, начальнік Галоўпоўначморшляху, старшыня Камітэту ў справах архітэктуры пры Савеце Міністраў СССР. Пералічаныя міністры і кіраўнікі ведамстваў могуць карыстацца правам пераводу спэцыялістых, работнікаў і служачых незалежна ад тэрытарыяльнага палажэньня прадпрыемстваў і ўстановаў.

Калі мець наўвеце, што ў 1954 годзе школы працоўных рэзэрваў у прамысловасьці, транспарце і сельскай гаспадарцы скончыла каля 700 000 чалавек[10], а вышэйшыя і сярэднія спэцыяльныя навучальныя ўстановы - 560 000 маладых спэцыялістых[11], дык кантынгент працоўных, што ўвайшлі ў працоўны працэс у сілу аднабаковага акту дзяржаўнай улады, выносіць большую часьць кажнагадовага прыросту работнікаў і служачых, які за 1954 г. раўняўся двум мільёнам чалавек. З гэтага выплывае, што спосабы савецкіх юрыстых ставіць на першае месца працоўную ўмову ў якасьці абасноваңьня паўстаньня працоўных правадачыненьняў і толькі на другое месца - акты дзяржаўнага прымусу, ня вытрымліваюць крытыкі.[12] У запраўднасьці беспасярэдні дзяржаўны прымус мае пяршынство над умовай. Гэта знаходзіцца ў войстрай супярэчнасьці з прынцыпам свабоды працы, які ляжыць у аснове дзейнасьці міжнароднай арганізацыі працы[13], сябрам якой Савецкі Саюз цяпер зьяўляецца.

Варта зьвярнуць увагу й на тое, што ў ваенныя гады ўсё працаздольнае гарадзкое насельніцтва - мужчыны ад 16 да 55 гадоў і жанчыны ад 16 да 50 гадоў - было мабілізаванае на пэрыяд вайны для працы на прадпрыемствах і будаўніцтве, а адмова ад працы каралася прымусовымі працамі на месцы пражываньня тэрмінам да аднаго году.[14] Работнікі і служачыя /мужчыны і жанчыны/ прадпрыемстваў ваенных галінаў прамысловасьці, а так-жа іншых галінаў, што абслугоўвалі ваенную прамысловасьць, былі прымацаваныя на пэрыяд вайны да тых прадпрыемстваў, на якіх яны працавалі; за самавольны адыход з прадпрыемства яны, як дэзэртыры, аддаваліся пад суд ваеннага трыбуналу і караліся турэмным зьняволеньнем ад 5 да 8 год.[15] Такому-ж пакараньню ад 5 да 8 год паддаваліся згодна прысуду ваеннага трыбуналу работнікі і служачыя і

інжынерна-тэхнічныя работнікі, працуючыя ў дзяржаўных прадпрыемствах і ўстановах у раёнах, блізкіх да фронту. Яны былі прымацаваныя да прадпрыемстваў і ўстановаў, у якіх працавалі, і забавязаныя былі эвакуавацца разам з прадпрыемствам або ўстановай, у выпадку пастановы аб гэтым ураду.[16]

На ўсіх прадпрыемствах прамысловасьці, транспарту, сельскае гаспадаркі і гандлю распараджэньнем дырэктара працоўны дзень мог быць прадоўжаны ад аднэй да трох гадзін, для падросткаў да 16 год - да двух гадзін штодзённа, чарговыя і дадатковыя водпускі былі адкліканыя і заменьваліся грашовай кампэнсацыяй.[17] У сельскай мясцовасьці быў заведзены абавязкавы ўдзел у зборы ўраджаю ўсяго працаздольнага насельніцтва, пражываючага на тэрыторыі калгасаў і саўгасаў, якое ня было занятае ў прамысловасьці і на транспарце.[18]

Прымусовыя меры для падтрыманьня працоўнай дысцыпліны

Пад шумам, паднятым яшчэ ў 1929 г. і прадаўжаным да сяньня, аб сацыялістычным спаборніцтве, ударніцтве, стаханаўскім і іншых рухах, маючым на мэце паказаць, што працоўныя СССР ахопленыя працоўным энтузіязмам, савецкі рэжым адміністрацыйна-судовымі мерамі бязьлітасна здушвае ўсякае свабоднае й несвабоднае праяўленьне людзкой слабасьці ў працэсе працы. Дзеючае савецкае працоўнае заканадаўства прадугледжвае дваякую адказнасьць работніка і служачага за нарушэньне працоўнай дысцыпліны: пэрсанальную і матарыяльную.

Правілы нутранага працоўнага парадку рэгулююць працоўны рэжым на прадпрыемствах і ўстановах. Зацьверджаныя пастановай СНК СССР з 18 студзеня 1941 г. тыповыя правілы "маюць на мэце забясьпечыць умацаваньне сацыялістычнай дысцыпліны працы, правільную арганізацыю працы, поўнае і рацыянальнае выкарыстаньне працоўнага часу, павышэньне вытворчасьці працы і выпуск дабраякаснай прадукцыі".[19] На падставе тыповых правілаў нутранага працоўнага парадку выдаюцца правілы для асобных галінаў, якія абавязваюць на асобных прадпрыемствах і ўстановах з дапаўненьнямі, у выпадку неабходнасьці, у залежнасьці ад умоваў паасобных прадпрыемстваў і ўстановаў. Прыкладам, правілы нутранага парадку для працаўнікоў судовых ворганаў зьмяшчаюць інструкцыі, што праца ў на-

родных судох 1-2 разы ў тыдзень можа пачынацца на 3-4 гадзіны пазьней, чымся ў іншыя дні, і адпаведна да гэтага пазьней заканчваецца; у правілах нутранага працоўнага парадку для мэдыцынскіх установаў гаворыцца, што неабавязковае звальненьне на абедны перапынак мэдыцынскіх працаўнікоў стацыянарных мэдыцынскіх установаў, якія адбываюць дзяжурства на зьмену. Аднак, ня гледзячы на некаторыя розьніцы ў паасобных галінах, правілы нутранага працоўнага парадку базуюцца на зацьверджаных урадам тыповых правілах і маюць сілу закону.

Нарушэньне правілаў нутранага працоўнага парадку цягне за сабой дысцыплінарную або судовую адказнасьць. Мерамі дысцыплінарнага спагнаньня зьяўляюцца: заўвага, выгавар, перавод на іншую, ніжэй аплачваную працу на час да 3-х месяцаў або перамяшчэньне на ніжэйшае становішча. Аднак, гэтым далёка ня вычэрпываецца пералік спагнаньняў, накладаных на працоўных. Згодна з пунктам "Г" артыкулу 47 кодэксу законаў аб працы РСФСР і з адпаведнымі артыкуламі кодэксаў законаў аб працы саюзных рэспублік, работнік і служачы можа быць таксама звольнены за нарушэньне працоўнай дысцыпліны. Хаця пленум Вярхоўнага Суду СССР у сваей пастанове з 11 студзеня 1952 г. № I, пункт 16 выказаўся за абмежаванае тарнаваньне звальненьняў за нарушэньне працоўнай дысцыпліны, дапускаючы гэта толькі ў выняткових выпадках, калі далейшае трыманьне работніка на працы знаходзіцца ў супярэчнасьці зь інтарэсамі вытворчасьці[20], тым ня менеў звальненьне, як мера спагнаньня, існуе й тарнуецца на практыцы.

У цэлым радзе выпадкаў за нарушэньне працоўнай дысцыпліны работнік і служачы нясе крымінальную адказнасьць.

I. Загадам Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 26 чэрвеня 1946 г.[21] крымінальная адказнасьць устаноўленая за прагул работніка або служачага. Вінаваты ў прагуле прысуджваецца да прымусовай працы на месцы працы на тэрмін да 6 месяцаў з вылічэньнем з заработнай платы да 25%. За прагул уважаецца: а/спазьненьне да пачатку працы, б/ спазьненьне на працу пасьля абедзеннага перапынку, в/выхад з працы да заканчэньня працоўнага дня, г/выхад з працы да пачатку абедзеннага перапынку, калі спазьненьне або перадчасны выхад з работы трываў 21 або больш мінут і быў зроблены бяз важнай прычыны; спазьненьне і перадчасны выхад з

працы на больш, як на 20 мінут, зьяўляецца таксама прагулам, караным у крымінальным парадку, калі гэта мела месца 3 разы на працягу аднаго месяца або 4 разы на працягу двух месяцаў падрад; д/прагулам згодна загаду з 26 чэрвеня 1940 г. зьяўляецца таксама прысутнасьць работніка або служачага на працы ў нецьвярозым відзе.

II. У крымінальным парадку перасьледуецца таксама згодна загаду з 26 чэрвеня 1940 г. пакіданьне месца працы работнікам або служачым, а так-жа сябрам прамысловай арцелі бяз згоды адміністрацыі. Гэты загад адклікаў прадугледжанае арт.46 Кодэксу законаў аб працы РСФСР і адпаведнымі артыкуламі кодэксаў законаў аб працы іншых саюзных рэспублік права работніка і служачага на звальненьне, папярэдзіўшы аб гэтым толькі за некаторы тэрмін, пайменна пры тыднёвым разьліку ня менш, чым за адзін дзень, а пры двухтыднёвым і месячным разьліку - за 7 дзён. Загад з 26 чэрвеня 1940 г. забараніў звальненьне на жаданьне работніка або служачага, дапусьціўшы з гэтага толькі срога абмежаваныя выключэньні. Паводля абавязваючага законадаўства работнік і служачы можа патрабаваць звальненьня і, значыцца, кіраўнік прадпрыемства і ўстановы забавязаны звольніць яго з працы ў наступных выпадках:

1/Калі пэнсіянер, якому назначаная пэнсія з прычыны старасьці, жадае пакінуць працу;

2/калі працаўнік з прычыны стану здароўя ня можа далей выконваць папярэдняй працы, а іншай працы адміністрацыя яму даць ня можа;

3/калі работнік або служачы прыняты ў вышэйшую або сярэднюю спэцыяльную навучальную ўстанову або ў асьпірантуру;

4/жонка вайскавіка можа патрабаваць звальненьня ў выпадку пераносеньня ейнага мужа ў іншую мясцовасьць;

5/звальненьня можа дамагацца так-жа жонка работніка, спэцыялістага і служачага, калі муж яе пераносіцца ў іншую мясцовасьць згодна загаду Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 19 кастрычніка 1940 г.;

6/у выпадку пераходу цяжарнай жанчыны або маткі, што мае дзяцей у веку да аднаго году, на працу пагодля месца жыхарства. Тут маюцца наўвеце тыя выпадкі, калі жанчына працуе ў адным месцы, а жыве ў іншым. Калі-ж яна ня мае дзіцяці да аднаго го-

ду або не зьяўляецца цяжарнай, яна ня можа звольніцца з працы на тэй аснове, што знайшла сабе працу там, дзе жывець;

7/пераход на працу ў МТС і саўгасы;

8/у выпадку, калі інвалід айчыннай вайны жадае пераехаць да сяброў сям'і і наадварот, калі сябры сям'і такога інваліда жадаюць пераехаць туды, дзе жыве інвалід;

9/у выпадку пераезду мужа, жонкі, бацькоў або дзяцей на Далёкую Поўнач;

10/у выпадку пераходу на працу ў вышэйшую навучальную ўстанову пасьля конкурсу на становішча загадчыка катэдры, прафэсара або дацэнта;

11/у выпадку ўплыву тэрміну працоўнае ўмовы. Аднак, гэта датычыцца толькі абазначаных катэгорыяў умоваў, пайменна: а/ умоваў, зробленых у парадку арганізаванага набору работнікаў, б/умоваў, зробленых з работнікамі і служачымі, запрошанымі на працу ў раёны Далёкай Поўначы або ў прыраўнаныя да іх мясцовасьці, в/умоваў, зробленых з работнікамі, прынятымі на сэзонныя і часовыя працы.

Толькі ў гэтых выпадках кіраўнік прадпрыемства або ўстановы забавязаны звольніць работніка або служачага з працы. У выпадку незвальненьня працаўнік можа зьвярнуцца ў суд з жалабай. Суд выносіць пастанову, забавязваючую адміністратара на працягу абазначанага тэрміну звольніць працаўніка з працы. Такім чынам, нават у тых выпадках, якія самым законадаўствам вызнаныя дастатковым абаснаваньнем для звальненьня з працы, работнік і служачы ня можа сам пакінуць працы хоць-бы з папярэджаньнем у вызначаны тэрмін. Толькі суд можа яму дазволіць гэта.

Ува ўсіх-жа іншых выпадках, апрача пералічаных, работнік і служачы ня можа патрабаваць звальненьня і адміністрацыя не забавязаная яго звольніць. Дзеля гэтага ён ня можа зьвяртацца нават і ў суд.

Згодна I часьці пункту 5 загаду з 26 чэрвеня 1940 г. работнік або служачы дзяржаўных, каапэратыўных і грамадзкіх прадпрыемстваў і ўстановаў, а так-жа сябры прамысловых арцеляў[22] за самавольнае пакіданьне месца працы караюцца згодна пастановы суду турэмным зьняволеньнем ад двух да чатырох месяцаў.

III. Турэмным зьняволеньнем ад двух да чатырох месяцаў ка-

раюцца так-жа: а/работнікі, служачыя й спэцыялістыя за ўхіленьне ад пераводу на іншае прадпрыемства або ўстанову на моцы загаду Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 19 кастрычніка 1940 г., б/ асобы, якія нарушаюць правілы нутранага працоўнага распарадку з мэтаю дабіцца такім шляхам звальненьня[23]; в/работнікі, якія зрабілі яшчэ два прагулы ў часе адбываньня пакараньня за першы прагул[24]; г/спэцыялістыя, скончыўшыя вышэйшыя або сярэднія спэцыяльныя навучальныя ўстановы або аспірантуру за адхіленьне ад працы па накіраваньнях міністэрстваў і ведамстваў /самавольнае ўладжаньне на іншую працу; няпрыбыцьцё на месца працы па накіраваньню і г.п./.

Загад з 26 чэрвеня 1940 г., зь нязвычайнай суровасьцю праводжаны ў жыцьцё ў даваенныя гады, у гады вайны ня быў дзейным таму, што спэцыяльнымі законамі была ўстаноўленая больш суровая адказнасьць за нарушэньне працоўнай дысцыпліны. У пасьляваенныя гады загад пачаў уваходзіць у сілу практычна вельмі абмежавана. Напасьледак, у афіцыяльных і поўафіцыяльных савецкіх публікацыях, што паявіліся ў 1953 г., пункты 5 і6 загаду, прадугледжываючыя крымінальную адказнасьць за нарушэньне працоўнай дысцыпліны, выкінутыя зь ягонага тэксту. З гэтага належыла-б зрабіць вывад, што гэтыя пункты загаду наагул больш ужо ня дзеяць. Аднак часамі ў правінцыянальных газэтах паяўляюцца паведамленьні аб выпадках прыцягваньня да суровай адказнасьці за самавольнае пакіданьне працы.[25]

ІУ. Крымінальную адказнасьць нясуць за нарушэньне працоўнай дысцыпліны і самавольны адыход із школы вучні рамесьніцкіх, чыгуначных школ і школ ФЗО, якія караюцца за гэта судом перадачай у працоўныя калёны тэрмінам да аднаго году.[26]

У. Нязвычайна суровае пакараньне заведзена для работнікаў і служачых транспарту за нарушэньне працоўнай дысцыпліны; апрача раду мераў дысцыплінарнага спагнаньня, працаўнікі чыгуначнага транспарту ў некаторых выпадках нясуць адказнасьць за нарушэньне працоўнай дысцыпліны паводля артыкулу 59 Крымінальнага Кодэксу РСФСР і адпаведных артыкулаў крымінальных кодэксаў іншых саюзных рэспублік. Першая часьць артыкулу 59 прадугледжвае пазбаўленьне волі тэрмінам да 10 год, а другая часьць у мірны час - пазбаўленьне волі да 25 год, а ў ваенны час - расстрэл. Ад-

казнасьць паводля артыкулу 59 нясуць згодна пастановы Прэзыдыюму Вярхоўнага Суду СССР з 15 верасьня 1950 г. таксама працаўнікі воднага транспарту і аўтатранспарту ў выпадку нарушэньня працоўнай дысцыпліны. Працаўнікі цывільнай авіяцыі і цывільнага лётніцтва за нарушэньне працоўнай дысцыпліны нясуць таксама адказнасьць паводля арт.59.

Матарыяльная адказнасьць за нарушэньне працоўнай дысцыпліны

Раўналежна з дысцыплінарнай або крымінальнай адказнасьцю работнікі і служачыя савецкіх прадпрыемстваў і ўстановаў нясуць так-жа й матарыяльную адказнасьць.[27] Гэтая адказнасьць носіць часамі характар адшкадаваньня прычыненай прадпрыемству ці ўстанове страты, часамі-ж - штрафны характар. Межы яе хістаюцца ад аднэй трэйцяй часьці месячнай тарыфнай стаўкі або месячнай стаўкі да пяцікратнага разьмеру прычыненае шкоды. Прыкладам, за зьнішчэньне або сапсаваньне з-за неахайнасьці маемасьці прадпрыемства або ўстановы, якая была выдадзеная работніку ў карыстаньне, як інструмэнты, спэцвопратка і г.п., работнік павінен адшкадаваць у межах да пяцікратнае вартасьці прычыненай шкоды; у выпадку сапсаваньня з-за неахайнасьці матарыялаў, поўхвабрыкатаў, выданых работніку або служачаму, павінна быць спагнаная прычыненая шкода ў цэлым разьмеры, але ня вышэй дзьвюх трэйціх сярэдняга месячнага заработку. Такім чынам, калі выраб, выкананы работнікам, вызнаны бракам, па-першае, праца яго ня будзе аплачаная[28], па-другое, ён забавязаны заплаціць вартасьць сапсутага матарыялу або поўхвабрыкату ў разьмеры да дзьвюх трэйціх свайго месячнага заработку. У выпадку сапсуцьця, зьнішчэньня або страты маемасьці прадпрыемства ці ўстановы, якое ня было выдадзенае работніку ў карыстаньне, ён нясе адказнасьць у межах ня вышэй аднэй трэйцяй месячнай тарыфнай стаўкі або цэламесячнай стаўкі. І, напасьледак, работнік і служачы нясе адказнасьць у поўным абыйме прычыненай шкоды без абмежаваньня якой-колечы часткай заработку. Такая адказнасьць наступае, у прыватнасьці, у выпадку прычыненьня шкоды маемасьці прадпрыемства ці ўстановы ня пры выкананьні працоўных абавязкаў, калі, прыкладам, шофер папсуў машыну, карыстаючыся ёю ў няслужбовы час.

Мэтады грамадзкага ўзьдзейваньня й зазхвочваньня

У нязвычайна шырокіх маштабах ужываецца ў Савецкім Саюзе ціск на працоўных цераз штучна створаную грамадзкую апінію, які можа быць названы псыхічным прымусам. Сюды адносіцца сацыялістычнае спаборніцтва ў розных відах і формах - двухбаковыя ўмовы, аднабаковае забавязаньне, калектыўныя й індывідуальныя звароты, памяшчэньне на чорнай дошцы прозьвішчаў работнікаў, якія ня выпаўняюць нормаў выпрацоўкі, і наадварот - вывешваньне прозьвішчаў асобаў, што перавыконваюць нормы, на чырвонай дошцы; далей стаханаўскі, крываносаўскі і ўсякія іншыя рухі; узнагароды ордэнамі й мэдалямі, прысвойваньне пачэсных званьняў, прэміяваньні і г.д. Ужываньне гэтых мэтадаў абаснаванае на выкарыстоўваньні людзкой слабасьці - свомае ўсякаму імкненьня выразьніцца, вылучыцца чым-небудзь з масы. Падтрымываючы такога роду пачуцьці ў людзей, бальшавікі маюць перад сабой двоякую мэту: па-першае, павышэньне інтэнсыфікацыі працы работнікаў і служачых, па-другое, раздрабленьне насельніцтва на розныя групы і слаі, процістаўляючы іх адзін другому. Аднак, пры бясспрэчным палітычным посьпеху гэтых мерапрыемстваў, вытворчы эфэкт іх быў і застаецца сумлеўным.

Ужо мінула звыш чэцьверць стагодзьдзя з таго часу, калі было вынайдзенае г.зв. сацыялістычнае спаборніцтва, як аружжа прыгнечаньня працоўных. Наўсуперак усякім спробам партыйных і прафсаюзных прапагандыстых убіць у голавы людзей, што сацыялістычнае спаборніцтва зьяўляецца стыхійным рухам мас, яно было вынаходам камуністычнай партыі, якая на XУI Усесаюзнай канфэрэнцыі ў красавіку 1929 г. прыняла пастанову "аб арганізацыі сацыялістычнага спаборніцтва працоўных за посьпяховае выкананьне першай пяцігодкі, за павышэньне прадуктыўнасьці працы, пабольшаньня выпуску прадукцыі і зьніжэньне яе сабекошту". Больш чэцьверці стагодзьдзя служыць яно аружжам націску на працоўных з боку партыйных, у васаблівасьці савецкіх прафсаюзных арганізацыяў. Шмат зла было за гэты час спрычынена інтарэсам працоўных іменем сацыялістычнага спаборніцтва. Камуністычная партыя і прафсаюзы прыкрывалі сацыялістычным спаборніцтвам і павышэньне нормаў выпрацоўкі для работнікаў, і зьніжэньне расцэнак, і працу ў нядзелі й сьвя-

точныя дні, і шмат што іншае.

Прапаганда аб сацыялістычным спаборніцтве ідзе ў пары з прэміяваньнямі за г.зв. працоўныя дасягненьні. Трэба адцеміць, што прэміі, выплачваныя ў сувязі з прэміяльнай сыстэмай працы, зьяўляюцца часткай заработнай платы і адносяцца да эканамічнага мэтаду прымусу. У парадку сацыялістычнага спаборніцтва выдаюцца толькі аднаразовыя прэміі, эканамічнае значэньне якіх нязначнае, прыкладам, палітычная літаратура, або толькі паказальнае, калі прыкладам прэміюць работніка за ягоныя працоўныя дасягненьні накіраваньнем у санаторыю, на якую ён мае права паводля стану здароўя ў звычайным парадку, або калі работніку даюць у якасьці прэміі гасподу ў доме прадпрыемства, пабудаваным для работніцкіх сем' яў. Ясна, што такога роду прэміяваньні маюць больш псыхалягічнае значэньне, чымся эканамічнае. Маючыя істотнае эканамічнае значэньне прэміі з дырэктарскіх фондаў прадпрыемстваў і ўстановаў, судзячы паводля паведамленьняў савецкай прэсы, часьцей за ўсё дзеляцца між кіруючымі і блізка да іх стоячымі работнікамі, да работніцкіх мас яны даходзяць рэдка.

Зусім сваеасаблівы абраз прадстаўляе сабой Савецкі Саюз у дачыненьні да адзначваньня людзей ордэнамі, мэдалямі і ўсякага роду пачэснымі званьнямі, якія атрымліваюць г.зв. энтузіястыя працы. Апрача пачэсных званьняў, "ляўрэат Сталінскай прэміі", "гэрой сацыялістычнай працы", "народны артысты", "народны мастак", "заслужаны артысты", "заслужаны дзеяч навукі", "заслужаны дзеяч мастацтваў", ордэна Леніна, ордэна працоўнага чырвонага сьцягу, якія разьлічаныя на абмежаваныя колы асобаў і маюць спэцыяльнае, у прыватнасьці вялікае эканамічнае значэньне /прыкладам, "ляўрэат Сталінскай прэміі"/, у цяперашні час існуюць разьлічаныя на масавае прэміяваньне ордэн "Знак пашаны", мэдалі "За працоўную доблесьць" і "За працоўнае вырозьненьне", пачэснае званьне "Лепшы сталевар", "Лепшы машыніст", "Пачэсны шахцёр", "Лепшы вагонаважаты", "Кухар-майстра", "Майстра сацыялістычнае жывёлагадоўлі", "Заслужаны аграном", "Заслужаны зоотэхнік", "Заслужаны лекар" і шмат іншыя. Паміма гэтага, прэзыдыюмы вярхоўных саветаў саюзных і аўтаномных рэспублік і мясцовыя саветы дэпутатаў працоўных шчодра ўзнагароджваюць "граматамі", камсамольцы за працоўныя дасягненьні запісваюцца ў "Кнігу пашаны ЦК ВЛКСМ".

Аб колькасьці ўзнагароджаных ордэнамі і мэдалямі і пачэснымі званьнямі вышэйшага парадку даюць дастатковае выабражэньне наступныя лічбы: "Гэрояў сацыялістычнай працы" на 1954 г. было 6.754 , "Ляўрэатаў Сталінскіх прэміяў" - 8.470 , узнагароджаных ордэнамі Леніна - 23.200 , узнагароджаных іншымі ордэнамі і мэдалямі за працоўныя дасягненьні - 1.927.000.

х

Із гэтага, далёка ня вычэрпваючага, дасьледваньня дадзенага пытаньня відаць, што савецкі рэжым хапаецца найбольш розных сяродкаў для ўзмацненьня эксплятацыі працоўных, не задзержываючыся навет перад судом і турмой. На пытаньне - якія рэзультаты гэтых мерапрыемстваў, якія каштуюць савецкіх людзей нязьлічоных бедаў, адказ можа быць адзін - адмоўныя! Аб гэтым сьветчыць сучасны стан савецкай прамысловасьці і сельскае гаспадаркі: значная часьць прадпрыемстваў прамысловасьці і многія саўгасы, не гаворачы ўжо аб калгасах, вытворчых плянаў ня выконвае, прадуктыўнасьць працы нізкая, хранічная нястача як прадуктаў сельскае гаспадаркі, гэтак і прамысловасьці прадаўжаецца. Савецкая прэса роіцца ад паведамленьняў аб масавых прагулах і зьмене месцаў працы работнікамі й служачымі ўва ўсіх галінах народнае гаспадаркі. Вось некаторыя прыклады: у шахце ім. Лагуціна ў Данбасе ў 1954 г. было звыш 1.000 прагулаў[29]; у Ташаўскім абласным будаўляным трэсьце /Туркмэністан/ "прагулы і спазьненьні ўвайшлі ў сыстэму. Найбольшая часьць нарушэньняў працоўнай дысцыпліны робіцца маладымі работнікамі"[30]; у Ашхабадзе "будаўляныя работнікі У. больш 2-х месяцаў і Д. звыш аднаго месяца ня выходзілі на працу", "іхным шляхам ідуць і некаторыя іншыя маладыя будаўнікі"[31]; у будаўляна-мантажным упраўленьні трэсту "Югпромстрой" /Малдавія/ у 1954 г. зьмянілася палавіна складу работнікаў, прынятых у 1954 г.[32]; на Арэхава-Зуеўскай швэйнай хвабрыцы за адзін дзень было 8 прагулаў[33]; у трэсьце "Запарожгідраэнэргастрой" на працягу аднаго кварталу было 116 прагулаў[34]. У 1954 г. страты работніцкага часу ў прамысловасьці складалі 40 мільёнаў чалавека-дзён, у тым ліку із-за прастояў 18 мільёнаў чалавека-дзён. Із-за страты работніцкага часу недададзена прадукцыі на 10 міль-

ярдаў рублёў.[35] На прамысловыя прадпрыемствы толькі агульнасаюзных і саюзна-рэспубліканскіх міністэрстваў /бязь лесанарыхтовак/ у 1954 г. было прынята 2.923 тысячы работнікаў, а выбыла за год 2.802 тысячы работнікаў, ня лічучы пераведзеных у арганізаваным парадку. На будаўніцтва ў тым-жа годзе прынята 1.771 тысяча работнікаў, а выбыла, ня лічучы пераведзеных, 1.453 тысячы.[36]

Такое палажэньне на працоўным фроньце ў Савецкім Саюзе. За адзін год 4.255 тысяч чалавек выбыла з прадпрыемстваў і будаўніцтва, інакш кажучы, на працягу году кажны адзінаццаты работнік і служачы перамяніў месца працы. Няма сумлеву, што сярод іх было ня мала такіх, якія адыйшлі самавольна, г.зн. нарушылі загад з 26 чэрвеня 1940 г., але змагацца супраць гэтага судом і турмой было-б што найменей наіўна. Судзіць сотні тысяч або навет і мільёны людзей гэта значыць страціць адпаведную колькасьць працоўных дзён толькі на адныя суды; калі-ж кажнага зь вінаватых паддаць хоць мінімальнаму пакараньню, прадугледжанаму загадам - двум месяцам турэмнага зьняволеньня, дык гэта злажыла-б астранамічную лічбу страты працоўных дзён. Паўстае пытаньне - можа быць ня было-б нарушэньняў загаду, калі-б за гэта судзілі ўсіх вінаватых бяз выключэньня? Але гісторыя навукі крымінальнага права вучыць, што ад таго, што адных судзяць, іншыя людзі ня перастаюць рабіць тых-жа самых праступкаў.

Відаць савецкія кіраўнікі нагасьледак дагадаліся, што яны страляюць з гармат па вераб'ёх і абмежавалі да мінімуму тарнаваньне крымінальнага пакараньня за прагул і самавольнае пакіданьне прадпрыемстваў і ўстановаў. Але хай будзе дазволена спытаць - што-ж далей? Чалавек працуе толькі тады, калі ён матарыяльна або духова зацікаўлены ў выніках сваей працы або калі яго прымусяць. Нявольніка змушалі працаваць палкай, прыгоннага селяніна - пазбаўленьнем зямельнага надзелу, якое практыкуе і савецкі рэжым у дачыненьні да сялянства; капіталізм выбраў прынцып матарыяльнага зацікаўленьня работніка ў выніках ягонай працы, які аказаўся ня беспасьпяховым. Савецкі рэжым праводзіў розныя эксперымэнты, кідаючыся ад аднэй крайнасьці да другой: ад усеагульнага працоўнага абавязку ўсяго працаздольнага гарадзкога й сельскага насельніцтва ў 1918-1921 гг., у гады нэпу ён перайшоў да дагаворных працоўных правадачыненьняў, а пазьней увёў зусім су-

працьлежны прынцып прымацаваньня работнікаў і служачых да месца працы з тарнаваньнем крымінальна-прававых мэтадаў змаганьня супраць нарушальнікаў працоўнай дысцыпліны. Але бязрэзультатна. У выніку, праблема працы аказалася ў тупіку: стварыць матарыяльную зацікаўленасьць для працоўных на аснове эканамічных законаў арганізаваньня заработнай платы савецкі рэжым, астаючыся такім, ня можа, а прымусовыя мэтады не апраўдалі сябе. Шукаць выхаду з такога тупіка даручана Лазару Кагановічу, назначанаму старшынём новаствораной Дзяржаўнага Камітэту Савету міністраў СССР па пытаньнях працы і заработнай платы.[37]

Бібліяграфічныя зацемкі

1. Згодна паведамленьня газэты "Труд" з 21 чэрвеня 1955 г. звыш 70% работнікаў у прамысловасьці аплачваюцца зьдзельна.

2. Напр., загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 26 чэрвеня 1940 г. аб прадаўжэньні працоўнага дня і ўстанаўленьні крымінальнай адказнасьці за спазьненьні на працу і за самавольнае пакіданьне месца працы быў выдадзены на стараньне ВЦСПС.

3. Гл. праф.Александров. Советское трудовое право, 1954, бач. 104.

4. Гл. арт. 47, п. "е" Кодэксу законаў аб працы РСФСР, прыняты IУ сэсіяй ВЦІК IX скліканьня 9 лістапада 1922 г.

5. "Ведомости Верховного Совета СССР", 1940, №20.

6. Загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 2 кастрычніка 1940 г. /"Ведомости Верховного Совета СССР", 1940, №37/.

7. Гл. пастанову Савету Міністраў СССР і ЦК КПСС /"Известия" з 1 кастрычніка 1954 г./.

8. Гл. Загад міністра вышэйшае асьветы СССР з 10 чэрвеня 1948 г. /"Советское трудовое право под редакцией проф. Александрова", 1949 г., бач. 133/.

9. "Ведомости Верховного Совета СССР", 1940, № 42.

10. Гл. паведамленьне ЦСУ /"Правда" з 21 студзеня 1955/.

11. Там-жа.

12. А.Е.Пашерстник. Право на труд. Изд. Академии наук СССР, 1951, бач. 211.

13. Гл. разьдзел III, пункт "Б" Дэклярацыі Міжнароднай ар-

ганізацыі працы, прынятай у Філядэльфіі ў 1944 г.

14. Загады Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 13 лютага 1942 г. і з 19 верасьня 1942 г. /"Ведомости Верховного Совета СССР", 1942, №6 і 38/.

15. Загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 26 сьнежня 1941 г. /"Ведомости Верховного Совета СССР", 1942, №2/.

16. Загад Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР з 29 верасьня 1942 г. /"Ведомости Верх. Совета СССР", 1942, № 38/.

17. Загад Прэз. ВС СССР з 26.УІ.1941,/"Ведомости ВС СССР", 1941,№30/.

18. А.Е.Пашерстник, там-жа, 210.

19. С.З. СССР,1941, № 4, бач. 63.

20. "Основные законодательные акты о труде рабочих и служащих". Издание Госюриздата, 1953, бач. 102.

21. Гл. "Ведомости Верховного Совета СССР", 1940, № 20.

22. Гл. зацьверджаная пастановай Прэзыдыюму Всекоопсовета /С.П. СССР, 1940, №20, бач. 486/.

23. Пастанова Пленуму Вярх. Суду СССР з 25 сьнежня 1941 г. /"Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верх. Суда СССР 1924-1944 гг." Юриздат, 1946, бач. 152/.

24. Там-жа, бач. 36.

25. Гл. газэту "Туркменская Искра" з 3 ліпеня 1955, бач.3.

26. Загад Прэз. ВС СССР з 28.XII.1940 /"Вед.ВС СССР",1941,№I/.

27. Гл. Пастанова ЦИК і СНК СССР з 12 чэрвеня 1929 г. /С.З. 1929г.,№42,б.367/; Пастанова ЦИК і СНК СССР з 27 мая 1932 г. /С.З., 1932, №40, бач. 242/.

28. Гл. Пастанова ЦИК і СНК СССР з 30 сьнежня 1931 г., бач. 11 /С.З. СССР, 1932,№2/.

29. Гл. газэта "Правда Украіни" з 9 лістапада 1955.

30. "Туркменская Искра" з 3 ліпеня 1955.

31. Газэта "Труд" з 31 ліпеня 1955.

32. "Советская Молдавия" з 7 чэрвеня 1955.

33. "Известия" з 7 студзеня 1955.

34. "Правда Украіни" з 18.II.1954.

35. Н.Булганин. Доклад на пленуме ЦК КПСС 4 ліпеня 1955 /"Правда" з 17 чэрвеня 1955/.

36. Там-жа.

37. "Правда" з 25 мая 1955.

Леў Гарошка

СУЧАСНАЕ РЭЛІГІЙНАЕ СТАНОВІШЧА Ў БЕЛАРУСІ

Агульныя ўвагі

Савецкая Беларусь сяньня захаваная пад асабліва шчыльнаю панцырнаю заслонаю, з-за якое толькі пры рэдкіх нагодах могуць пранікнуць сякія такія весткі ў вольны сьвет. Асаблівa скупымі зьяўляюцца весткі што да рэлігійнага жыцьця. Дзеля гэтага на самым пачатку неабходна засьцерагчыся, што, міма ўсіх стараньняў, названая тэма ня будзе вычарпана поўнасьцю.

Праўда, ад некаторага часу зьявілася нямала розных публікацыяў, якія займаюцца рэлігійным пытаньнем у СССР, але яны пераважна прысьвечаныя Расеі. Прытым некаторыя аўтары, сьведама ці нясьведама атоесамліваюць увесь Савецкі Саюз з Расеяю, хоць у запраўднасьці ёсьць вельмі паважныя розьніцы што да рэлігійнага жыцьця між расейскім і кажным зь нерасейскіх народаў СССР. З гэтага гледзішча Беларусь адрозьніваецца ад Расеі ў першую чаргу тым, што на Беларусі было і ёсьць шмат менш веравызнаньняў, чым у Расеі. Пры тым Расейцы ў васноўным належаць да праваслаўя, часткова да стараверaў і толькі невялікі процант да сэктантаў, а Беларусы да праваслаўя і да каталіцызму і толькі параўнаўча нядаўна невялікі процант адыйшоў да сэктантаў.

Процантныя дачыненьні паасобных веравызнаньняў на ўсім абшары СССР і ў тым ліку ў БССР за час панаваньня бальшавікоў зьмяніліся вельмі паважна. Дакладных лікавых дадзеных для выяўленьня гэтых зьменаў тымчасам няма, але прыблізна на абшары Беларусі яны выглядаюць так:[1]

	1911 год		1956 год	
	Этнаграфічная Беларусь		БССР	
Веравызнаньні	Лік вернікаў	%	Лік вернікаў	%
Праваслаўныя	7.989.000	65,4	9.005.000	85,8
Каталікі	2.201.000	18,0	800.000	7,6
Стараверы	190.000	1,6	119.000	1,1
Пратэстанты і сэктанты	257.000	2,1	260.000	2,5
Юдэі	1.551.000	12,8	80.000	0,7
Магомэтане	6.000	0,1	5.000	0,1
Іншыя	1.000	0,0	1.000	0,0
Бязь веравызнаньня	- -	-	130.000	1,2
Разам	12.195.000	100	10.500.000	100

З гэтага прыблізнага супастаўленьня калішніх і сучасных лікавых суадносін веравызнаньняў на Беларусі відаць, што яны йдуць выразна ў кірунку прападабненьня беларускага народу да расейскага. Трэба аднак засьцерагчыся, што статыстыка з 1956 году апрача таго, што яна вельмі прыблізная, яшчэ недакладная і тым, што не ахоплівае ўсяго этнаграфічнага беларускага абшару.

У вагульных зарысах савецкае правадаўства што да рэлігіі ў БССР такое-ж, як і ў іншых савецкіх рэспубліках, але ў вадрозьненьне ад Расейскае СФСР, у БССР відавочна больш варожы наступ супраць усіх веравызнаньняў. Разглянем пачарзе кажнае зь веравызнаньняў.

Праваслаўная Царква

Яна ня толькі мае найбольш вернікаў, але мае так-жа і найвыгаднейшае праўнае станавішча ў БССР, як і агулам у СССР. Кіраўніцтва Праваслаўнае Царквы знайходзіцца ў Маскве ў васобе Маскоўскага патрыярха. Афіцыяльны назоў яе - "Расейская Праваслаўная Царква" і ўсюды выступае выключна як такая, падчыркваючы на кажным кроку сваю расейскасьць.

Усе мерапрыемствы Беларусаў у справе беларусізацыі Праваслаўнае Царквы, якія да гэтага часу былі зроблены, зьліквідаваны бясьсьледна: Менская незалежная Мітраполія была зьліквідаваная ў 1927 г., хутка пасьля яе абвешчаньня і мітр. Мельхісэдэк быў змушаны зрачыся навет тытулу мітрапаліта ды прызнаць над сабою ўладу Маскоўскага тагачаснага патрыяршага "местаблюстителя"

м. Сяргея.[2] А ў 1944 г. для Маскоўскае патрыярхіі было вельмі лёгка зьнішчыць усё тое, што за час вайны было зроблена на карысьць беларусізацыі дзеля тае простае прычыны, што ўсе быўшыя беларускія праваслаўныя япіскапы знайшліся на эміграцыі. На іх месца Маскоўскі Патрыярх паназначаў япіскапаў Расейцаў з цэнтральнае Расеі. Толькі ў Пінск у 1946 г. быў прысланы на некаторы час арх. Даніла /Юзьвюк/, які ў тым часе рэпатрыяваўся з Чэхаславаччыны. Калі ў 1939 г. падчас далучэньня Зах. Беларусі і Зах. Украіны да СССР быў створаны экзархат Маскоўскага патрыярхату для гэтых земляў, дык у 1944 г. для Украіны быў створаны Экзархат у Кіеве, а для беларускіх епархіяў ня было зроблена ніякага адрозьненьня ад расейскіх епархіяў; вяжучы іх беспасярэдня з Маскоўскім патрыярхатам.

Колькасьць епархіяў на абшары Беларусі стала йдзе на ўбытак і сяньня абсаджана толькі адна Менская. Апаражненьне іх адбывалася паволі і мела розныя этапы, пераважна трагічныя.

Бабруйская епархія была створаная ў 1840 г., спачатку толькі як тытулярная для менскіх япіскапаў, самастойнаю сталася ў 1922г. Пасьля арыштаваньня ў 1927 г. яп. Філярэта /Раменскага/ ўвесь час пустуе, але ў 1953 г. сталася зноў тытулярнаю і гэтым разам для вікарнага япіскапа Менскага мітрапаліта.

Беластоцкая - заснаваная ў 1907 г. як вікарыяцтва для Горадзенскае епархіі. Ад 1918 г. пуставала да 1940 г. У тым часе, калі на абшары Усх. Беларусі ўжо ня было ніводнага япіскапа, выразна дзеля прапагандовых мэтаў быў хіратанізованы ў Маскве япіскап для Беластоку Бэнэдыкт /Бабкоўскі/, быццам для папаўненьня кадраў герархіі Зах. Беларусі. У 1945 г. Беласток быў пераданы Польшчы і там цяпер мае аседак арх. Тыматэй /Шрэтар/. Прынагодна варта зацеміць, што ад 1948 г. Беластоцкая епархія ёсьць адзінаю епархіяю на беларускіх землях, дзе праваслаўныя сьвятары ў казаньнях карыстаюцца беларускаю моваю.[3]

Берасьцейская - утварылася ў XУ ст. спачатку як аседак для Ўладзімерскіх япіскапаў, якія атрымоўваюць тытул Уладзімерска-Берасьцейскіх. Як самастойная епархія была адноўленая Маскоўскім Патрыярхам у 1944 г. За кароткі час там зьмяніліся чатыры герархі. Ад 1950 г. пустуе.

Віленская - утвораная ў 1839 г. Пасьля заняцьця ў 1939 г.

Зах. Беларусі бальшавікамі мела нямала драматычных эпізодаў; 15.УІ.1940 г. яна была перададаная Летуве. Ад 1952 г. пустуе, а епархіяй кіруе па сумяшчэньню архіяпіскап Рыскі.

Віцебская - у мінулым найчасьцей фігуравала як тытулярная для Полацкіх уладыкаў. Самастойнаю сталася ў 1922 г. Апошні япіскап Віцебскі ўспамінаецца ў 1930 г. Ад таго часу пустуе.

Гомельская - створаная ў 1907 г. як вікарыяцтва Менскае епархіі. Пасьля нямецкай акупацыі, гэта значыць ад 1944 г., зусім ня была абсаджаная.

Горадзенская - заснаваная ў 1839 г. як вікарыяцтва Віленскае мітраполіі. Самастойнаю сталася ў 1899 г. Ад 1945 да 1950 г. там зьмянілася трох япіскапаў; на некалькі месяцаў была ператорваная ў тытулярную для Менскага архіяпіскапа і ў тым-жа 1950 годзе зусім скасаваная.

Магілёўская - заснаваная ў 1632 г. У гадох 1922-1930 там было арыштавана трох япіскапаў. Пасьля нямецкае акупацыі зусім ня была абсаджаная.

Мазырская - утвораная ў 1922 г. і мела толькі аднаго япіскапа. Пасьля яго арышту ў 1927 г. ўвесь час пустуе.

Менская - пераняла ў 1795 г. пасад калішняе Тураўскае епархіі, заснаванае ў XII ст. Сяньня на абшары БССР гэта адзіная архіепархія, якая абсаджаная.

Пінская - ведамая ад ХУ ст. і перажывала нямала розных зьменаў. Ад лістапада 1952 г. пустуе.

Полацкая - найстарэйшая беларуская епархія і мітраполія, заснаваная ў XI ст. Апошні полацкі ўладыка яп. Мікалай успамінаецца ў 1930 г. Ад таго часу пустуе.

Слуцкая - у ХУII ст. тут быў аседак для Менскіх праваслаўных япіскапаў, потым тут было адно зь вікарыяцтваў Менскае епархіі. Самастойнаю епархіяю сталася ў 1922 г., але мела толькі аднаго япіскапа Мікалая /Шэмяшіла/. Пасьля яго арыштаваньня ў 1927 г. увесь час пустуе.

Смаленская - заснаваная ў XII ст. Цяпер знайходзіцца ў межах РСФСР і толькі для выняткових прапагандовых мэтаў яе ўладыкам дазваляецца прыехаць у Менск, як гэта было ў 1953 г. падчас хіратоніі Менскага вікарнага япіскапа.

З гэтага кароткага перагляду беларускіх праваслаўных епар-

хіяў ясна відаць, што і на першых пачатках славутае "зьмены" савецкае рэлігійнае палітыкі навет і палавіны епархіяў ня было ніколі абсаджана, а тыя некалькі епархіяў, што на кароткі час мелі сваіх ўладыкаў, атрымоўвалі іх дзеля савецкіх прапагандовых мэтаў. Аднак, большая частка герархаў, якія сюды назначаліся Маскоўскім Патрыярхам, відаць, не здаволіла савецкіх вымаганьняў і мусіла адпакутаваць за гэта. Горадзенскі яп. Варсофон /Грыневіч/ вёў лішне шчырую душпастырскую працу, часта візытаваў парахвіі і да таго меў тую неасьцярожнасьць, што навет афіцыяльна пахваліў пакойную ігуменю Горадзенскага жаночага манастыра Серафіму за яе прыхільныя дачыненьні да каталікоў[4], вось-жа быў перанесены некалькі разоў на іншыя епархіі, у 1953/54 гадох знайходзіўся на пакоі, а цяпер назначаны ў Калінін. Менскі арх. Васіль /Ротміраў/, які першы пасьля вайны арганізаваў рэлігійнае жыцьцё на папялішчах у праваслаўных парахвіях, у 1946 г. быў звольнены на пакой і ад таго часу аб ім нідзе больш не ўспамінаецца. Пінскі арх.Даніла /Юзьвюк/, які ў 1946 г. рэпатрыяваўся з Чэхаславаччыны, быў арыштаваны ў 1950 г. Яп. Паісі /Абразцоў/ за дзевяць гадоў свайго япіскапства зьмяняў пасады аж дзевяць разоў; па некалькі месяцаў быў у Берасьці, Горадні, Пінску і двойчы быў на пакоі. Смаленскі яп. Сяргей /Сьмірноў/ знайходзіўся нязьменна на сваім пасадзе ад часу свае хіратоніі ў 1944 г.; у дзіўных абставінах перанесены на пакой у 1955 г.; аб назначэньні новага япіскапа для Смаленску было павядомлена перад тым, як абвешчана, што яп. Сяргей звольнены на пакой "па здароўю".

Сапраўдным кантрастам да гэтых герархаў зьяўляецца сучасны Менскі мітрапаліт Пітырым /Сьвірыдаў/. Хіратанізаваны ён у часе вайны і да 1946 г. быў у Курску. Там у кастрычніку 1946 г. за сваю савецкую дзейнасьць атрымаў мэдаль "За доблестный труд во время отечественной войны". Перанесены ў канцы 1946 г. у Менск, праводзіць вельмі актыўна ўсе савецкія мерапрыемствы, якія бальшавікі даручаюць Праваслаўнай Царкве. Цяпер ён мае такі давер у савецкіх верхаводаў, што спаміж сучасных савецкіх герархаў больш давер маюць толькі сам патрыярх і мітр. Мікалай Круціцкі. Ужо колькі разоў яму даручалася быць правадніком для замежных рэлігійных дэлегацыяў, калі тыя наведвалі СССР. Яму так-жа даручалася рэпрэзэнтаваць Расейскую Праваслаўную Царкву на паховінах

армянскага каталікоса ў 1954 г. і на інтранізацыі новавыбранага армянскага каталікоса ў 1955 г. Няраз мітр. Пітырым высылаўся заграніцу, а ў чэрвені 1955 г. быў галавою савецкае рэлігійнае дэлегацыі ў Англію. Ад самага пачатку савецкага так званага "руху за мір", ён зьяўляўся актыўным сябрам управы камітэту гэтага руху ў БССР і выступае на мітынгах з адпаведнымі прамовамі. Свайго часу было да пэўнай ступені сэнсацыйным ягонае выступленьне з заклікам да беларускае эміграцыі на бачынах амэрыканскае расейскае газэты "Русский голос" 28.XII.1953 г., каб прызнавала толькі праваслаўнае духавенства на эміграцыі, якое прызнае над сабою юрысдыкцыю Маскоўскага Патрыярха. Пры гэтай нагодзе савецкі герарх, не шкадуючы слоў, нападаў на БАПЦ /Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква на эміграцыі/.

Аб вікарным менскім япіскапе Мітрафане /Гуткоўскім/, хіратанізаваным у 1953 г., тымчасам ведама, што ён сваею дзейнасьцю здавальняе савецкую ўладу. Ён родам з Валыні і кончыў багаслоўскі факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту. Быў намесьнікам Жыровіцкага манастыра і першым рэктарам Жыровіцкае Духоўнае Сэмінарыі /1947-1953/ да часу свае хіратоніі.

Што да колькасьці сьвятароў і парахвіяў на абшары Беларусі ніякіх вестак няма. Праўда і зь перадрэвалюцыйных часоў, калі Сьвяцейшы Сынод штогод публікаваў свае справаздачы, цяжка азначыць лік сьвятароў і парахвіяў, бо епархіяльны падзел ня супадаў з этнаграфічным абшарам Беларусі. Аднак тыя сынадальныя дадзеныя могуць служыць прынамсі матар'ялам, як прыблізныя цыфры. У канцы 1912 г. стан паасобных епархіяў на абшары Беларусі выглядаў так:[5]

Епархіі	Вернікі	Сьвятары	Цэрквы Саборы	Капліцы	Парахвіі
Віленская	456.127	236	420	56	202
Горадзенская	976.922	389	615	42	352
Магілеўская	1637.845	589	833	46	552
Менская	1805.305	610	1.232	267	553
Полацкая	890.229	366	558	216	300
Смаленская	1524.690	881	819	102	655
Разам	7291.118	3.071	4.477	729	2.614

На вялікі жаль што да колькаснага складу духавенства і парахвіяў у БССР немагчыма падаць нават якіх колечы прыблізных дадзеных. На бачынах "Журнала Московской Патриархии" час-ад-часу

можна стрэнуць прынагодныя ўспаміны аб паасобных цэрквах і сьвятарох, але яны звычайна адносяцца толькі да большых гарадоў і мястэчак і да таго маюць вельмі партыкулярны характар. З тых зацемкаў відаць толькі, што цяпер адчыненых цэркваў значна больш у Зах. Беларусі, чымся ўва Ўсходняй, бо ў Заходняй Беларусі ёсьць яшчэ цэрквы ў шматлікіх вёсках, у некаторых-жа мястэчках і гарадох навет па дзьве і болей /прыкладам у Баранавічах, у Пінску/, а ўва Ўсходняй Беларусі толькі большыя гарады маюць гэткія "прывілеі": у Менску 3 /да рэвалюцыі было 14/, у Магілёве 2 /да рэвалюцыі - 29/, у Слуцку 2, у Гомелі 1.[6] Варта зазначыць, што ў Вільні, якая цяпер зьяўляецца сталіцаю каталіцкае калісь дзяржавы Летувы, адчынена 7 праваслаўных парахвіяльных цэркваў і 2 манастырскія.

Манастыры, як цэнтры духовага жыцьця, адчулі на сабе найбольш цяжка руйнацкую руку бязбожнае ўлады. Быў час /1933 г./, што іх бальшавікі зьліквідавалі зусім і толькі пасьля 1942 г. дазволена некаторым манастыром зарганізавацца нанава і пры тым на новы лад. Цяпер савецкая прапаганда часам падае агульную колькасьць манастыроў у СССР, і пры тым, як звычайна на савецкі лад, іхнюю колькасьць падаецца большую чым ёсьць у запраўднасьці. На Беларусі да 1917 г. было 30 мужчынскіх манастыроў з 484 манахамі і 405 паслушнікамі, і 22 жаночых з 634 манашкамі і 1.275 паслушніцамі. Цяпер у межых БССР ёсьць толькі адзін мужчынскі манастыр /у Жыровічах/ і адзін жаночы /у Горадні/, і па адным жаночым і мужчынскім у Вільні.

Аб Горадзенскім жаночым манастыры ведама, што ён мае 6 га зямлі каля Калоскае царквы і карыстаецца ёю супольна зь мясцовым духавенствам. У 1947 г. было 70 манашак, пераважна старых і хворых. У ім цяпер знайходзіцца Калоская цудатворная ікона Багародзіцы.

Жыровіцкі мужчынскі манастыр манахаў мае мала, але шырока ведамы навет за межамі Беларусі як месца паломніцтваў. Там знайходзіцца цудатворная ікона Жыровіцкае Багародзіцы. Цяпер у манастыры знайходзіцца Духоўная сэмінарыя.

Два манастыры для БССР далёка не здавальняюць патрэбаў навет тых вернікаў, якія прызнаюць савецкую Царкву. Да гэтага часу ёсьць манахі і манашкі з дарэвалюцыйных манастыроў, зачыне-

ных бальшавікамі, якія або самі ня хочуць ісьці ў сучасныя адчыненыя манастыры, або там няма для іх месца. Напрыклад манашкі з калішняга Баркулабаўскага манастыра нейкім чынам праіснавалі ў ваколіцы да гэтага часу і змаглі перахоўваць цудатворную ікону з свайго манастыра аж да 1953 г., калі перадалі яе адрэмантаванай Стара-Быхаўскай царкве.[7]

Для падрыхтоўкі кадраў духавенства спачатку было зарганізавана некалькі душпастырскіх курсаў у Жыровічах і Пінску. У запраўднасьці, аднак, тыя курсы мелі выключна пераўзгадаваўчы характар для высьвячаных перш сьвятароў. На тых курсах, побач некалькі багаслоўскіх лекцыяў, выкладалася савецкая канстытуцыя і асаблівая ўвага зьвярталася на расейскую мову.[8] Былі так-жа курсы для псаломшчыкаў, якім "дадаткова" выкладалася так-жа савецкая канстытуцыя.[9] Ад 1947 г. адчыненая ў Жыровіцкім манастыры Духоўная Сэмінарыя. У часе адчыненьня там было 110 вучняў. Аб колькасьці навапрынятых у наступных гадох ніякіх вестак ня было. Практыка прыняцьця вучняў у Сэмінарыю такая-ж, як і ўва ўсіх савецкіх духоўных сэмінарыях, гэта значыць, апрача тых фармальнасьцяў, аб якіх абвяшчаецца на бачынках "Журн. Моск. Патр.", кажны кандыдат мусіць быць камсамольцам і мусіць мець рэкамэндацыю аж трох камуністых, як аб гэтым сьветчаць тыя, што нядаўна вярнуліся з СССР.[10]

Выклады ў Духоўнай Сэмінарыі вядуцца выключна парасейску. Выкладчыкі пераважна не-Беларусы. Першы рэктар /у гадох 1947-53/ архім. Мітрафан Гутоўскі быў Украінец родам з Валыні; пакойны а. Ал.Надзеждзін - з Разанскае губ.; магчыма, што ёсьць выкладчыкі з паходжаньня Беларусы, бо некаторых зь іх ведамыя толькі прозьвішчы: рэктар ад 1953 г. прот. Іоан Сокаль, выкладчык гомілетыкі а. В.Валатоўскі, інспэктар архім. Леонці, штось выкладае а. М.Цебрыкаў. Сьведамым Беларусам зьяўляецца толькі выкладчык царкоўнага сьпеву і дырыгент сэмінарыйнага хору А.Валынчык, калісь ведамы беларускі кампазытар, які ад даўжэйшага часу зусім замоўк.[11]

Духовае жыцьцё вернікаў зь некаторага гледзішча шмат мацнейшае, чымся было калісь. Паломніцтвы ў месцы прошчаў маюць няраз масавы характар. Аб такіх паломніцтвах у Жыровічы зьяўляліся кароткія зацемкі на бачынах "Журн. Моск. Патр.". Камуністыя

глядзяць вельмі крывым вокам на гэтую прыцягаючую сілу манастыра, ці лепш кажучы ягонае сьвятыні - цудатворнае іконы. Нездарма камсамольскі карэспандэнт з Жыровічаў паведамляў, што старшыня мясцовага сельсавету ўсьцешыўся, калі туды прыехаў новы камсамольскі прапагандысты:

" - Добра, што ты прыехаў, Косьця, дапаможаш нам тут - і ён паказаў у бок царквы /Жыровіцкага манастыра/.

- А што, дзейнічае?

- Яшчэ і як! - адказаў старшыня".[12]

Савецкая прапаганда і ўсе жорсткія адміністрацыйныя мерапрыемствы ніколі не змаглі заглушыць рэлігійнасьці народных масаў. А пасьля сьмерці Сталіна гэтая рэлігійнасьць была пачала праяўляцца асабліва моцна і ў 1954 г. выклікала ўзмоцнены бязбожны наступ. Тады савецкая прэса, ня хочучы, падавала цікавыя факты з рэлігійнага жыцьця, наракаючы адначасна, што "рэлігійныя практыкі ў радзе месц навет ажывіліся".[13] І гэтае ажыўленьне ў некаторых ваколіцах суправаджалася нязвычайнымі зьявамі. У Берасьцейскай вобласьці быў якісьці перыяд "масавага абнаўленьня іконаў".[14] У Гомельскай вобласьці моладзь распаўсюджвала якіясь "сьвятыя пісьмы".[15]

Амаль паўсюдна вернікі захоўваюць рэлігійныя сьвяты і савецкія газэты скардзяцца, што ў сьвяточныя дні ніхто ня выходзіць на працу, навет у гарачыя сэзоны.[16] У гэткіх абставінах навет і камуністыя шчыра ці няшчыра сьвяткуюць, хоць ведаюць, на якую яны небясьпеку выстаўляюць сябе такімі паводзінамі. Прыкладам сакратара партарганізацыі ім. Кірава Рудакоўскага сельсавету Віцебскага раёну, Шчаглова, абвінавацілі, што ён ня выканаў пляну, бо тады, калі ў раёне быў абвешчаны дзень масавае здачы хлеба, ён разам зь іншымі камуністымі "адзначаў рэлігійнае сьвята".[17] Праўда, часта такое "сьвяткаваньне" адзначаецца толькі папойкамі і гульнямі, але дзе ёсьць цэрквы, там заўсёды бывае поўна народу на багаслужэньнях. Летам сьвятары забавязаны служыць багаслужэньні рана, каб сьвяты ня былі прэтэкстам для ўхіленьня ад працы. Аднак гэтыя савецкія мерапрыемствы нічога не памагаюць. Хоць у розных "нарысах" савецкія пісьменьнікі звычайна гавораць, што на багаслужэньні ходзяць толькі старыя, але газэты скардзяцца, што навет "вучні наведваюць царкву і касьцёл", як гэта мае месца ў Горадзеншчыне.[18]

Хрышчэньне дзяцей і царкоўныя шлюбы - гэта звычайнае зьявішча на вёсках і даволі частае ў гарадох. Савецкая прэса абураецца, што навет камуністыя хрысьцяць дзяцей, а камсамольцы бяруць царкоўныя шлюбы.[19] Да гэтых сьветчаньняў камуністычнае прэсы аўтар гэтых радкоў можа дадаць з собскае практыкі ў 1941г., што шмат камуністых хрысьцяць дзяцей далёка ад месца свайго жыхарства, захоўваючы пры гэтым найбольшую дыскрэцыю.

Ува ўсіх школах пры кажнай нагодзе вядзецца бязбожная прапаганда, але не зважаючы на гэта, савецкая прэса часта наракала, што:

> "У васобных раёнах, за апошні час царкоўнікі ўзмоцнілі рэлігійную прапаганду сярод вучнёўскае моладзі... Ёсьць такія ганебныя выпадкі, калі асобныя настаўнікі, ня толькі не вядуць атэістычнае прапаганды, але і самі падпадаюць пад уплыў клерыкалаў, як гэта было з выкладчыкам матэматыкі Дубноўскай школы Гаўрылікам".20

Між студэнцкай моладзі ня чуваць аб якіхсьці спэцыяльных азнаках рэлігійнасьці, бо яны ў большасьці выпадкаў пастаўлены ў такое палажэньне, што мусяць быць камсамольцамі і абавязкава ды ў першую чаргу мусяць выслухаць курс і здаць эгзамін з марксізму-ленінізму, аднак і пад іхным адрасам часамі камуністычная прэса зьвяртаецца з дакорам за тое, што, прыкладам, студэнты Горадзенскага сельска-гаспадарскага інстытуту "слаба ўяўляюць рэакцыйную сутнасьць рэлігіі".[21]

Ніякіх рэлігійных выданьняў у беларускай мове няма. Як ужо перш зазначалася, Праваслаўная Царква на Беларусі наагул ня мае ніякіх адрозьненьняў ад расейскіх епархіяў. Аднак відаць зь некаторых зацемкаў што да Беларусі, якія часам зьяўляюцца на бачынах "Журн.Мос.Патр.", што між беларускага духавенства і вернікаў ёсьць выразнае жаданьне мець хоць што-колечы беларускае ў рэлігійным жыцьці. Асабліва моцна гэта праявілася падчас хіратоніі яп. Мітрафана ў 1953 г. Ды і самая тая хіратонія была нязвычайная. Гэта першая хіратонія, якая пасьля другое бязбожнае пяцігодкі адбывалася ў Менску. Дзеля гэтага з Масквы прыехаў у Менск мітр. Мікалай Круціцкі і падчас прывітаньня на аэрадроме заявіў, што ён сын беларускага народу. Прыехаў так-жа Смаленскі яп. Сяргей /Сьмірноў/. У прынагодных прамовах пасьля хіратоніі гаварылася навет аб "Беларускай Царкве", аб "большай славе беларускага народу". Асабліва апошняе слова на банкеце

мітр. Мікалая зьвяртае на сябе ўвагу, дзе ён "цёплым словам і сардэчным пачуцьцём гаварыў аб Беларусі, яе народзе і яе Царкве, і аб сваім кроўным і духоўным зьвязку зь ёю".[22] Аднак той-жа мітр. Мікалай, перадаючы жэзл новахіратанізаванаму япіскапу, падчыркнуў, што да яго абавязкаў належыць дбаць, каб у ягонай аўчарні "не пашыраліся ерасі, ані імкненьне да расколаў".[23] Ня цяжка дагадацца, што ў дадзеным выпадку тыя "расколы" маюць азначаць.

Усюды ў Савецкім Саюзе, а на Беларусі тымбольш, для Царквы забаронена ўсякая рэлігійная дзейнасьць па-за сьценамі сьвятыняў. Харытатыўная дзейнасьць ёй забаронена наагул усюды. Ніякіх рэлігійных арганізацыяў, навет брацтваў няма. Але ўдзел духавенства ў савецкай арганізацыі "руху за мір" ня толькі дазволены, але навет абавязковы. Некалькі разоў мітр. Пітырым зьвяртаўся ўжо да выпускнікоў Жыровіцкае Дух. Сэмінарыі і заўсёды падчыркваў, што яны мусяць працаваць у камітэтах "руху за мір".[24] Дзейнасьць Царквы так абмяжаваная да сьвятыняў, што для кажнага выпадку, калі гэта патрэбна навет для чыста багаслужэбных мэтаў адправіць нейкае багаслужэньне па-за сьвятыняю, неабходна дзеля гэтага мець дазвол ад мясцовых адпаведных уладаў. Напрыклад такі дазвол патрэбны, каб на Вадахрышча асьвяціць ваду на рэчцы.[25]

За кажным крокам япіскапа й сьвятара сочаць спэцыяльныя агенты царкоўных справаў. Іхны шэф на Беларусі ёсьць нейкі расейскі камуніст І.Сямёнаў, упаўнаважаны для справаў Расейскае Праваслаўнае Царквы пры савеце міністраў БССР. Ён зьяўляецца фактычным кіраўніком Праваслаўнае Царквы на Беларусі і час-ад-часу праводзіць чыстку між япіскапамі й сьвятарамі. Аб ахвярах такіх чыстак прынагодна ўжо ўспаміналася перш /у 1950 г. быў арыштаваны арх. Даніла Юзьвюк, іншыя былі пасланыя "на пакой"/. Зразумела, што аб гэткіх чыстках маўчыць уся савецкая прэса і таму магчыма даведацца аб іх толькі пасьля некаторага часу падчас нейкіх асаблівых нагодаў.

Каталіцкая Царква

Сучасны стан Каталіцкае Царквы на Беларусі нельга назваць іначай, як станам страшэннага зьнішчэньня. Апрача гістарычных перадумоваў, шматлікія меркаваньні ідэялягічнага характару нас-

ігройваюць бальшавікоў да каталіцызму скрайна варожа. Дзеля гэтага сяньня Каталіцкая Царква між усіх веравызнаньняў у Савецкім Саюзе знайходзіцца ў найбольш цяжкім палажэньні. Шматлікія факты сьветчаць аб тым, што бальшавікі маюць наўвеце папросту вынішчыць каталіцызм фізычна.

Найбольш варожа адносяцца бальшавікі да каталіцызму ўсходняга абраду. Невялікая група вернікаў гэтае Царквы была зьліквідавана ў 1945 г. на абшары БССР і ў 1947 г. на абшары Беласточчыны. А калі ў 1948 г. бальшавікі занялі ўвесь Кітай, дык адразу былі арыштаваныя беларускія айцы Марыяне ўсходняга абраду, якія працавалі ў Харбіне. Архімандрыт місіі айцоў Марыянаў Андрэй Цікота памёр у савецкім канцэнтрацыйным лягеры.[26]

Для зьменшаньня каталіцкага насельніцтва ў Беларусі бальшавікі выкарыстоўвалі розныя, створаныя імі-ж нагоды. У гадох 1939-42 адбываліся масавыя вывазы. Польскія статыстыкі падаюць, што за той час з Зах. Беларусі і Зах. Украіны вывезена 1.114 тысяч насельніцтва. У тым ліку 703.000 Палякаў, 217.000 Украінцаў, 56.000 Беларусаў, 35.000 палящукоў.[27] Зразумела, што між Палякаў залічаны, згодна з польскай сыстэмай, Беларусы каталікі. У 1940 годзе перадана Летуве Віленшчыну з 537.000 жыхарства, у тым ліку 422.000 каталікамі /78,6%/.[28]

У 1945 г. 16.VII адступлена Польшчы Беласточчыну з 630.000 насельніцтва, у тым ліку 478.000 каталікоў /76%/.

У 1946-47 гадох пераселена каля 500.000 Беларусаў, амаль выключна каталікоў на новапрылучаныя да Польшчы нямецкія абшары. Праўда гэтым разам Беларусы перасяляліся самахоць, бо тады ў Польшчы яшчэ ўлада была лагаднейшая чым у БССР.

Біскупскія пасады цяпер усе пустуюць: у Магілёве і Менску ад 1933 году, у Пінску ад 1939 г., а Вільня цяпер у Летуве і адтуль арх. Ялбжыкоўскі ў 1945 г. пераехаў у Беласток, дзе і памёр у 1955 г., вікарны-ж віленскі арх. Мечыслаў Рэйніс арыштаваны і дэпартаваны.

Засталіся ў БССР яшчэ каталіцкія сьвятары, але колькі іх ёсьць і дзе адчынены каталіцкія парахвіі, няма ніякіх вестак. Ведама толькі, што іх наагул ёсьць ня шмат. У 1944 г. застаўся ў Менску а.Віктар Шутовіч і яшчэ ў 1947 г., паводля вестак італьянскіх палонных, нейкі каталіцкі сьвятар быў у Менску і ў кась-

целе на багаслужэньнях было шмат народу. Ад таго часу ніякіх вестак аб каталіцкім жыцьці ў сталіцы БССР няма.

Цяпер час-ад-часу савецкая прэса толькі прынагодна зазначае, каталікі ёсьць у Заходняй Беларусі. Паколькі можна дагадвацца з гэтых зацемак, каталіцкі касьцёл напэўна адчынены ў Горадні. На некаторыя пустуючыя парахвіі прысылаюцца сьвятары зь Вільні. У адным апавяданьні, прыкладам, кажацца даслоўна: "У касьцеле зьявіўся невялічкі, ужо стары, але яшчэ бадзёры і спрытны пробашч зь Вільні".[29]

Згодна з агульнымі савецкімі законамі ў справе веравызнаньняў, рэлігійнае жыцьцё ў каталіцкіх парахвіях таксама абмежаванае выключна да ўдзелу ў багаслужэньнях. Хоць у некаторых апавяданьнях кажацца, што на багаслужэньні ходзяць толькі старыя, але з другога боку пэрыядычная савецкая прэса абураецца, што нават школьная моладзь "наведвае касьцёл і царкву" і дакарае кіраўніцтва Горадзенскага сельска-гаспадаскага інстытуту за тое, што ў ім: "многія студэнты... разумеюць палітыку партыі адносна рэлігіі, як свабоду выконваньня рэлігійных культаў, слаба ўяўляюць рэакцыйную сутнасьць рэлігіі, асабліва Каталіцкае Царквы і яе цэнтру Ватыкану, як прамое агентуры амэрыканскага мілітарызму".[30] Гэткія закіды пад адрасам студэнтаў даволі дзіўныя і адначасна многазначныя, бо ўва ўсіх савецкіх школах, і асабліва вышэйшых, супрацьрэлігійная і асабліва супрацькаталіцкая прапаганда вядзецца ўжо больш 30-і гадоў праз выклады і праз камсамольскія арганізацыі і праз спэцыяльную лекцыйную кампанію. Прызнаюцца нават навуковыя ступені за працы з супрацькаталіцкім зьместам. У Беларускім Дзяржаўным Універсытэце 19.X.1954 г. студэнт Я.Н.Мараш меўся абараняць дысэртацыю на тэму: "Агрэсія каталіцызму і Ватыкану ў Літве і Беларусі ў другой палавіне XVI і пачатку XVII стагодзьдзяў".[31]

Супрацькаталіцкая прапаганда наагул займае найбольшае месца ў бальшавіцкай бязбожнай акцыі, а на абшары БССР яна вядзецца спэцыяльна ўзмоцнена. Беларускія перадачы Ватыканскага радыё сыстэматычна заглушваюцца да тае ступені, каб нельга было разабраць ніводнага слова. Наагул каталікі з БССР ня маюць найменшых кантактаў з вольным каталіцкім сьветам і забавязаны слухаць усю тую супрацькаталіцкую прапаганду, да якое цяпер змабілізаваныя

і вучоныя, і пісьменьнікі, і журналістыя.

У супрацькаталіцкай прапагандзе да нядаўна прысьвячалася непрапарцыянальна шмат увагі каталіцызму ўсходняга абраду, хоць да 1939 г. да яго належала на Беларусі ўсяго 30.000 чалавек. Паважны ўдзел у гэтай супрацьрэлігійнай прапагандзе мела савецкая Расейская Праваслаўная Царква. Шмат супрацьвуніяцкіх артыкулаў апублікаваў "Журн.Мос.Патр."[32] . Зь беларускіх пісьменьнікаў заўзята выступіў супраць "вуніятаў" Янка Брыль; ён на бальшавіцкі лад апавядае біяграфію аднаго ўсходнякаталіцкага беларускага сьвятара, а ягонага брата паказвае, як актыўнага супрацьбальшавіцкага партызана.[33]

Праўда, асабліва войстры тон супрацьвуніяцкае прапаганды надае Масква і на Беларусі яго толькі паўтараюць. Аб прычынах спэцыяльна варожых дачыненьняў Масквы да ўсходняга каталіцызму так піша адзін з бальшавіцкіх спэцыялістых у гэтым пытаньні:

> "Паны і Ватыкан дзеля таго запраектавалі вунію, бо думалі, што ў гэтых умовах Украінцы й Беларусы хутка забудуць сваю слаўную й багатую культуру, перастануць уважаць адзінакроўны вялікі расейскі народ сваім старэйшым братам, абаронцам і саюзьнікам і пакладаць на яго надзею ў вызвольнай барацьбе, ня будуць імкнуцца да дзяржаўнага злучэньня зь ім."[34]

Супраць каталіцызму лацінскага абраду бязбожная прапаганда выстаўляе іншыя закіды: перадусім падбухторваньне да новае вайны. У гэтай падбухторчай дзейнасьці абвінавачваецца Ватыкан і то ў такі спосаб, каб яго як найбольш загідзіць у вачох вернікаў. Паводля сацыялістычнага заказу старшыня Саюзу Пісьменьнікаў БССР Пятрусь Броўка напісаў пашквільны верш супраць папы, які закончвае словамі: "Раз так - падпальшчыкам вайны цябе мы залічаем".[35] Якуб Колас, выступаючы з прамовай на Ўсесаюзнай канфэрэнцыі прыхільнікаў міру ў 1951 г., большую частку сваёй прамовы прысьвяціў выключна нападам на папу Пія XII, ужываючы пры гэтым самую грубую бальшавіцкую тэрміналёгію: "У гэтай кампаніі мацёрых драпежнікаў і разбойнікаў... ганаровае месца належыць і так званаму намесьніку апостала Пятра на зямлі, папе Пію XII".[36]

У дробных апавяданьнях для супрацькаталіцкае прапаганды выкарыстоўваецца той сумны факт, што на працягу вякоў Каталіцкая Царква на Беларусі была ў польскіх руках і большая частка сьвя-

тароў былі або Палякі, або тыя, што лічылі сябе Палякамі. І цяпер у вапавяданьнях Аркадзя Чарнышэвіча мова ксяндзоў часам "прыкрашваецца" польскімі зваротамі. Тыпы ксяндзоў сучасныя пісьменнікі ў сваіх апавяданьнях твораць паводля даўно ўстаноўленага бальшавіцкага трафарэту, згодна зь якім ксёндз - гэта чужаземны шпіён і дывэрсант. Вось некалькі прыкладаў з навейшае літаратуры: У вёсцы Шумілава "ксяндзом служыў нехта Баніфацый Скашынскі, былы ахвіцэр белапольскае арміі, які пад чорнай сутанай хаваў сваю ваяўнічую натуру"... аднак як "мацёры шпіён і дывэрсант ён стараўся дагадзіць Мікалайчыку і Ватыкану".[37] Канчаецца апавяданьне, як звычайна, тым, што ксяндза й ягоных супольнікаў выяўляюць і нішчаць. У іншым невялікім апавяданьні "Суседзі" аўтар Чарнышэвіч паказвае на першы пагляд добрага і простага ксяндза, якога людзі паважаюць і любяць, аднак уканцы выяўляецца, што і ён ня хто іншы, як шпіён.[38] Іншы аўтар малюе тып ксяндза, які ня толькі супрацоўнічае з дывэрсантамі, але супольна зь імі вядзе супрацьбальшавіцкае змаганьне із зброяй у руках.[39]

Калі маладыя бацькі часам ня хочуць хрысьціць дзяцей, дык іхныя старыя бацькі стараюцца ўпотай ахрысьціць сваіх унукаў.[40] Каталікі адносяцца зь вялікаю пашанаю да сваіх сьвятароў. У вадным апавяданьні высьмейваецца міліцыянэр, які заўсёды аддае чэсьць праезнаму ксяндзу.[41]

Для падрыхтоўкі кадраў новых сьвятароў у БССР няма ніводнае каталіцкае Духоўнае сэмінарыі. Наагул на ўсім абшары СССР асталася толькі адна адзіная сэмінарыя ў Коўне, але з абмежаваным лікам месцаў /усяго 80/ і да таго яна ў васноўным прызначана для Летувісаў. Калі там і ёсьць сэмінарыстыя іншых нацыянальнасьцяў, дык вельмі і вельмі мала. Да таго і тым нешматлікім сэмінарыстым, якія знайходзяцца ў Коўне, бальшавікі рознымі спосабамі /найчасьцей пакліканьнем на вайсковую службу/ перашкаджаюць атрымоўваць духоўную асьвету.

Ніводнага каталіцкага манастыра ў БССР, ані ўва ўсім СССР няма. Няма так-жа ніякае каталіцкае пэрыядычнае прэсы. Нядаўна ў Летуве дазволена выдаць дзьве кніжкі для каталікоў /малітаўнік і календар/, дык і то, відаць, каб выкарыстаць гэты факт для прапаганды, бо аб ім у той ці іншы спосаб успомнілі ўсе большыя газэты ў вольным сьвеце.

Пратэстанты

Да 1939 г. на абшары Беларусі пратэстантаў было вельмі мала, усяго каля 18.000 чалавек. Гуртаваліся яны ў большых гарадох і мястэчках. У часе апошняе вайны вялікая частка зь іх сталася так званымі "фольксдойчамі" і ў 1944 г. пераважна выехалі на Захад. Калі цяпер яшчэ дзе і засталіся ў БССР, дык праўдападобна вельмі мала, бо савецкая беларуская прэса аб іх не ўспамінае.

Сэктанты

Нездавальняючая малая колькасьць праваслаўных і каталіцкіх сьвятыняў і духавенства стварылі ў БССР вельмі спрыяльныя ўмовы для пашырэньня сэктаў. Ужо пасьля першае сусьветнае вайны на абшары Беларусі ў занядбаных парахвіях і ў вёсках аддаленых ад сьвятыняў розныя сэктанцкія прапаведнікі знайходзілі шмат прыхільнікаў і так хутка памнажалі свае рады, што савецкая ўлада, якая спачатку спрыяла ім, потым пачала весьці супраць іх змаганьне. Паводля афіцыяльных вестак, у 1929 г. на абшары тагачаснае БССР пашыраліся гэткія сэкты: эвангелістыя, баптыстыя, адвэнтыстыя, шарсьцінцы і багамолы. Дзьве апошнія сэкты шарсьцінцы і багамолы паўсталі на Беларусі. Першую заснаваў у 1923 г. быўшы праваслаўны сьвятар Хведар Рафановіч і цэнтр яе знайходзіўся ў Шарсьціне Гомельскае акр., адкуль і пайшоў назоў сэкты, а другая паўстала ў 1919 г. у вёсцы Багучычы Мазырскае акругі.[42]

З часам узрастаў ня толькі лік прыхільнікаў паасобных сэктаў, але і колькасьць самых сэктаў; адны за другімі зьяўляліся і ў БССР і ў Зах. Беларусі: штундыстыя, пяцідзесятнікі, суботнікі, мэтадыстыя і дасьледавальнікі сьв. Пісаньня.

Цяпер лік сэктантаў збольшыўся, але колькасьць сэктаў у БССР праўдападобна зьменшылася, бо пад канец 1944 г. тры найбольш шматлюдныя сэкты: баптыстыя, эвангельскія хрысьціяне і пяцідзесятнікі, або як яны сябе называюць, хрысьціяне эвангельскае веры, паводля загаду з Масквы злучыліся ў адну групу, утвараючы т.зв. Царкву эвангельскіх хрысьціян баптыстых, якая

мае адно цэнтральнае кіраўніцтва ў Маскве. Прапаганду і набажэнствы яны вядуць выключна ў расейскай мове і відавочна маюць з боку бальшавікоў найбольш спагадныя дачыненьні, як усе іншыя сэкты, бо выдаюць свой часапіс у расейскай мове ў Маскве.

Гэткім чынам сучасная сэктанцкая прапаганда адначасна з рэлігійнаю прапагандаю пашырае русыфікацыю магчыма шмат больш, чымся Праваслаўная Царква, бо гэтая апошняя ў багаслужэньнях карыстаецца царкоўнаславянскаю моваю, а сэкты толькі расейскаю. Наагул да гэтага часу, апрача дзьвёх беларускіх сэктаў, толькі мэтадыстыя вялі сваю прапаганду ў беларускай мове і навет калісь выдавалі ў Зах. Беларусі часапіс пабеларуску, але цяпер аб іхняй працы ў БССР ніякіх вестак няма.

Паколькі можна арыентавацца з бальшавіцкае прэсы, цяпер у БССР найбольш з сэктантаў пашыраны баптыстыя. Здараюцца выпадкі, што іхныя прапаведнікі належаць да камуністычнае партыі і служаць там агітатарамі. На пленуме Горадзенскага гаркому дакаралі кіраўнікоў гаркому між іншым за тое, што "ў партарганізацыі... працаваў агітатарам сярод рабочых кіраўнік баптыстых Крышаловіч. І тут лічылі такую зьяву зусім нармальнай".[43] Відаць, гэта быў ня першы і не адзіночны выпадак.

Аб колькасьці сэктантаў на Беларусі ніякіх дадзеных няма, але з нараканьняў савецкае прэсы можна дагадвацца, што іх ёсьць шмат. Зь Берасьцейскае вобласьці карэспандэнт "Звязды" паведамляе:

> "На тэрыторыі вобласьці дзейнічаюць царкоўна-малітаўныя дамы. Шмат рэлігійных таварыстваў і сэктаў у Столінскім, Давід-Гарадоцкім, Камянецкім, Іванаўскім, Высокаўскім і Пінскім раёнах. Царкоўнікі імкнуцца актывізаваць сваё дзеяньне сярод моладзі. Характэрна, што ў сэкты, як правіла, уцягваюцца юнакі і дзяўчаты з адукацыяй 2-3 клясы. Аднак сустракаюцца ў іх і выпускнікі сямігодак. Толькі ў вадным Альшанскім таварыстве Давід-Гарадоцкага раёну для ўступленьня ў сэкту падрыхтоўваецца 9 юнакоў і дзяўчат 1932-34 гадоў нараджэньня; каля 20 чалавек моладзі гэтага раёну рыхтуецца прыняць хрышчэньне".44

Хоць тут сэктанты і не названы па імені, але відаць, што йдзе гутарка аб баптыстых.

З праўнага гледзішча сэктанты перад савецкай уладай падлягаюць тым самым правом, што і ўсе іншыя веравызнаньні. Пры заснаваньні новых грамадаў і новых малітаўных дамоў, яны мусяць перш утвараць так званыя дваццаткі і зарэгістроўваць іх. У тых

раёнах, дзе вызнаўцаў данае сэкты мала, іхныя малітаўныя дамы даволі рэдкія. Напрыклад з Гомельскае вобласьці паведамляюць:

> "У Добрушы на Пролетарскай вуліцы сэкта штундыстых нядаўна адбудавала сабе новы малітаўны дом. Кажную нядзелю сюды зьязджаюцца людзі зь Веткаўскага, Церахоўскага, Гомельскага, Рэчыцкага і іншых раёнаў Гомельскае вобласьці на набажэнства".45

Ясна, што іх ёсьць там ня шмат, калі аж з столькі раёнаў зьмяшчаюцца ў вадзін дом, але за тое маюць дух нэафітаў, ня цяжкая для іх вялікая дарога, каб прыехаць на супольную малітву.

Стараверы

На Беларусі стараверамі ёсьць выключна Расейцы. Прыйшлі яны сюды ў канцы XVII і на пачатку XVIII стагодзьдзяў ды асяліліся цэлымі грамадамі і гэтым захавалі сваю народнасьць і сваю веру. У Расеі сярод стараверaў натварылася шмат розных сэктаў, а на Беларусі ў васноўным яны захавалі свае два кірункі: папоўцаў і беспапоўцаў. Савецкая ўлада больш прыхільна адносіцца да папоўцаў так званае Белакрыніцкае згоды і дазволіла ім утварыць герархію на чале з асобным мітрапалітам у Маскве. Старавераў у БССР ачольвае Клінецкі і Новазыбкаўскі яп. Веніямін. Яму-ж падлягаюць стараверы з прыбалтыцкіх краінаў. Ніякіх асаблівасьцяў у сваім рэлігійным жыцьці на абшары БССР стараверы ня маюць. З таго, што бальшавікі былі дазволілі для цэнтральнага кіраўніцтва стараверaў у Маскве выдаць некалькі календароў і мець школу сьпеву, пэўна-ж скарысталі так-жа стараверы з БССР.

Агульны лік стараверaў у БССР зьменшыўся чыста мэханічна разам з адрэзанымі ад БССР абшарамі Ўсходняе Беларусі. Падаваная ў статыстычнай табліцы колькасьць 119.000 ёсьць толькі прыблізным дапушчэньнем.

Юдаізм

Нацыянальнае веравызнаньне Жыдоў - юдаізм мае на Беларусі вельмі багатую гісторыю і вялікае значэньне для Жыдоў наагул, таму што тут да 1939 г. у невялікім мястэчку Мір знайходзіўся галоўны цэнтр рэлігійнага жыдоўскага жыцьця для ўсяе Эўропы. Тут быў галоўны эшыбот для падрыхтоўкі рабінаў. У яго ных мурох

можна было сустрэць жыдоўскіх студэнтаў амаль з усіх краінаў сьвету. У тым-жа мястэчку быў найбольшы цэнтр перапісваньня Тораў і дзесяцёраў. Апрача таго ў шматлікіх гарадох і мястэчках Беларусі былі хэдары, якія ў 1939 г. бальшавікі замянілі на жыдоўскія сямі- і дзесяці-годкі, але на стараньне самых-жа Жыдоў, дзеля розных матываў, былі яны пераменены на расейскія школы.

Пасьля пэрыяду нямецкае акупацыі на абшарах БССР Жыдоў засталося каля 80.000 чалавек. Цяпер навет у больших беларускіх гарадох жыдоўскія групы невялікія. Паводля прыблізных ацэнак у 1946 г. у паасобных гарадох Жыдоў было:[46]

У Магілёве	- 8.000
У Бабруйску	- 6.500
У Гомелі	- 3.000
У Шклове	- 1.000
У Віцебску	- 500
У Мазыры	- 500

Ясна, што ў такіх невялікіх групах цяжка захоўваць традыцыі калалаў. Да таго ў часе вайны беларускія гарады былі страшэнна зруйнаваныя і агромная большасьць жыдоўскіх школаў заменена ў друзы. Наагул на абшары СССР былі зруйнаваныя 532 сынагогі[47], праўдападобна палавіна гэтага ліку адносіцца да БССР. Гэткім чынам, ужо незалежна ад супрацьрэлігійных мерапрыемстваў бальшавікоў, арганізацыя рэлігійнага жыцьця для Жыдоў мела паважныя перашкоды. Да іх далучылася хваля антысэмітызму, што была пракацілася па ўсім СССР, ды якая гэтыя перашкоды значна збольшыла.

Праўда, на абшары Беларусі хваля антысэмітызму мела нязначнае рэха, аднак ня мінула бясьсьледна: звольнена некалькі Жыдоў зь кіруючых становішчаў: рэктара Дзярж. Універсытэту ў Менску, старшыню дзяржаўнае плянавае камісіі, дырэктара Тэатру опэры і балету і яшчэ некалькі зь менш адказных становішчаў.[48] Але і цяпер між прафэсарамі Дзярж. Універсытэту, між артыстымі, скульптарамі і асабліва кіраўнікамі каапэратыўных установаў жыдоўскія прозьвішчы сустракаюцца вельмі часта.

Аб колькасьці сынагогаў у БССР няма ніякіх вестак. Наагул жыдоўскія інфармацыйныя агенцыі скардзяцца на брак вестак з жыдоўскага рэлігійнага жыцьця ў СССР наагул і БССР у васаблівасьці. Напрыклад у 1945 г. прадстаўнік жыдоўскае газэты "Дэр Тог" зьвяртаўся з рознымі пытаньнямі ў справе жыдоўскага жыцьця на Беларусі да міністра замежных спраў БССР К.Кісялёва падчас яго-

нае бытнасьці ў Сан Франціско, але, апрача прыблізнае колькасьці жыдоўскага насельніцтва, нічога пэўнага больш не даведаўся. Ясна, што калі-б рэлігійнае жыдоўскае жыцьцё ў БССР мела нейкую актыўнасьць, дык-бы аб ім зьявіліся весткі.

Цяпер на абшары СССР юдаізм ня мае цэнтральнага кіраўніцтва і кажны рабін кіруецца незалежна. Колькі ёсьць рабінаў у БССР, няма ніякіх вестак.

Да 1939 г. на абшары Беларусі было каля 700 караімаў - вызнаўцаў аднае з жыдоўскіх сэктаў, якая прызнае ўсяго Пяцікніжжа Майсея. Цяпер грамады караімаў захаваліся яшчэ ў Вільні і Троках. Гэта ўсяго, што аб іх ведама.

Іслям

Вызнаўцы ісляму - Татары, ужо даўно на Беларусі зьбеларусізаваліся. Іхняю роднаю моваю сталася беларуская мова, але ў багаслужэньні захавалі арабскую мову.

Пасьля першае сусьветнае вайны ў Зах. Беларусі польскі ўрад рабіў паважныя захады для палянізацыі Татараў празь іхных рэлігійных кіраўнікоў, але вынікі гэтае дзейнасьці былі ня большыя, як дзейнасьці "праваслаўных Палякаў".

Да 1939 г. на абшары Беларусі было каля 5.000 Татараў, расьселеных звычайна ў гарадох і мястэчках невялікімі групамі на вуліцах, якія атрымоўвалі назоў Татарскіх. Для рэлігійных абслугаў яны мелі 60 мэчэтаў і толькі-ж мулаў на чале з галоўным муфтым.

Цяпер лік вызнаўцаў ісляму ў БССР праўдападобна збольшыўся, бо на месца дэпартаваных у часе апошняе прымусовае калектывізацыі ў Заходняй Беларусі, у некаторыя раёны прысланыя жыхары з цэнтральнае Азіі. Таму аднак, што падобныя перасяленьні бальшавікі стараюцца захаваць у дыскрэцыі, дык і рэлігійнае жыцьцё перасяленцаў прыкрываецца маўчаньнем.

Ведама, аднак, што вызнаўцы ісляму ў БССР яшчэ ёсьць і маюць свае мэчэты, аднак ня маюць свайго муфты і падлягаюць вышэйшаму кіраўніцтву вызнаўцаў ісляму эўрапэйскае часьці СССР і Сібіру, якое знайходзіцца ў Уфе /Башкірыя/.[49]

х х х

Так у вагульных рысах выглядае сучасны стан рэлігійнага жыцьця ў Савецкай Беларусі. Да вышэйсказанага трэба толькі дадаць, што ніводзін з духоўных ніводнага веравызнаньня ня можа гаварыць аполёгэтычных казаньняў, ня можа актыўна змагацца зь бязбожнаю прапагандаю, якая вядзецца праз усе савецкія ўстановы. Спэцыяльнае заданьне ў змаганьні з рэлігіяй мае так званае Таварыства для пашырэньня палітычных і навуковых ведаў, у якое ўцягнуты амаль усе выкладчыкі вышэйшых навучальных установаў у БССР. У 1952 г. яно мела 18.000 сяброў і прачытала 173.900 лекцыяў, зь якіх паважная частка была на бязбожныя тэмы. Аднак вынікі гэтае прапаганды няраз бываюць зусім адваротныя да тых, якія спадзяюцца асягнуць бальшавіцкія прапагандыстыя.

Заўвагі і бібліяграфічныя вынаскі

1. Асновою для ўлажэньня гэтае табліцы на 1911 год служыла праца: Romer Eugene, Annuaire Statistique Polonais, Кракаў, 1917, табл.24, б.12. А для 1956 г. - агульны лік жыхарства ўзяты з "Больш.Сов.Энц.", Масква, 1950, том IУ, б. 468. Колькасьць вернікаў паасобных веравызнаньняў вылічаная вельмі прыблізна, адлічаючы тыя прыблізныя дадзеныя, аб якіх дакладней чытач даведаецца ў разьдзелах датычных веравызнаньняў. Што да рубрыкі "бязь веравызнаньняў", дык сюды залічаны толькі асобы, якія афіцыяльна выступаюць як такія праз сваю прыналежнасьць да камуністычнае партыі.

2. Мгр. А.М., Матар'ялы да Гісторыі Праваслаўнае Беларускае Царквы. Нямеччына, 1948, б.22.

3. Аб рэлігійным жыцьці ў Беласточчыне аўтар мае пэўныя весткі ад добра ведамае асобы, якая вярнулася адтуль у 1952 г.

4. "Журнал Московской Патриархии", Масква, 1947, №7, б.78.

5. Вылічэньні зроблены на аснове дадзеных з "Всеподданейший Отчет Обер-прокурора Святейшего Синода по Ведомству Православного Исповедания за 1911-1912 годы", СПБ, 1913.

6. Тут пералічаны толькі тыя гарады, якія паіменна ўспамі-

наліся на бачынах "Журн.Моск.Патр." пры розных нагодах. Успаміналіся так-жа паіменна каля 50 мястэчак і вёсак, дзе адчынены цэрквы; але іх напэўна ёсьць больш, паколькі ёсьць больш сотні духавенства, якое ўдзельнічала на Душпастырскіх курсах і выйшла з Жыровіцкае Дух. Сэмінарыі.

7. Ж.М.П., 1953, № 7, б.45.

8. Там-жа, 1947; № 11; б.40.

9. Там-жа, 1947, № 11, б. 66.

10. P. Nicolas, Neuf ans dans les prisons et les camps de travail soviétiques. "Le Croix", Paris, 5 Juillet I955.

11. Імёны выкладчыкаў паданы толькі тыя, аб якіх можна было даведацца ў карэспандэнцыях з Жыровічаў і штогодніх зацемках аб Жыровіцкай Дух. Сэмінарыі на бачынах "Ж.М.П.".

12. Г.Шчарбатаў. Вечарамі ў Жыровіцах. "Маладосьць", Менск, лістапад 1954, б.8.

13. "Звязда", 31.УIII.1954.

14. Там-жа, 24.IX.1954.

15. "Чырвоная змена", 16.У.1954.

16. "Звязда", 22.IX.1954; 3.УIII.1955; і інш.

17. "Советская Белоруссия", 4.IX.1955.

18. "Звязда", 14.IX.1954.

19. Там-жа, 24.IX.1954; "Чырвоная змена", 16.У.1954.

20. "Звязда", 9.IX.1954.

21. Там-жа, 28.УIII.1954.

22. "Ж.М.П.", 1953,№8, б.15.

23. Там-жа, б. 12.

24. "Ж.М.П.", 1952, №8, б.64.

25. "Ж.М.П.", 1947, №2, б.36.

26. Дакладную дату і месца сьмерці падаў французскі сьвятар а. Шалей, які ў канцы 1955 г. вярнуўся з СССР.

27. Mgr. P.B. Polska Wschodnia I939-I94I, Rzym, I945, b.I2.

28. Concise Statistical Yearbook of Poland, September I939 - Juine I94I, Glasgow, I944, p.IO, table I7.

29. Аркадзь Чарнышэвіч. Анэля. "Беларусь", 1955, №6, б.18.

30. "Звязда", 26.УIII.1954.

31. "Звязда", 9.X.1954.

32. Большыя артыкулы зьявіліся ў гадох 1946-51: Никита Вол-

нянский. Незабывный поборник православия в Белоруссии. Памяти арх. Георгия Конисского, "Ж.М.П.", 1946, №2, б.20-29; В.Никонов. Св. Преподобномученник Афанасий игумен Берестейский. "Ж.М.П.", №I, 1949; Прот. И.Шабатин. Из истории воссоединения белорусских униатов, "Ж.М.П.", 1949, №8; 1951, №2, 6,10,11; И.Спасский. Митрополит Петр Могила. Его борьба с иезуито-униатским влиянием на Украине и в Белоруссии, "Ж.М.П.", 1951, №№ I,3.

33. Янка Брыль. У Забалоцьці днее. Менск, 1951, б.100,179.

34. Д.Е.Михневіч. Очерки из истории католической реакции. Масква, 1953, б.253.

35. Пятрусь Броўка. Выбраныя творы. Менск, 1951, б.617.

36. Зборнік "Поступ міру", Менск, 1952, б. 4.

37. Ар.Чарнышэвіч. На сажалках. Аповесьць, Менск, 1955, б. 34-35.

38. Ар.Чарнышэвіч. Суседзі. "Беларусь", 1955, №I, б.13-14.

39. Піліп Пестрак. Раздвоены. "Беларусь", 1955, №5, б.21-22.

40. Ар.Чарнышэвіч. Суседзі. "Беларусь", 1955, №I, б.9,10,11.

41. П.Пестрак. Раздвоены. "Беларусь", 1955, №5, б.21.

42. Весткі аб сэктах у БССР і барацьбе зь імі падаюць: Д. Хайтун і П.Капаевіч. Сучаснае сэктанцтва на Беларусі. Менск, 1929. Цытуецца паводля: Др.Т.Грыб. Рэлігійная справа на Беларусі. "Іскры Скарыны", Прага, 1934, №4, б.58-59.

43. "Звязда", 14.IX.1954.

44. "Звязда", 24.IX.1954.

45. "Звязда", 14.IX.1954.

46. С.М.Шварц. Антисемитизм в Советском Союзе. Нью-Йорк, 1952, б.247.

47. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том I, изд. втор., Масква, 1954, б.285.

48. Весткі аб звальненьні па падставе паведамленьняў і зацемак у "Звяздзе" і "Советской Белоруссии" аб іншых асобах, якія цяпер займаюць успомненыя становішчы.

49. La Documentation Française, Nr.I. 931. Le Problème religieux en URSS, Paris, 1954, p.30.

. Н я м і г а

"САВЕЦКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ПАЛІТЫКА НА ПРЫКЛАДЗЕ БЕЛАРУСІ",

У ВАСЬВЯТЛЕНЬНІ Н. ВАКАРА

Гісторыя беларускага народу наагул, і асноўныя мамэнты нацыянальна-вызвольнага руху Беларусаў канца XIX ст. і мінулых дзесяцігодзьдзяў XX ст. у паасобку, вельмі слаба асьветлены ў гістарычнай літаратуры ў ангельскай мове. Дзеля гэтага зусім зразумела, што кажнае зьяўленьне таго ці іншага дасьледваньня на гэтую тэму выклікае асаблівае зацікаўленьне ў навуковым сьвеце. За апошнія гады Н. Вакар апублікаваў дзьве свае працы, прысьвечаныя беларускаму пытаньню: "Назоў Беларусь"[1] і "Савецкая нацыянальная палітыка на прыкладзе Беларусі"[2], а гэта сьветчыць, што галіна дасьледваньня беларускага пытаньня ня ёсьць нечым новым для аўтара.

Нам давядзецца заняцца гэтта разглядам апошняга дасьледваньня Н. Вакара, дзе аўтару не ўдалося пазбыцца даволі значных хібаў, адкуль і выплылі не заўсёды пераканальныя, а часам і памылковыя, высновы. Дзеля паўнейшага ўсьведамленьня гэтага, варта затрымацца на агульным зьмесьце дасьледваньня. Н. Вакар пачаў яго ад вызначэньня тэрыторыі Беларусі й колькасьці насельніцтва, што карыстаецца беларускай мовай у СССР, а далей, пасьля наступнай сэнтэнцыі: "Факты зь геаграфіі й дэмаграфіі, аднак-жа, маюць малую сілу ў вачох беларускіх нацыяналістых", пачаў пералічаць наступныя "пераканаьні нацыяналістых":

"I. Беларусы ёсьць этнічная група чыста Балцка-Славянскага паходжаньня й такім чынам мае права да Балцкай і Славянскай спадчыны.

2. Стары назоў Беларусь ёсьць неадпаведным і павінен быць

заменены на Крывія або, як меншае зло, гучэць у перакладах як Whiteruthenia, а ня White Russia.

3. Старадаўняя Беларусь ад самага пачатку вызначалася "дэмакратызмам ідэі" і "сацыяльнай роўнасьцяй", няведамых іншым славянскім народам. Беларускі /крывіцкі/ народ быў палітычна незалежным у 9 ст.; ад 13 ст. дамінаваў у Вялікім Княстве Літоўскім /ВКЛ/, што фактычна было Беларуска-Літоўскім гаспадарствам;

4. Адказнасьць у заняпадзе беларускай культуры нясе агрэсыўная палітыка Варшавы з аднаго боку і Масквы, з другога.

5. Альянцкія сілы на Вэрсальскай мірнай канфэрэнцыі зрабілі памылку, адкідаючы беларускія дамаганьні незалежнасьці; беларускае гаспадарства было-б "стабілізуючым фактарам" ува Ўсходняй Эўропе і запраўды "магло-б адхіліць або абмежаваць II сьветавую вайну..."

"Студэнт гісторыі можа быць ня згодны з гэтым", - кажа Н. Вакар, але "беларускі нацыяналізм пераняў скрытыя сілы, што ня могуць ня ўлічвацца ці адкідацца. І ня хто іншы, як савецкія лідэры самі прызналі ягонае існаваньне".

Разьдзел "Першыя спробы незалежнасьці" аўтар пачаў наступнай заўвагай: "Вымоўным ёсьць тое, што ніводнае з нацыяналістычных дамаганьняў, вылічаных вышэй, ня ставілася перад расейскай рэвалюцыяй"... і адзначыўшы, што: "нацыянальнае самаазначэньне народаў царскай імпэрыі было із шмат якіх прычынаў павольным і запозьненым працэсам", а "інтэлектуальная эліта Беларусі была спалянізавана або зрусыфікавана", узровень жыцьця й асьветы быў у Беларусі "найніжэйшы ў імпэрыі", народ-жа, пераважна, сялянскі, не памятаў свайго "слаўнага мінулага" ды азначаў сябе, як "тутэйшыя", за тое адміністрацыйныя ўлады вызначалі ягоную нацыянальнасьць паводля веравызнаньня і толькі расейскія і польскія вучоныя ў палове 19 ст. адкрываюць, што жыхарства гэтага раёну не Палякі й не Расейцы, аўтар імкнецца давесьці, што ўжываная дагэтуль назва "Беларусь" у геаграфічным сэньсе здабывае этнаграфічны тэрмін, вакол якога пры канцы стагодзьдзя пачаў крысталізавацца рух нацыянальнага самавызначэньня. Гэты рух, паводля аўтара, не дасягнуў быў пачатковай стадыі, калі І сьветавая вайна і лютаўская рэвалюцыя 1917 г. з Часовым Урадам у Петраградзе войстра зьмяніла сытуацыю ў Расеі. Нацыянальныя дамаганьні ня

йшлі далей "культурнай аўтаноміі", але й тыя агульныя дамаганьні не адказвалі агульнаму настрою, бо "...у вольных выбарах ува ўсёй Расеі вясной 1917 г. ніводзін з нацыяналістых ня быў выбраны ні ў гарадзкую ўправу, ні ў земствы", падмацоўвае аўтар свой вынаў цытатай із працы В. Станкевіча "Судьбы народов России".

Бальшавікі пасьля кастрычніцкага пераварота 1917 г. "імкнуліся вэрбаваць дынамічныя сілы як сацыялізму, так і нацыяналізму для сусьветнай рэвалюцыі...", таму яны, кажа аўтар, ахвяроўвалі адразу дзяржаўнасьць з умовай, што нацыяналістыя прыймуць савецкую сыстэму ўраду, а ў гэным часе "яшчэ ня было ясным, што можа ўяўляць сабою савецкая сыстэма ўраду; у кажным выпадку, з гледзішча нацыянальнага, гэта ня было так важным. Група нацыяналістычных лідэраў ахвотна пайшла на супрацоўніцтва із савецкім Камісарыятам Нацыянальнасьцяў у падрыхтоўцы адміністрацыі будучае Беларускае рэспублікі, савецкае й сацыялістычнае дзяржавы, але сувэрэннай - гэтак абяцалі бальшавікі." "Дзеля антысавецкіх лідэраў хуткае ўстанаўленьне сувэрэннага беларускага гаспадарства было адзіным цяпер шляхам ратаваньня краю ад камунізму, - кажа Н. Вакар, - і яны зьвярнуліся да цэнтральных сілаў, што акупавалі край паводля Берасьцейскай мірнай умовы 1918 году. Аўстра-нямецкае ваеннае камандаваньне згадзілася й БНР была абвешчана 25-га сакавіка 1918 г. ... У сьнежані, аднак, нямецкія акупацыйныя сілы адыйшлі, ачараваньне БНР разьвеялася". Хутка вярнуліся бальшавікі із створаным у Маскве "Беларускім Рабоча-Сялянскім Урадам", што складаўся пераважна ізь сябраў Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Менску. 1 студзеня 1919 г. абвяшчаецца БССР і склікаецца "Усебеларускі Кангрэс Рабочых сялянскіх і жаўнерскіх дэпутатаў" дзеля выяўленьня "народнай волі". Аднак, дэпутаты Смаленшчыны, Магілёўшчыны й Віцебшчыны "адкінулі ідэю незалежнае дзяржаўнасьці й тэрыторыя рэспублікі зьменшылася да 6 паветаў Меншчыны".

Пасьля Рыскага міру, што падзяліў Беларусь на 2 часткі, пад Польшчай "...беларускім кіраўніком давалася фінансавая і іншая падтрымка для працягваньня беларусізацыі г.зв. Крэсаў пад кантролям польскіх уладаў", кажа Н. Вакар, а ў БССР - "... нацыянальнай адміністрацыі была дадзена поўная свабода ў беларусізацыі краю". Тэрыторыя БССР два разы ўзбуйняецца і "лідэры ранейшае

БНР страціўшы надзею ў "дэмакратычную Беларусь" вярнуліся з выгнаньня ды энтузыястычна далучыліся да мясцовых камуністых у будаваньні "Беларускага дому". Пасьля вымены кіраўнікоў разгромленай у Польшчы беларускай "Грамады" ўсё беларускае нацыянальнае кіраўніцтва было сабрана ў Менску, але СССР страціў у гэтым часе веру ў "шырокую сусьветную рэвалюцыю" і на першы плян пачаў высоўваць собскую бясьпеку з новай дактрынай "савецкага патрыятызму". Тады "... беларускі нацыяналізм, як інструмант непакоючай фэрмэнтацыі ў суседняй Польшчы, перастаў ужывацца рэжымам", кажа Н.Вакар, і ад 1929 г. ўсё беларускае кіраўніцтва апыняецца за кратамі. Тысячы вучоных, пісьменьнікаў, настаўнікаў, студэнтаў арыштоўваецца, дэпартуецца або ліквідуецца.

У пачатку II-ой сьветавай вайны стан беларускага нацыянальнага руху аўтар характэрызуе наступным фігуральным выражэньнем: Палякі зьнішчылі шкарлупу, але не кранулі жывёлы, тады як Саветы вынялі жывёлу ды захавалі шкарлупу".

У часы нямецкай акупацыі "...на падставе шматлікіх довадаў сабраных у дачыненьні да гэтага пэрыяду" цьвердзіць аўтар, "... можна зрабіць наступныя заўвагі: ...пэўная колькасьць упартых нацыяналістых вярнулася з эміграцыі - некаторыя зь іх добра ведамыя - аднак яны былі ня здольныя выклікаць надзеі і ўяўленьні народу... Іхнае становішча наводзіла звычайнага чалавека на думку, што яны былі або бясьсільныя, або баязьлівыя й зрадлівыя", а ў краі "...беларускія банды адначасова змагаліся супраць камунізму й супраць беларускасьці" і таму "Усебеларускі Зьезд у чырвені 1944 г. скліканы дзеля сфармаваньня беларускага ўраду меў малую рэакцыю ў народзе".

У заключэньне Н. Вакар адзначае, што "...Гісторыя беларускага нацыяналізму выклікае цэлы шэраг цікавых пытаньняў, на якія ня лёгка даць адказ". Прыкладам аўтар не знаходзіць адказу на пытаньне: "Ці маюць палітычны характар беларускія нацыянальныя пачуцьці, г.зн. ці яны антысавецкія й антырасейскія?". Канчае сваю працу Н. Вакар гэтак: "Цяпер-жа Саветы ўсьведамляюць, што зруйнаваны актыўны нацыяналізм і нацыяналізм затоены, дрэмлючы вымагае іншых спосабаў здушэньня, але з другога боку робяцца спробы нэўтралізацыі эміграцыйнай апініі ды акцыя за межы праўздым на новую вышыню сымбаляў беларускай незалежнасьці: Савец-

кая Беларусь атрымала новы нацыянальны сьцяг".

Калі пагадзіцца цалкам з усімі цьверджаньнямі аўтара, то можна прыйсьці да зусім розных высноваў, а пайменна: да правільнага, што бальшавікі ў сваіх захопніцкіх інтарэсах часта паслугоўваюцца зманліва лёзунгам "нацыянальнай незалежнасьці", штучна разьдзьмухоўваюць мясцовыя нацыяналізмы, ня толькі ванках СССР, але і ўнутры, калі гэта ім патрэбна, з пазьнейшым крывавым здушэньнем усялякіх праяваў нацыянальна-незалежніцкіх імкненьняў, калі яны становяцца ім непатрэбны, і даволі сумнага, памылковага высновы, што той-жа бальшавізм, з вышэй прыведзеных меркаваньняў, сам "ахвяраваў" незалежнасьць Беларусам, хоць яны й ня былі да гэтага падрыхтаваны й навет самі яе адкідалі. Цяпер-жа бальшавікі, зноў з палітычных меркаваньняў, карыстаюцца беларускай "вывескай" навонкі, тады, калі ў процівлегласьць да "савецкага патрыятызму" - беларуская нацыянальна-палітычная сьведамасьць адно "дрэмле" ў народных масах. Тымчасам ніхто дакладна не уяўляе запраўднай колькасьці жыхарства СССР, што гаворыць беларускай мовай, у кажным выпадку яго ня так шмат /аўтар налічвае ня больш за 6 мільёнаў/ ды й тое, калі адкінуць групу "упартых нацыяналістых", моцна выцерабленую бальшавізмам, яшчэ няведама ці мае большыя за "культурную аўтаномію" палітычныя імкненьні.

Калі-ж, аднак, выправіць усе аўтарскія недацягненьні, тады гэта апошняе страціць сваю сілу. Дык, перадусім, хоць, і "ніхто ня ведае дакладна колькі ёсьць Беларусаў у СССР", іх усё-ж ёсьць куды больш, чымся падае аўтар. Аб гэтым сьветчыць наступнае: яшчэ ў 1897 г. агульны попіс насельніцтва расейскай імпэрыі ўстанавіў 5.885.547 Беларусаў на тэрыторыі імпэрыі[3], а ведама, што ў той час ня ўсе Беларусы маглі ўвайсьці ў гэтую катэгорыю, бо як кажа й сам Н. Вакар, "адміністрацыя лічыла людзей праваслаўнае веры, як Расейцаў, а каталіцкае - як Палякаў", а гэта значыць, што ўжо больш паўвеку таму Беларусаў было больш за 6 млн. Няўжо-ж за гэты час ня было ніякага натуральнага прыросту? Можна, зразумела, і навет неабходна браць на ўвагу агромны ўбытак насельніцтва ў выніку І-ай сьветавай вайны, рэвалюцыі, бальшавіцкага тэрору і асабліва апошняй вайны, аднак нельга згадзіцца з пададзенай аўтарам лічбай, тымбольш, што й пасьля І-ай

сьветавай вайны на этнаграфічнай прасторы Беларусі, як падавала савецкая статыстыка пары "НЭП'у", жыло каля 11,7 млн. насельніцтва.[4]

Калі-ж узяць на ўвагу, што 85% тадышняга насельніцтва гэтае прасторы складалі Беларусы, а таксама дадаць тых, што былі расцярушаны па іншых частках СССР, ды натуральны прырост ад таго часу, дык стане відавочным, што Н. Вакар зьменшыў колькасьць Беларусаў у СССР ня менш, як удвая.

Незразумела чаму аўтар падае колькасьць Беларусаў ува ўсім СССР, а прастору толькі аднае БССР /207.600 кв. клм./, калі ведама, што сучасная БССР не ахоплівае ўсіх этнаграфічных земляў заселеных беларускай бальшынёй /Смаленшчына, Беласточчына, Дзьвіншчына, частка Віленшчыны не ўваходзяць у склад БССР/.

"Пераканаьні нацыяналістых" аформленыя аўтарам у пяці-пунктовай праграме выказвалі ня студэнты, а выдатныя вучоныя гісторыкі, часта зусім не Беларусы. Гэтак: І.Пытаньню славяна-балцкага паходжаньня беларускага народу прысьвячаецца дастатковая ўвага ў працах такіх вучоных, як Любаўскі /Очерки истории Литовско-Русского гос-ва/, Ляўданскі /Научныя Изв. Смоленского Гос. Ун-та, том III, кн.3/, Доўнар-Запольскі /Ист. судьбы Бел./, Сьпіцын - /Працы й матар'ялы да гісторыі і археалёгіі Беларусі, Менск 1928/.

2. Пытаньне назову Крывія й Беларусь разглядаецца: Антановічам /Очерк Ист. В.Кн. Литовского/, Іловайскім /Великий Новгород и Белоруссия/, С.Максімавам /Беларуская Смаленшчына, 1882 г. бач. 439: "Название'Белоруссия' искусственное книжное..."/, А. Шахматавам /Введение в курс ист. русского яз., бач. 93: "В Архангелеградской летописи о гор. Изборске: "бысть град великий в Кривичех..."/, Без-Карніловічам /Исторические сведения о Белоруссии, СПБ, 1855г./.

3. Што "Вялікае Княства Літоўскае было беларуска-літоўскай дзяржавай" і аб культуры гэтай дзяржавы ёсьць шматлікія дадзеныя ў цэлага шэрагу вучоных, як Ловмянскі, Антановіч, успамінаны ўжо Любаўскі, Кіркор, акадэмік Карскі, Лаппо, Брюкнэр, а таксама ў зборніку "Alma Mater Vilnensis (History of the Land of the Grand Duchy of Lithuania). London, 1953.

4. У працах вышэйназваных аўтараў ёсьць нямала довадаў ар-

рэсыўнасьці Масквы й Варшавы, якія судзейнічалі заняпаду беларускай культуры.

5. Амаль усе ўспомненыя працы выйшлі ў сьвет перад расейскай рэвалюцыяй, аднак пяты пункт "нацыяналістычных дамаганьняў", самазразумела, ня мог быць высунуты перад рэвалюцыяй.

Н. Вакар, гаворучы аб "найніжэйшым у імпэрыі" ўзроўні жыцьця й асьветы ў Беларусі, абмінае найгалаўнейшыя прычыны такога стану, як хаця-б для прыкладу, забарону ў 1867 г. ужываньня беларускае мовы ня толькі ў друку, адміністрацыі, школьніцтве, але і ў царкоўна-рэлігійным жыцьці. Забарона беларускага друку была адклікана толькі ў 1905 г., аднак у адміністрацыі й школьніцтве яна працягвалася да рэвалюцыі 1917 г. Сам назоў краю быў выгнаны із штодзённага ўжытку й заменены "Северо-Западным краем". Усё гэта, з адначасовым жорсткім перасьледам найменшых праяваў беларускага нацыянальнага духу, праводзілася з мэтай хутчэйшай дэнацыяналізацыі насельніцтва, у чым з дапамогай праваслаўнай царквы й каталіцкага касьцёлу, сусьцігаліся міжсобку расейскі і польскі імпэрыялізмы.

Родная мова, традыцыі й сьведамасьць свае нацыянальнае апрычонасьці глыбока хаваліся ў гушчах пераважна няпісьменнага сялянскага насельніцтва, што ставіла свaеасаблівы адпор дэнацыяналізацыйным ціскам звонку шляхам адмаўленьня ад нацыянальнае прыналежнасьці да Расейцаў ці Палякаў, што яму навязвалася пад рознымі маркамі. З гэтага гледзішча азначэньне сябе, як "тутэйшыя", ёсьць ня толькі вынік таго, што "народ не памятаў слаўнае мінуўшчыны", але й:

> "...сваеасаблівым нацыянальным псэўдонімам, з аднаго боку, зручным пры дачыненьнях з дэнацыяналізатарамі, прыймальным для іх і іхных тэндэнцыяў адмаўленьня нашае нацыі пад якім-бы там ня было імём, як нацыі наагул, з другога-ж боку, у пэўнай меры здавальняючым і аснаўное нацыянальнае пачуцьцё бацькаўшчыны й нат некаторую сьведамасьць нацыянальнае самабытнасьці й апрычонасьці."5.

Але й гэты нацыянальны псэўдонім "тутэйшыя", Р.Склют у сваёй працы, на аснове вонкавых адзнакаў пабудовы самога слова, чужых беларускай мове, разглядае, як бясспрэчна навязаны самымі дэнацыяналізатарамі /з польскага боку/ з мэтай паступовага выцясьненьня з народнае сьведамасьці навет самой памяці аб запраўдным імені народу.

Беларускі нацыянальна-вызвольны рух у расейскай імпэрыі мала спыняўся ад апошняга падзелу Рэчыпаспалітай і не абмяжоўваўся выключна да "культурнай аўтаноміі", даволі адно прыгадаць спробы аднаўленьня самастойнага ВКЛ кн. Агінскім у часы Наполеонаўскага паходу на Маскву ды паўстаньне Кастуся Каліноўскага ў 1863 г. Ад часу ягонага крывавага здушэньня і пазьнейшых страшэнных рэпрэсіяў, гэты рух ад 1917 г. прайшоў праз два асноўных этапы свайго разьвіцьця: этап нацыянальнага самазахаваньня ды этап гурткоў і нацыянальнае прэсы /"Наша Ніва" 1906-1915 гг./. Цэнтральнай ідэяй апошняга этапу было "Адраджэньне". Гэтая трываласьць нацыянальнага духу якраз і спрычынілася да "адкрываньня" Беларусі польскімі й расейскімі вучонымі.

Культурную палітычную й грамадзкую дзейнасьць усіх беларускіх арганізацыяў і групаў спыніла І-ая сьветавая вайна зь нямецка-расейскім фронтам у заходніх частках краю ды навадненьнем мільённымі расейскімі войскамі ўсходніх частак і таму "ніводзін з нацыяналістых ня быў выбраны ні ў гарадзкія ўправы, ні ў земствы", тымбольш, што ўсе тыя земствы былі арганізацыямі прарасейскага засільля й кірунку.

Аўтар не заўважае, што як толькі ў выніку рэвалюцыйнай сытуацыі 1917 году зьніклі прычыны, што стрымоўвалі рост беларускага нацыянальнага руху, гэты рост набыў нязвычайна хуткага тэмпа. Сваім зьместам і арганізацыйнымі формамі гэта быў пэрыяд зьездаў і тварэньня імі нацыянальных ворганаў, што падрыхтавалі й правялі ў сьнежані 1917 г. І-шы Ўсебеларускі Кангрэс, які ў сваёй працы Н. Вакар абходзіць моўчкі, хоць успамінае пра БНР, якая вырастае на ягоную думку пасьля "ахвяраваньня сувэрэннасьці" бальшавікамі. Перш чым нешта "ахвяраваць" Беларусам, бальшавікі ў Петраградзе, пры Ўсерасейскім Савеце Сялянскіх Дэпутатаў інсьпіруюць утварэньне г.зв. "Беларускага /Абласнога/ Камітэту" з мэтай недапушчэньня да адрыву Беларусі ад Расеі. Апрача гэтага, быў створаны й спэцыяльны ўжо чыста бальшавіцкі орган: у лістападзе 1917 г. у Менску на франтавым зьезьдзе жаўнераў узьнік "Выканаўчы Камітэт Заходняй Вобласьці" /Исполнительный Комитет Западной Области/, як супрацьвага Вялікай Беларускай Радзе, што: "...мела тэндэнцыю захапіць уладу ў свае рукі і абвесьціць Беларускую Народную Рэспубліку", як сьветчыць Е. Кан-

чар, што ачольваў тады "абласьнікоў" /Петраградзкі Беларускі Абласны Камітэт/.[6]

Ня гледзячы, аднак, на розныя хітрыкі, як самых бальшавікоў, гэтак і іхных памагатых - "абласьнікоў", Усебеларускі Кангрэс адчыніўся ў Менску ў прысутнасьці 1872 дэлегатаў з усіх этнаграфічных прастораў Беларусі. Калі-ж ні бальшавіком, ні "абласьніком", /адны й другія мелі на кангрэсе сваіх дэлегатаў/ не ўдалося зьбіць працу Кангрэсу з правільнага шляху - абвешчаньня прынцыпу нацыянальнай дзяржаўнасьці ў форме дэмакратычнай Беларускай Народнай Рэспублікі - Кангрэс быў разагнаны збройнай бальшавіцкай сілай, але на другі дзень, ужо нелегальна сабраўшыся ў чыгуначным дэпо ў Менску, перадаў свае паўнамоцтвы да часу наступных свабодных выбараў Радзе Кангрэсу, што выбрала тут-жа Выканаўчы Камітэт, які й кіраваў далейшай падземнай дзейнасьцяй. 19.II.1918 г. бальшавікі пад ціскам Немцаў пакінулі Менск і ўладу ў сталіцы ды акрузе пераняў Выканаўчы Камітэт Усебеларускага Кангрэсу, што сфармаваў першы ўрад БНР - Народны Сакратарыят. 25-га лютага Немцы акупавалі Менск, і ня прызнаючы беларускага ўраду дэ юрэ, лічыліся зь ім дэ факто, не дазваляючы толькі на акупаванай тэрыторыі арганізаваць вайсковыя фармацыі. Рада БНР на сваім паседжаньні 25-га Сакавіка 1918 году ўрачыста абвяшчае суверэнную, незалежную Беларускую Народную Рэспубліку.

"Агульныя настроі" беларускага народу наймацней якраз і выразіў I-шы Ўсебеларускі Кангрэс і ягонае значэньне бальшавікі вельмі добра разумелі. Гэтак пазьнейшы кіраўнік камуністычнай партыі ў БССР, Кнорын казаў:

> "...Адзінае правільнае аб'ясьненьне Першага Ўсебеларускага Кангрэсу - гэта аб'ясьненьне яго, як беларускага Устаноўчага Сходу... Партыя вяла ідэйную падрыхтоўку разгону Устаноўчага Сходу. Яна павінна была паставіць пытаньне аб разгоне Беларускага Устаноўчага Сходу, разагнаць яго таксама, як пасьля быў разагнаны Ўсерасейскі Устаноўчы Сход. Толькі такім чынам яна павінна была й магла замацаваць дыктатуру пралетарыяту ў Беларусі".[7]

Гэты вымушаны крок бальшавікоў: "... нажаль спараліжаваў дзейнасьць Беларускага Абласнога Камітэту", скардзіўся ў цытаванай ужо працы А.Е. Канчар, і таму яны: "...выкідаючы за борт стары адміністрацыйны назоў "Северо-Западнага Края" й пераходзячы да назову Беларусь" павінны былі дабіцца "...мабілізацыі яш-

чэ дадатковых кадраў супраць акупацыі, за савецкую ўладу"[8], ды ў процiўвагу БНР тварыць новыя ілюзіі ў выглядзе абвешчаньня БССР. Аднак, разгон Усебеларускага Кангрэсу быў дастаткова "ясным" паказьнікам, што можа "ўяўляць сабою савецкая сыстэма ўраду". І ў Савет Нацыянальнасьцяў пайшлі толькі прарасейскія й прабальшавіцкія элемэнты зь лідэрам "абласьнікоў" Е. Канчаром. "Беларускі працоўна-сялянскі ўрад" не "складаўся пераважна з былых сяброў Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Менску", бо ў гэны Камітэт, створаны ў сакавіку 1917 году, уваходзілі: "...сябра Думы Р. Ськірмунт, аграном А. Смоліч, юрысты А. Заяц, каапэратар А. Будзька, урадавец В. Фальскі, канд. філялёгіі Б. Тарашкевіч, адвакат Ф. Шантыр, інж. Дубейкоўскі і З. Жылуновіч", на чале-ж беларускага савецкага ўраду былі наступныя асобы /беларускія нацыянал-камуністыя/: "З.Жылуновіч, А. Чарвякоў, Дыла, Чарнушэвіч, Пузыроў, Квачанюк ..."[9]

"Усебеларускі Зьезд Працоўных, Сялянаў і Жаўнераў", што адбыўся 1-4 лютага 1919 г., быў загадзя падрыхтаваны, як зьезд камуністых "Западной Области", разбаўлены для вока часткова дамешкай беспартыйных /на 230 дэлегатаў зьезду было 213 бальшавікоў/. Ён павінен быў толькі пад выглядам "народнага" прадстаўніцтва аформіць і замацаваць даўно наважаныя ў цішыні кабінэтаў камуністычных кіраўнікоў пастановы. Выясьненьне-ж гэтага "адкіданьня" незалежнасьці аўтар можа знайсьці ў цытаванага ўжо намі Кнорына, што кажа:

> "... З адкрыцьцём фронту, з пачаткам ваенных дзеяньняў выявілася слабасьць маладога савецкага ўраду БССР. Знаходзючыся на новай, яшчэ не зарганізаванай тэрыторыі, урад апынуўся ня здольным кіраваць старымі тэрыторыямі Заходняй вобласьці. Смаленскі, Віцебскі й Магілёўскі губкомы РКП/б/ і губвыканкомы апынуліся фактычна бяз кіраўніцтва... Апрача таго, агульныя ўмовы РСФСР, што аб'ядноўвала ўсе рэспублікі, патрабавалі, каб сілы й запасы гэтых 3-х губэрняў былі выкарыстаны для паўдзённага й усходняга франтаў".10

Далей Кнорын паясьняе, што беларускі ўрад, як фарпост савецкае ўлады, што ўсімі сіламі павінна была прасоўвацца на Захад, не павінен абцяжарвацца вялікімі і ўжо саветызаванымі тэрыторыямі, а самае галоўнае:

> "...трэба было мець на ўвазе таксама магчымасьць пераходу Беларусі, як палітычнага фактару, у рукі

> антысавецкія; маючы на ўвазе такую магчымасьць нельга было рызыкаваць старымі савецкімі тэрыторыямі..."[11]

Інакш кажучы, бальшавікі ўжо тады не давяралі сваім стаўленікам нацыянал-камуністым, бо нават беларускія камуністыя, будучы перадусім Беларусамі, неахвотна пагаджаліся на падобнае разьвязаньне справы, і таму Кнорын іх "прабірае":

> "...фактычна застаючыся з боку ад партыі, а разам з гэтым і ад пастаноўкі аснаўных і наважальных пытаньняў палітыкі /пытаньні гэтыя ставіліся й разьвязваліся бязь іх у Маскве - Г.Н./, ня бачучы й не разумеючы правільнага шляху разьвязаньня нацыянальнага пытаньня, яны пачалі арыентавацца супраць партыйнага кіраўніцтва, яны сталіся цэнтрам для арганізацыі нацыянальнай дэмакратычнай апазыцыі, у сувязі з чым была высунута думка аб стварэньні беларускай камуністычнай партыі поруч з КП/б/Б..."[12]

Далей Кнорын адзначае, што "ў часе І-га Зьезду Саветаў БССР прыйшлося выйсьці з ураду й ягонаму старшыні З. Жылуновічу", а ўжо ў часе гэтак званага "лістападаўскага крызысу" з ураду былі выключаны: Дыла, Фальскі і інш.

Сваё цьверджаньне аб польскай фінансавай падтрымцы беларускім кіраўніком у беларусізацыі "Крэсаў" зьбівае сам аўтар у разьдзеле "II-ая сьветавая вайна", гаворучы, што: "...Палякі лічылі, што зьнішчаючы сымбалі беларускае незалежнасьці, ім удасца адкрыць людзям вочы на факт, што беларускае нацыі ніколі ня было й быць ня можа. Польская палітыка не пакідала Беларусам, апрача польшчыны, ніякага іншага праўнага выхаду". Яшчэ лепш спраставаў гэта ведамы польскі публіцысты К.Срокоўскі ў сваёй кнізе "Нацыянальнае пытаньне на Ўсходніх Крэсах" выдадзенай у 1924 г. у Кракаве. Срокоўскі піша:

> "... У той час, калі адступалі Немцы, а ў глыбіню беларускае тэрыторыі прасоўваліся Палякі, там існавала 350 беларускіх пачатковых школаў. У ваднэй толькі Горадзеншчыне было гэтых школаў 153, пры гэтым - настаўніцкая сэмінарыя ў Сьвіслачы. Польскія ўлады ўсе гэтыя школы й сэмінарыі ліквідавалі скандальным шляхам. У Наваградзкім ваяводзстве былі зачынены ўсе 50 школаў, што паўсталі там пры Немцах. Загадам з 15-га лістапада 1921 г. было наагул забаронена ўжываць у школах беларускую мову, ня толькі як мову выкладовую, але і як мову дапаможную..."

"Лідэры БНР" ніколі "не варочаліся з выгнаньня ў БССР", хоць бальшавікі й намагаліся ўсялякімі спосабамі іх прынадзіць, каб магчы давесьці сьвету, што няма больш ніякіх беларускіх

цэнтраў, якія ня вызнаюць савецкай улады. Бальшавіком адно ўдалося сьхіліць да павароту колькіх адстаўных сяброў ураду БНР, якія ў той час /1925 г./ ня толькі БНР, але наагул нікога не прадстаўлялі.

Ніхто таксама зь кіраўнікоў органаў БНР на выгнаньні не вярнуўся пры Немцах у Беларусь. Прэзыдэнт БНР В.Захарка, які знаходзіўся ў тым часе ў Празе, катэгарычна адхіліў прапанаванае яму супрацоўніцтва зь Немцамі, і ў сувязі з гэтым быў ізаляваны ад уплыву на беларускую грамадзкасьць паліцыйным наглядам, пад якім апынуўся пасьлей і ягоны наступнік /Захарка памёр 14.3.1943/. Гэта ня перашкодзіла, аднак, патрыятычнай моладзі, згуртаванай вакол Беларускага Камітэту Самапомачы ў Бэрліне, выдаць нелегальную брашуру п.н. "25 Сакавік" у 1942 г., накіраваную супраць нямецкай акупацыйнай палітыкі ў Беларусі, пашырыць яе й даставіць Прэзыдэнту Захарку, які напісаў на яе адказ з заклікам да змаганьня супраць гітлераўскіх акупантаў.[13] Бальшыню беларускіх нацыянальных лідэраў, як вядома, зьнішчылі бальшавікі, а тыя нешматлікія, што ўцалелі на Захадзе й каму ўдалося пры Немцах вярнуцца на бацькаўшчыну, за сваю дзейнасьць, накіраваную супраць акупанта, паступова зьнішчаліся Немцамі. Даволі хіба наступных прыкладаў: кс. Б.Гадлеўскі, былы сябра Беларускага Нацыянальнага Камітэту 1917 году ў Менску й дэлегат І-га Ўсебеларускага Кангрэсу, у сьнежані 1942 г. за сваю кансьпірацыйную працу над стварэньнем сеткі групаў супраціву быў арыштаваны й расстрэлены ў падвалах Гэстапо ў Менску. Інжынер В. Іваноўскі, адзін із арганізатараў нелегальнага часапісу ў 1899 г. "Свабода" і арганізатар у Петраградзе ў 1902 г. партыі "Беларуская Рэвалюцыйная Грамада", за свае сталыя пратэсты супраць нямецкіх гвалтаў над беларускім насельніцтвам быў зьнішчаны насланымі забойцамі ў 1944 г. у Менску. Дзейнічала нелегальная баёвая антыбальшавіцкая і антынямецкая Беларуская Незалежніцкая Партыя /БНП/, аднак, нікому пакуль што ня ведамы факты змаганьня "беларускіх бандаў супраць камунізму і адначасна супраць беларускасьці". Затое вядома, што прысыланыя й ськіданыя парашутамі бальшавіцкія банды, што правакавалі нямецкія рэпрэсіі ў дачыненьні да мірнага насельніцтва, зьнішчалі культурныя нацыянальна-беларускія ўстановы - школы й камітэты самапомачы, але гэта ня былі беларускія аддзелы.

Тое, што г.зв. "Усебеларускі Зьезд" у чырвені 1944 г. "меў малую рэакцыю сярод народу", ня ёсьць нечым новым, бо ён быў скліканы не зь ініцыятывы беларускага нацыянальна-вызвольнага руху й ня шляхам свабодных выбараў, а на загад акупацыйных уладаў з мэтай прыцягненьня беларускіх народных масаў на дапамогу ад сьмяротнай небясьпекі з боку бальшавіцкай навалы /на трэйці дзень гэтага "Зьезду" Немцы пакінулі Менск/.

Адказ на пытаньне, якога характару беларускія нацыянальныя пачуцьці, вельмі лёгка знайсьці ў рэакцыі самой бальшавіцкай прэсы зь ейнымі бесьперапыннымі нападамі на беларускі "буржуазны нацыяналізм", а навет і ў афіцыйнай, казённай "мастацкай", беларускай "з формы", літаратуры: у 1950 годзе ў Менску выйшаў раман маладога беларускага савецкага пісьменьніка Янкі Брыля пад назовам "У Забалоцьці днэе". Зьмест раману - пасьляваенная адбудова й калектывізацыя Заходняе Беларусі на фоне барацьбы зь беларускімі нацыянальнымі партызанскімі аддзеламі ў 1947-48 гг. Партызаны падпальваюць клюб, кідаюць гранаты на камуністых, ловяць іх у лясох. За тое, што Я. Брыль паказаў, як трэба змагацца й распраўляцца з антыбальшавіцкімі "буржуазнымі" нацыяналістымі, ён дачакаўся высокай узнагароды - атрымаў Сталінскую прэмію.

Былы палкоўнік войскаў МВД, Барліцкі, не нацыяналісты й не Беларус, які перайшоў у 1953 г. на Захад, у сваім інтэрв'ю зьмешчаным у часапісе "Life" з 5.7.1954 г. цьвердзіў, што "партызаны Прыбалтыкі й Беларусі гатовыя й чакаюць". Да ўсяго гэтага яшчэ неабходна дадаць, што цяпер няма амаль ніводнай беларускай сям'і, якая-б ня мела ахвяраў за ідэю вызваленьня Беларусі. Ці-ж усе гэтыя факты не дастатковы й ня пераканальны адказ на пастаўленыя Вакарам пытаньні?

Канчаючы, трэба зацеміць, што ўсе разгледжаныя намі недацягненьні й перацягненьні ў артыкуле Н. Вакара значна абніжаюць вартасьць гэтае працы.

Бібліяграфічныя зацемкі

I. Nicolas Vakar. The name White Russia; "The American Slavic and European Review", oct. 1949. Vol. VIII.

2. N. Vakar. Soviet Nationality Policy: The Case History of Belorussia. "Problems of Communism", 1954, N 5.

3. Гл. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, том 4/I, бач. XIII.

4. Гл. табліцу колькасьці насельніцтва ў розных частках Беларусі ў БСЭ, выд. 1927 г., том 5, бач. 353.

5. Р. Склют. "Тутэйшыя" Я. Купалы. "Бацькаўшчына", №12-13, 25.III.1953.

6. Е. Канчар. Белорусский вопрос. Петроград, 1919, бач.96.

7. Кнорын. Заметки к истории диктатуры пролетариата в Белоруссии. Менск, 1934, бач. 12-13.

8. Там-жа, бач. 22.

9. Я. Найдзюк. Беларусь учора й сяньня. Менск, 1944, бач. 168 і 174.

10. Кнорын. Цытаваная праца, бач. 28.

11. Там-жа, бач. 29.

12. Кнорын, цыт. праца, бач. 33.

13. Гл. арт. "Голас нацыянальнага абавязку" ў газ. "Бацькаўшчына", №10-11 з 1953 году.

М. К у л і к о в і ч

ПАДРЫХТОЎКА МАСТАЦКІХ КАДРАЎ У БССР

I.

Паводля дадзеных на 1950 г. удзельная вага мастацкай адукацыі ў БССР стаіць на шостым месцы пасьля пэдагагічнай, мэдыцынскай, сельска-гаспадарскай, прамысловай ды сацыяльна-эканамічнай прафэсійнай асьветы і выглядае гэтак:[1]

Ступені адукаваньня	Агульная колькасьць нав.устаноў	Зь іх мастацкіх	%	Агульн. кольк. вучняў	Зь іх мастацкіх кадраў	%
I. Вышэйшая	28	2	7,1	17844	229	1,2
2. Сярэдняя	110	7	6,4	36136	966	2,7
3. Пачатковая II	833	27	2,3	1489000	5500	3,7

У 1955 годзе, як падае Міністэрства Культуры БССР, сталася некаторае пашырэньне кантынгенту вучняў і на тую-ж колькасьць навучальных установаў было:[2]

Мастацкія навуч. установы	Колькасьць	Вучняў
I. Вышэйшых	2	250
2. Сярэдніх	7	1 500
3. Пачатковых	27	6 000
Разам:	36	7 750

Пайменна, на сяньняшні дзень да сеткі мастацкай адукацыі ў БССР належаць:

1. Беларускі Дзяржаўны Тэатральны Інстытут у Менску. Арганізаваны ў 1945 годзе на базе Менскага Тэатральнага вучылішча, якое было закладзена ў 1937 г. У Інстытуце тры асноўных факуль-

тэты: акторскі, рэжысэрскі й тэатразнаўчы, адкуль выпускаюцца дзеячы тэатральнага мастацтва з вышэйшаю асьветаю: акторы, рэжысэры, выкладчыкі, кіраўнікі.

У 1953 годзе пры Інстытуце быў адчынены мастацкі факультэт з аддзеламі: жывапісу, графікі і скульптуры для падрыхтоўкі высокаквалiфікаваных дзеячоў малярскага і выяўленчага мастацтва.

2. Беларуская Дзяржаўная Кансэрваторыя ў Менску. Вышэйшая навучальная ўстанова, што рыхтуе кампазытараў, гісторыкаў і тэарэтыкаў музыкі, музыкантаў-фальклярыстых, дырыгентаў-харавікоў, піяністых, сьпевакоў, выканальнікаў на аркестравых і народных інструмэнтах. У кансэрваторыі ёсьць дырыжэрскі, вакальны, фартэпіянны, аркестравы, народных інструмэнтаў факультэты, катэдры выканаўчыя, кампазытарскія і г.д. Менская Кансэрваторыя была зарганізавана ў 1932 годзе на базе Менскага музычнага вучылішча /тэхнікуму/, якое было закладзена ў 1924 годзе.

3. Дзяржаўныя мастацкія вучылішчы - ў Віцебску й Менску. Віцебскае было зарганізавана ў 1918 годзе, а Менскае ў 1947 г. Рыхтуюць розных дзеячоў /выкладчыкаў, кіраўнікоў, выканальнікаў/ сярэдняй мастацкай асьветы ў галіне жывапісу, графікі і скульптуры.

4. Дзяржаўнае харэаграфічнае вучылішча ў Менску. Зарганізавана ў 1941 г. /спачатку пры тэатральным вучылішчы/. Рыхтуе дзеячоў і працаўнікоў балетнага мастацтва сярэдняй асьветы.

5. Дзяржаўныя музычныя вучылішчы - ў Менску, Гомелі, Віцебску, Магілеве, Берасьці й Горадні. Зарганізаваныя на базах музычных школаў. Рыхтуюць выкладчыкаў, кіраўнікоў і выканальнікаў музычнага мастацтва сярэдняй асьветы.

6. Дзяржаўная музычная школа - дзесяцігодка. Зарганізаваная пры Беларускай Кансэрваторыі ў Менску для асабліва здольных дзяцей, што выяўляюцца непасрэднымі кадрамі для вышэйшае музычнае асьветы.

7. Дзяржаўныя музычныя школы. Старэйшыя зь іх зарганізаваныя ў 1918-1919 гг. у Віцебску, Магілеве, Гомелі, Менску, Бабруйску, Полацку, Воршы, Барысаве і інш. У Заходняй Беларусі закладзеныя ў 1939 г. у Берасьці, Баранавічах, Горадні і іншых гарадох. Некаторыя музычныя школы маюць свае філіялы непасрэдня на хвабрыках, заводах і ў калгасах БССР.

Усе гэтыя навучальныя ўстановы цяпер знаходзяцца ў сістэме Міністэрства Культуры БССР /Упраўленьне Мастацкімі навучальнымі ўстановамі/, гэта значыцца, падпарадкоўваюцца агульнасаюзнаму Міністэрству Культуры СССР у Маскве, ад якога знаходзяцца ў поўнай залежнасьці: матарыяльна, адміністрацыйна й мэтадычна. Беларускае кіраўніцтва мастацкай адукацыяй, такім чынам, уяўляла сабою ледзь пераходную інстанцыю, чыноўнікі каторай мусяць пільна й срога сачыць за праводжаньнем і ажыцьцяўленьнем дырэктываў Маскоўскага цэнтру.

Мэтанакіраванасьць і заданьні падрыхтоўкі мастацкіх кадраў у аснове сваёй аднолькавыя для ўсяго СССР. Яны мусяць забясьпечыць, даць краіне маладых людзей, "ідэйна і прафэсійна ўзброеных для паўнацэннага рашэньня"[3] актуальных пытаньняў дзяржаўнага значэньня. Паводля сьцьверджаньняў савецкай улады ў мастацкіх навучальных установах уся справа пабудавана "на агульных прынцыпах савецкай пэдагогікі"[4].

Там узгадоўваюць:

> "у дусе любові да народнай творчасьці... павагі да лепшых традыцыяў" ды ў "разуменьні высокіх ідэйна-мастацкіх задач мастацтва сацыялістычнага рэалізму".[5]

Дзякуючы гэтаму, у кіраўніцтве існуе перакананьне, што савецкі студэнт і вучань мастацкіх школаў выразна адрозьніваецца ад выхаванцаў буржуазных мастацкіх установаў. У той час калі апошнія сьціснутыя межамі вузкага прафэсіяналізму й рамесьніцтва[6], савецкія мастацкія кадры карыстаюцца шырокім абсягам у падыходзе да навучаньня як зь ідэйнага, гэтак і з тэхнічнага майстэрскага боку. Для іх закладзеная ў савецкай сыстэме "прынцыпова новая аснова", дадзены такія ўмовы, якіх няма нідзе ў сьвеце.[7] Гэтая "стройная сыстэма"[8], паводля выразу партыйнага кіраўніцтва, і зьяўляецца прычынаю тых перамогаў, якіх дасягнулі савецкія маладыя выканальнікі ў цэлым сьвеце.

2.

Максімальна цэнтралізаваная савецкая сыстэма, што так добра выглядае на паперы або лёгка зыходзіць у характарыстыцы з вуснаў савецкіх прамоўцаў, на практыцы выяўляе вялікія, глыбокія супрацьлежнасьці, якія закладзеныя ў ёй самой. Заганнасьць

сістэмы непазьбежна закранае й галіну мастацкай адукацыі, закранае зьверху й да нізу, распаўсюджваецца ад цэнтру на пэрыфэрыі. Адным з найбольш слабых месцаў падрыхтоўкі мастацкіх кадраў зьяўляецца поўная разьбежнасьць паміж палітычным і прафэсійна-майстэрскім узгадаваньнем. Паколькі з самага пачатку справа асьветы была накіраваная Ленінам, як справа партыйная, справа дыктатуры,[9] дык і ўся ўвага партыйнага й савецкага кіраўніцтва была зьвернутая сюды. Нават мастацкая праца зь дзецьмі ў дзіцячых садках, першапачатковых школах і піянерскіх арганізацыях "у СССР носіць яскрава выражаны клясавы характар".[10] Мастацкія навучальныя ўстановы былі перапоўненыя дысцыплінамі гэтак званага "обществоведческого" цыклю: гісторыяй партыі, палітычнай эканоміяй, дыялектычным матарыялізмам, канстытуцыяй СССР, асновамі марксістоўска-ленінскай эстэтыкі й г.д., што вывучаліся на спэцыяльнай катэдры марксізму-ленінізму, якая існуе й дагэтуль. Апрача таго, палітычныя пытаньні студыяваліся на вячэрніх сэмінарах, гурткох, рэфэратах, мітынгах і г.д. Гэтыя мерапрыемствы лічыліся галоўнымі ў будаўніцтве "пралетарскай адукацыі на новых прынцыпах з новым зьместам".[11] Партыя і ўрад БССР таксама актыўна ўдзельнічалі ў спаборніцтве:

> "выхаваць... барацьбітоў за камуністычнае грамадзтва, з псыхалёгіяй калектывізму, зь цьвёрдай воляй і грамадзка-неабходнай кваліфікацыяй, з матарыялістычным сьвётапаглядам". 12

Ідэялягічнае ўзьдзеяньне было падмацаванае ўладамі эфэктоўнымі сяродкамі адміністрацыйных націскаў з аднаго боку і матарыяльных дапамог пралетарскім кадрам з другога боку. Да першых сяродкаў належала гэтак званая пралетарызацыя навучальных установаў, што праводзілася найбольш жорсткім і бязьлітасным парадкам дзеля "ачышчэньня" мастацкіх /і іншых/ школаў ад буржуазнага, непралетарскага элемэнту /дзяцей дваран, сьвятароў, гандляроў, заможных сялян і г.д./. Да другіх сяродкаў належалі стыпэндыі, інтэрнаты, дармовае карыстаньне габінэтамі, падручнікамі, асобны спэцыяльны фонд Ураду СССР для маладых мастакоў, што быў зацьверджаны ў 1920 г.[13] Уся гэта палітыка, разьлічаная ў тэорыі на жаданую ўдачу, на практыцы, аднак, дала зусім адваротныя вынікі. Абцяжаньне навучальных плянаў грамадазнаўчымі дысцыплінамі, пераладаваньне вучняў грамадзкімі абавязка-

мі, партыйнымі, камсамольскімі й прафсаюзнымі заданьнямі, слабая падрыхтоўка да асваеньне мастацкіх спэцыяльнасьцяў - вось тыя фактары, што ў 30-х гадох прывялі справу савецкай мастацкай адукацыі да запраўднай і поўнай катастрофы. Партыйна-савецкае кіраўніцтва самой рэчаіснасьцяй вымушана было прыняць тэрміновыя меры да павышэньня ўзроўню акадэмічнай пасьпяховасьці /так агульна называюцца мастацкія спэцыяльныя дысцыпліны/, вымушана было пайсьці на ўступкі спэцыялістым мастацтва, каб ратаваць справу ад катастрофы. Па ўсяму СССР пайшла хваля зьездаў, канфэрэнцыяў, нарадаў, дзе галоўным пытаньнем стаяла падняцьце прафэсіяналізму, авалоданьне тэхнікай сваёй спэцыяльнасьці. Толькі гэта магло ў пэўнай меры паправіць крытычнае становішча мастацкіх навучальных установаў і мастацкіх кадраў.

Другая ня менш чулая й яскрава заўважаная разьбежнасьць у савецкай мастацкай адукацыі - гэта супрацьлежнасьць паміж мастацкай /творчай/ індывідуальнасьцяй і партыйнай тэорыяй аб "растварэньні" яе ў грамадзкім калектыве. Ня трэба пераконваць у тым, што падрыхтоўка кадраў творчых працаўнікоў у самой сабе ўжо прадбачыць /у той ці іншай ступені/ наяўнасьць асабістага фактару, наяўнасьць творчай індывідуальнасьці. Ня сьлед забывацца й на тое, што ў вывучэньні спэцыяльнасьці ў галіне мастацтва векавой традыцыяй быў замацаваны індывідуальны мэтад навучаньня, індывідуальны падыход да творчых і выканаўчых здольнасьцяў кажнага вучня. Між тым марксістоўская догма гаворыць, што асабістасьць ёсьць толькі маскай, пад якою хаваецца ў капіталістычных краінах "апалёгія чалавеканенавісьніцтва, рабаўніцтва... цынічнае апраўданьне экспляатацыі... і драпежніцтва".[14] Буржуазнай асабістасьці ў СССР супрацьставіцца вуглавы камень марксізму - маса.

Паход супраць індывідуальнага выхаваньня ў мастацкіх школах дайшоў у першыя гады да таго, што навет спэцыяльныя занятки на інструмэнтальных і вакальных катэдрах прабавалі весьці калектыўным мэтадам, груповым спосабам. Гэта толькі спрычынялася да агульнай катастрофы ў справе падрыхтоўкі мастацкіх кадраў і ад падобных мэтадаў і прыёмаў, ясна, прыйшлося адмовіцца.

Ня гледзячы на ўсё вышэй пададзенае, нельга, зразумела, ду-

маць, што партыя і ўрад СССР, а зь імі й кіраўніцтва БССР, не разумелі й не разумеюць важнасьці для будучага дзеяча мастацтва грунтоўнай веды свайго фаху, набыцьця мастацкага майстэрства або праявы творчых індывідуальных здольнасьцяў. З матарыялаў у пытаньнях мастацкай адукацыі можна бачыць многаслоўныя дэкляра-цыі аб праблемах майстэрства, аб неабходнасьці падвышэньня прафэсійнага, тэхнічнага ўзроўню, аб увазе да асабістых дадзеных студэнтаў і вучняў.

За апошнія часы пачалі апраўдваць /у пэўных межах, зразуме-ла/ "артыстычную індывідуальнасьць".[15] Значна зьмяніўся таксама і склад выхаванцаў мастацкіх навучальных установаў, сярод якіх цяпер цэняцца людзі прафэсійна здольныя, а ня толькі тыя, у якіх у анкеце выстаўлена пралетарскае паходжаньне.

Аднак было-б вялікай памылкай лічыць, што партыя й савец-кая ўлада эвалюцыянуюць сваю палітыку ў галіне мастацкай адука-цыі, што тут адбываюцца якіясь прынцыповыя, карэнныя зьмены. Зусім не. Усялякія ходы, бочныя абыходы, крывыя лініі толькі падкрэсьліваюць, што бальшавікі трымаюцца тутака сваёй агуль-най мэты: 1/ ня выпушчаюць кіраўніцтва з сваіх рук, як ідэйна, гэтак і адміністрацыйна; 2/ поўнасьцяй выкарыстоўваюць усе пра-пагандовыя мамэнты й элемэнты ў падрыхтоўцы мастацкіх кадраў.

3.

Партыйна-савецкія колы ў запраўднасьці, як і раней, баяцца больш менш выразных праяваў і з боку акадэмічнасьці, прафэсій-нага майстэрства, віртуознасьці, і з боку індывідуальнасьці, творчай арыгінальнасьці, самабытнасьці. Кіраўнікі добра ведаюць, што дастаткова хоць'крыху паслабіць у гэтых пытаньнях пільнасьць, як у мастацкіх навучальных установах адразу-ж выйдуць на сьвет плыні, што ідуць уразрэз з партыйным курсам. Час 1946, 1948, 1952 гадоў, калі ўсе мастацкія навучальныя ўстановы праходзілі агульную жорсткую чыстку, з поўнай зьменай кіраўніцтва, "аднаў-леньнем" прафэсарска-настаўніцкага складу і студэнцкага асяродзь-дзя - яшчэ вельмі жывыя ў памяці. Таму лёзунг аб пільнасьці ні-колі ў СССР ня губіць свайго значэньня й моды.

Апрача адміністрацыйнай улады, партыя валодае агромністым палітычным апаратам для ідэялягічнага ўзьдзеяньня. Дактрына аб

партыйнасьці мастацтва непахісна праводзіцца ў жыцьцё. Згодна гэтай "тэорыі" марксізм-ленінізм зьяўляецца "навукай усіх навук"[16], якой мусяць быць падпарадкаваныя ўсе іншыя навукі. Толькі яна служыць "накіроўваючым ключом"[17] для кажнага актора, музыкі, маляра, балярыны.

Катэдра марксізму-ленінізму з курсамі бальшавіцкай тэорыі і марксістоўска-ленінскай эстэтыкі, як і раней, лічыцца вядучай, нязвычайна важнай у кажным мастацкім вузе й вучылішчы. За сталінскія часы ў мастацкіх навучальных установах вывучаліся ўсе "навуковыя працы" дыктатара, як "Кароткі курс ВКП/б/", "Аб марксізьме ў мовазнаўстве", выказваньні ў розных пытаньнях Кірава, Жданава, Калініна, Бэрыі, а таксама ўсе пастановы ЦК партыі што да літаратуры, музыкі, тэатру й кіно /асабліва пэрыяду 1946-1948 гг./.

Паводля партыйных рэцэптаў у маладых выканальнікаў выпрабляўся асабісты савецкі стыль, ягонае "высокае грамадзкае значэньне"[18], "узброенасьць прынцыпам ідэйнасьці"[19], гэтакія ягоныя адзнакі, як мужнасьць, дынамічнасьць, аптымізм, воля, жыцьцяздольнасьць, сіла.[20] Дзейнасьць мастацкіх навучальных установаў, асабліва вышэйшых, была і ёсьць уключаная "ў грамадзкае і творчае жыцьцё краіны".[21] Такім чынам, увесь быт мастацкіх школаў, пачынаючы ад лекцыі, сэмінару й да вытворчай практыкі ды выступаў па за сьценамі школы, прымусова падпарадкаваныя заданьням партыйнай лініі.

Ува ўсім гэтым саветызаваньні справы падрыхтоўкі мастацкіх кадраў вялізарную ролю адыгрывае прапагандовы матыў, які грунтоўна служыць узмацненьню савецкай улады наагул, ствараючы ў грамадзкай апініі рэкляму для яе, як незраўнанаму, нябачанаму дагэтуль у гісторыі мэцэнату мастацтва. Пры чым, гэта апінія хвабрыкуецца як унутры краіны, гэтак па-за межамі. Зь дзіцячых гадоў у сумленьне маладых савецкіх мастацкіх кадраў убіваецца тэма, што "савецкае мастацтва - самае перадавое мастацтва ў сьвеце".[22] На гэтую тэму чытаюцца лекцыі, даклады і рэфэраты, яе апрацоўваюць на сэмінарах, гурткох, пазашкольных занятках. Кажны вучань мусіць быць цьвёрда перакананы, што савецкі актор, мастак, музыка зьяўляецца найбольш выдатным выканальнікам мастацтва, што толькі яму, выхаванаму камуністычнай партыяй, здоль-

наму трымаць сваё мастацтва ў "цеснай сувязі з грамадзка-эканамічным ладам"[23], "узброенаму прынцыпамі ідэйнасьці"[24], вызначана дасягнуць удачы пазапраўднаму разьвязаць мастацкія праблемы, знайсьці "новае, больш глыбокае тлумачэньне і раскрыцьцё зьместу".[25]

Было-б няправільным пакінуць бяз увагі ўсе пералічаныя захады партыі ў падпарадкаваньні справы мастацкай адукацыі свайму кіраўніцтву і сваім мэтам. Здавалася-б, што "навука ўсіх навук" усё прадугледзіла ў фармаваньні запраўды савецкіх мастацкіх кадраў. Ды так усё-ткі ня сталася. Сучаснае становішча савецкіх мастацкіх навучальных устаноў паказвае, што разьбежнасьці паміж палітыкай і мастацтвам ня толькі не паменшыліся, а, наадварот, сталі больш рэзка выступаць.

4.

Дадзеныя зьездаў, канфэрэнцыяў, прэсы аб сучасным становішчы падрыхтоўкі савецкіх мастацкіх кадраў гавораць нам аб яўнай няўвязцы гэтага пытаньня з патрабаваньнямі партыі. Націскі на палітычны бок прыводзяць да шматпрадметнасьці ў навучальных плянах, ад якой ужо колькі год ня можа вызваліцца савецкая мастацкая школа. Тым самым на асноўную дысцыпліну, на спэцыялізацыю застаецца малая колькасьць гадзінаў. Такім чынам у падрыхтоўцы савецкіх мастацкіх кадраў амаль што зусім адсутнічае мастацкая практыка, якая-б на справе пазнаёміла ды дала-б вучню веду, арыентацыю й навыкі працы на сцэне, на эстрадзе, у тэатры, аркестры, ці хоры.

Мэтодыка навучаньня ў савецкіх мастацкіх школах дагэтуль знаходзіцца ў разнабоі, адсутнічае адзіны мэтадычны пагляд, выкладаньне пабудавана на "інтуіцыі пэдагога"[26], няма падручнікаў для асноўных дысцыплінаў. Для бальшыні прадметаў адсутнічаюць распрацаваныя праграмы, матарыялы дзеля правільнага вядзеньня навучальнай справы. Самае-ж галоўнае - сыстэма навучаньня не дае магчымасьці ў патрэбнай меры выявіцца індывідуальным здольнасьцям вучняў, не зьвяртае ўвагі на выхаваньне творчай самастойнасьці.

Вельмі дрэнна й небясьпечна стаіць у СССР справа з агульна-

культурным разьвіцьцём кандыдатаў у мастацкія школы. Савецкая сям'я, што знаходзіцца ўвесь дзень пры цяжкай працы, звычайна ня можа скласьці ўмоваў дзеля выхаваньня ў дзяцей мастацкіх здольнасьцяў. У вагульных школах, ня гледзячы на дэклярацыі, мастацкае выхаваньне таксама аддадзена на самацёк. Бытавое музыкаваньне ў СССР круціцца больш на масавых песьнях, дзе шмат палітычнага шуму й зусім мала запраўднага мастацтва. Штамп, штучнасьць, "бадрачок" зразумела ня могуць памагаць прывіцьцю мастацкіх навыкаў, пачуцьцяў і здольнасьцяў. Няма чаго дзівіцца, калі ўсе прыймовыя камісіі, навет найбольш буйных мастацкіх навучальных установаў з трывогаю заўважваюць нязвычайна нізкую й слабую падрыхтоўку кандыдатаў[27], якая выяўляецца што-год.

Трывожнае становішча наглядаецца і ў прафэсарска-выкладчыцкім складзе мастацкіх савецкіх навучальных установаў. Яго ня толькі не хапае, але й якасьць ягоная знаходзіцца далёка ад належнага ўзроўню, што паменшваецца тым больш, чым далей ад цэнтру да пэрыфэрыі. У рэзалюцыйных пастановах так проста й гаворыцца, што савецкія мастацкія школы "ня могуць забясьпечыць нармальнага навучальнага працэсу, таму, што ў іх адсутнічаюць кваліфікаваныя й спрактыкаваныя пэдагагічныя кадры".[28]

Крытыка савецкіх спэцыялістых зьвяртае ўвагу яшчэ на няўдалае тэрытарыяльнае разьмяшчэньне мастацкіх навучальных установаў[29]: у вадным месцы іх шмат, у іншым замала.

Апрача гэтага перашкаджае справе мастацкай адукацыі рад нездаровых арганізацыйных і бытавых зьявішчаў, як падхалімства і інтрыгі. Усё тое, што зьяўляецца заганамі савецкіх мастацкіх прафэсійных установаў, трапляе і ў мастацкія школы, пакідаючы сьлед на выхаваньні маладых кадраў.

У пытаньні мастацкай адукацыі ў СССР трэба зьвярнуць увагу на атмасфэру, у якой праходзіць навучаньне, на тую пэрманэнтную барацьбу, якая вядзецца ў розных формах і прыёмах між палітыкай і мастацтвам. Справа тут ня толькі ў звычайнай абароне акадэмічнай адукацыі ад церазьмернага націску партыйнасьці, а ў больш глыбокіх і арганічных супрацьлежнасьцях ідэйнага парадку. Ведама, што прафэсарска-навучальны склад мастацкіх установаў з самага пачатку паказаў адмоўнае настаўленьне да савецкай ідэялягічнай сыстэмы. Сабатаж, выхад у вонкавую і нутраную эміграцыю

- вось былыя мэтады барацьбы мастацкай інтэлігенцыі. Ня гледзячы на сорак год існаваньня савецкай улады, разнастайных сяродкаў партыйнага й адміністрацыйнага націскаў, сярод узгадавальнікаў савецкіх кадраў ёсьць яшчэ ці мала прыхільнікаў "мастацтва для мастацтва", чыстага акадэмізму, высокага служэньня мастацтву ды ідэялу вольнага, свабоднага мастака. Калі ў пэрыяд нэпу ў мастацкае жыцьцё СССР прышлі ўплывы заходня-эўрапэйскіх і амэрыканскіх мастацкіх кірункаў, дык яны захапілі /гэтак званае "современничество"/ літаральна ўсе перадавыя колы савецкай інтэлігенцыі й у тым ліку вялізарную колькасьць моладзі, якая імкнулася да мастацтва. У 30-х гадох партыя заявіла, што яна ліквідавала заходніцкія ўплывы, аднак, трэба прызнаць, што карэньні замежных кірункаў і іхныя прынцыпы вольнага майстэрства моцна трываюць аж да сяньня. Як старэйшае, гэтак і маладзейшае пакаленьне мастацкай інтэлегенцыі не магло й ня можа пагадзіцца зь ізаляцыяй мастацтва ў СССР, з накіданьнем штучных прынцыпаў партыйнай тэндэнцыйнасьці і гэтак званага сацыялістычнага рэалізму.

5.

Пераходзячы цяпер да разгляду становішча мастацкай адукацыі ды падрыхтоўкі мастацкіх кадраў непасрэдня ў Беларусі, мы ўбачым, што справа гэтая мае ня толькі тыя-ж самыя факты супраць-лежнасьцяў, але й яшчэ больш ускладняецца. Цэнтральны прэсавы ворган мастацтва, газэта "Советское искусство" мусіць прызнаць што:

> "дрэнна стаіць справа з падрыхтоўкай нацыянальных кадраў у шэрагу рэспублікаў... Незадавальняюча рыхтуюцца нацыянальныя кадры ў Казахскай, Азэрбайджанскай і Беларускай ССР" 30 /падчыркнута мною - М.К./.

Маладым кадрам ня прысьвячаецца належнай увагі, няма мэтазгоднага выкарыстаньня іхніх творчых магчымасьцяў.[31]

У рэспубліканскім друку БССР такое становішча больш дэталізуецца. Гэтак Беларускі Дзяржаўны Тэатральны Інстытут за дзесяць год свайго існаваньня даў усяго 6 выпускаў з акторскага факультэту ў вагульнай колькасьці 85 чалавек. Інстытут незабясьпечаны кадрамі выкладчыкаў. У ім "слабая пастаноўка навучальна-выхаваўчай і наьуковай працы"[32], бываюць "факты дрэннай

пасьпяховасьці", зусім недастатковыя вынікі ў дысцыплінах сцэнічнай мовы, пастаноўкі голасу, сцэнічнага руху, рытмікі.[33] У выніку - "выпускнікі мала падрыхтаваныя для самастойнай творчай работы ў тэатры".[34]

Адзін зь вядучых беларускіх рэжысэраў /Ськібнеўскі з 2-га тэатру/, выступаючы ў рэспубліканскай газэце "Літаратура і Мастацтва", дайшоў да таго, што патрабуе зачыніць Інстытут.[35] Беларускія тэатры з 30-х гадоў ня выхавалі ніводнага рэжысэра /апрача рэжысэра Маўзалеўскай/.[36] У старэйшым беларускім малярскім вучылішчы ў Віцебску войстра стаіць справа з выкладчыкамі.

Паколькі найбольш распаўсюджанай у рэспубліцы зьяўляецца музычная асьвета, дык у ёй адбіваюцца й найбольш характэрныя факты з жыцьця й пастаноўкі справы мастацкай адукацыі. Цікавым матарыялам будзе тут артыкул кампазытара Алоўнікава - выхаванца Менскай кансэрваторыі - пад назовам "Палепшыць справу падрыхтоўкі музычных кадраў".[37] Паводля ягоных словаў, ужо самы момант паступленьня ў Беларускую дзяржаўную кансэрваторыю падчырківае выпадковасьць, памылковасьць і непрадуманасьць справы. Кантынгент кандыдатаў вельмі невялікі і за новымі студэнтамі выкладчыкі кансэрваторыі едуць брыгадамі па рэспубліцы, каб агітаваць і набіраць. І гэта пры страшэннай патрэбе мастацкіх музычных кадраў для пэрыфэрыі, галоўнае для тысячаў гурткоў мастацкай самадзейнасьці. Звычайна асобы, што паступаюць у кансэрваторыю, "ня маюць неабходных прафэсійных дадзеных і не падрыхтаваныя да авалоданьня вышэйшай адукацыяй".[38]

Прыймаючы людзей бяз прызваньня, бяз здольнасьцяў, навет, бяз усякага нахілу да музыкі, кансэрваторыя робіць гэта з баязьні ня выканаць зацьверджанага вышэйшымі ўладамі пляну. Таму зразумела, што ўжо ў першыя месяцы пачынаецца вялікі адсеў студэнтаў, што пакідаюць кансэрваторыю. Бальшыня з тых, што застаюцца, як кажа аўтар артыкулу, ледзь, ледзь "перапаўзае" з курсу на курс, ды й то дзякуючы "добрым апякуном". Прафэсійная падрыхтоўка ў кансэрваторыі БССР наагул вельмі слабая. Заканчвае навуку вельмі малая колькасьць. Гістарычна-тэарэтычны факультэт у 1954 г. выпусьціў толькі 2-х чалавек, ды і то, адзін зь іх ня вытрымаў дзяржаўнага эгзаміну. Абсальвэнты кансэрваторыі ня могуць "самастойна разабрацца ў музычным творы... ня здольныя пры-

няць непасрэднага ўдзелу ў музычна-грамадзкім жыцьці".[39]

Падобнае становішча навучаньня й малая колькасьць добрых кадраў наглядаецца ў Менскім музычным вучылішчы і ў Менскай школе-дзесяцігодцы.[40] Можна дапоўніць гэтыя выказваньні малюнкамі правінцыянальнага беларускага музычнага жыцьця. Як падае тая-ж газэта "Літаратура і Мастацтва"[41], у Віцебскім музычным вучылішчы мала месца адводзіцца спэцыяльным дысцыплінам /перагрузка палітычнай асьветай - М.К./, ня створаныя неабходныя ўмовы для заняткаў: не хапае клясаў, заняткі ідуць ад 6 гадзін раніцы аж да 12 гадзін уночы/!/, вучылішча ня мае інтэрнату і г.д. Сама дырэкцыя змушаная заявіць, што "далей працаваць у такіх умовах немагчыма".[42] У Віцебскай вобласьці існуюць тры музычныя школы, некаторыя з 1918-1919 гг. За ўвесь час яны ўсе далі толькі двух піяністых, што займаюцца сваёй прафэсіяй.[43]

Савецкая беларуская музычная школа не дала, апрача артысткі Александроўскай, ніводнага выканальніка агульна-саюзнага значэньня, ніводнага больш паважнага музыкаведа.

Тэрытарыяльнае разьмяшчэньне мастацкіх навучальных установаў - выпадковае, не прадуманае. Прыкладам, толькі ў вадным Менску ёсьць 2 вышэйшыя музычныя школы, тры вучылішчы, школа-дзесяцігодка і пачатковая школа зь некалькімі філіямі. Затое ў Заходняй Беларусі няма ніводнае вышэйшае мастацкае школы і ёсьць толькі два вучылішчы ды й то абодвы музычныя. Тэатры Берасьця й Горадні абыходзяцца без сваіх навучальных і студыйных установаў. Такія старадаўнія цэнтры беларускага малярства й архітэктуры, як Полацак ды Магілёў, ня маюць навет першапачатковай маляpскай школы.

Цікава тое, што аб савецкай сыстэме мастацкага навучаньня, якую партыйна-савецкае кіраўніцтва лічыць цудадзейнаю, беларускія мастацкія дзеячы публічна гавораць зусім што іншае: "Навошта ашукваць самі́х сябе і дзяржаву... неабходна лепш прадумаць сыстэму выхаваньня моладзі!"[44]

Значыцца, за 40 год савецкая "стройная сыстэма" заслужыла сабе апінію, як хвальшывай ды непрадуманай.

6.

Няма сумлеву, што найбольш вайстрым, навет небясьпечным пытаньнем у справе падрыхтоўкі нацыянальных кадраў ёсьць пытаньне нацыянальнае. Прыкрываючы свае чыны ведамай формулай мастацтва нацыянальнага формай і сацыялістычнага /пралетарскага/ зьместам, савецкая ўлада фактычна поўнасьцяй узяла ў свае рукі ды падпарадкавала сваім партыйным мэтам усю сыстэму мастацкай адукацыі ў нацыянальных рэспубліках. Гэтак пры маскоўскіх і ленінградзкіх тэатральных інстытутах, кансэрваторыях, харэаграфічных вучылішчах з самага пачатку былі пабудаваныя гэтак званыя нацыянальныя студыі або аддзелы, што пазьней былі рэарганізаваныя ў нацыянальныя факультэты, якія існуюць і цяпер.[45] Сюды на загад ураду СССР пасылаліся і пасылаюцца маладыя людзі з нацыянальных рэспублікаў дзеля набыцьця мастацкай спэцыяльнасьці. Прайшла праз гэты шлях у свой час і некаторая колькасьць беларускай мастацкай інтэлігенцыі. Тлумачылася й рабілася ўсё гэта пад шыльдаю вывесьці адсталыя краіны на шлях разьвіцьця. У запраўднасьці-ж справа выглядае інакш. У самой савецкай прэсе не хаваецца заданьне адшуканьня "новых рысаў" дзеля элімінаваньня "манеры этнаграфічнага" выкананьня, дзеля зламаньня "закасьцянелай нацыянальна-абмежаванай формы мастацкага быту".[46] Такім чынам, асноўная і галоўная мэта - зламаць, зруйнаваць, сьцерці нацыянальны дух, нацыянальныя асаблівасьці й характар. Дзеля гэтай мэты нацыянальныя факультэты маскоўскіх і ленінградзкіх вузаў сталі абсаджвацца людзьмі іншых нацыянальнасьцяў, галоўным чынам Расейцамі, што вялі ня толькі навучаньне, але й знаходзіліся ў складзе студэнтаў і студыйцаў.

Гэтых людзей потым бальшавіцкія "асьветнікі" пасылалі як пэдагогаў у нацыянальныя рэспублікі, у тым ліку і на Беларусь. Яны самі сьцьвярджаюць, што для мастацкіх школаў БССР "настаўнікі выйшлі з навучальных установаў Масквы і Ленінграду".[47]

Зразумела, гэткая палітыка цэнтру сталася найбольш магутным сродкам русыфікацыі ўсіх галінаў беларускага мастацтва.

Яскравым доказам недаверу партыі нацыянальнаму кіраўніцтву й нацыянальным кадрам служыць і той факт, што пры вышэйшых наву-

чальных мастацкіх установах ні ў вадной рэспубліцы няма асьпірантураў, што рыхтуюць кадры выкладчыкаў і знатакоў мастацтва ў розных галінах. Няма асьпірантураў і ў Беларусі, ні ў Тэатральным Інстытуце, ні ў Кансэрваторыі. Яны ёсьць толькі ў Маскве й Ленінградзе.

У Беларускай ССР, трэйцяй паводля свайго значэньня ў СССР, сярод тысячаў мастацкіх дзеячоў партыя й урад знаходзіць толькі адзінкі на кіруючыя пасады, ды й то другараднага значэньня, а амаль-што ўся вядучая роля належыць прысланым з Масквы і Ленінграду расейскім прафэсарам, пэдагогам і кіраўніком. Амаль-што ўсё выкладаньне вядзецца на расейскай мове. Маладыя кадры выхоўваюцца выключна ў прынцыпах і традыцыях расейскай мастацкай школы, перабудаванай на савецкі лад. Гэтак, напрыклад, у Менскай кансэрваторыі доўгія гады займаў кіруючае становішча прафэсар Залатароў, расейскі кампазытар, які паводля афіцыйных дадзеных правёў: "асабліва плодную пэдагагічную працу, ...падрыхтаваўшы пляяду маладых беларускіх кампазытараў".[48] Прафэсар Залатароў прывіў усім сваім вучням прынцыпы, стыль і манеры расейскай школы, ведамай пад назовам "Магутнай кучкі".[49]

Мы ня маем на ўвазе абніжаць якасьці таго ці іншага расейскага мастацкага кірунку, адмаўляць карыснасьць вывучэньня расейскага клясычнага мастацтва ці ня вызнаваць ягоных добрых уплываў. Але сьцьвярджаем, што дзейнасьць прафэсара Залатарова шкодна адбівалася на нацыянальным характары й асаблівасьцях беларускага мастацтва. Гэтак рабілі ў беларускай кансэрваторыі й іншыя прафэсары, што ачольвалі іншыя факультэты й катэдры. Гэтак рабілася й робіцца ў Тэатральным Інстытуце, у мастацкім і харэаграфічным вучылішчах і ўсюды на навучальных мастацкіх установах.

Усё, што навукова, творча, ці ў практычным выкананьні ня мела ідэйна-мастацкіх вытокаў ад расейскага мастацтва, сувязяў зь ім ці ягоных уплываў, перачырквалася ды забаранялася, як "варожыя тэорыі". У Беларусі ня можна было, скажам, гаварыць аб рэлігійных вытоках беларускага мастацтва, ягоных імкненьнях і нахілах да заходніх культураў, гістарычных сувязях зь імі, узаемадачыненьнях і ўплывах. Навет найбольш далёкія й адрозьненыя нацыянальныя культуры, традыцыі й навыкі творчай і выканаўчай практыкі мусілі згодна "навуковых" савецкіх дасьледваньняў паходзіць,

мець карэньні, быць у кроўным і арганічным сваяцтве з расейскаю культураю. Толькі такія выснавы, толькі такая пастаноўка лічылася правільнай, перадавой, прагрэсіўнай і патрэбнай.

У некаторых беларускіх мастацкіх школах ёсьць фальклёрныя сэкцыі ці габінэты, мэтанакіраванасьць якіх, зразумела, у першую чаргу мусіць насіць беларускі нацыянальны характар. Аднак гэтыя арганізацыі або зусім не працуюць, або займаюцца зьбіраньнем штучнага, схвальшаванага "савецкага фальклёру". Як кажа цэнтральная менская газэта "Літаратура і Мастацтва", беларускія нацыянальныя ўстановы:

> "За дзесяць пасьляваенных год ня здолелі выпусьціць ніводнага больш-менш поўнага выданьня беларускай песеннай творчасьці з нотамі й добрымі камэнтарамі".[50]

Тэатразнаўчыя, музыказнаўчыя, гістарычныя катэдры беларускіх мастацкіх вышэйшых школаў, якія, здавалася-б, таксама ў аснове і ў першую чаргу мусілі-б займацца вывучэньнем беларускага мастацтва, на гэтым матарыяле будаваць свае навуковыя працы, за ўвесь час свайго існаваньня ня выдалі ніводнае кніжкі ў гэтых галінах.

Выпускнікі Беларускага Тэатральнага Інстытуту на практычных занятках паказалі ня толькі няўменьне стварыць нацыянальны вобраз, але і зусім слабае валоданьне беларускай мовай. Маладыя акторы нэрвуюць крытыку гледача й слухача няправільным вымаўленьнем тэксту.[51] Выкладаньне на расейскай мове, вывучаньне расейскіх п'есаў, расейская мова ў штодзённым жыцьці даюць адразу сябе адчуваць.

Ёсьць дастаткова сьветчаньняў, што праблемы і пытаньні нацыянальнага беларускага стылю ў беларускіх мастацкіх школах яшчэ ня ўзьнятыя дагэтуль і яны нязнаныя будучым дзеячом беларускага мастацтва. Болей таго - іх баяцца, імкнуцца абыйсьці зусім, як фактаў варожых партыйнай палітыцы. Партыя зусім незацікаўленая ў запраўдным аб'ектыўным вывучэньні й распрацоўцы праблемаў беларускага нацыянальнага мастацтва. Паказальна, што бальшыня мастацкіх прафэсійных установаў і прадпрыемстваў ня выказваюць інтарэсу папоўніцца беларускімі мастацкімі кадрамі.[52] Парадаксальна выглядае той факт, што пераважна выпускнікі Тэатральнага Менскага Інстытуту йдуць на працу, як акторы, у тыя тэатры, што граюць на расейскай мове /Гомельскі тэатр, Горадзенскі тэатр і г.д./

Дэкляруючы на словах аб разьвіцьці беларускай культуры, партыя і ўлада практычна вінаватыя ў заганах мастацкай адукацыі ў БССР.

7.

За ўвесь час свайго панаваньня савецкая ўлада бачыла й бачыць у справе мастацкай адукацыі сяродак для выхаваньня новага пралетарскага мастака, поўнасьцяй свайго чалавека, пранікнутага ідэямі і мэтамі камунізму, дзеяча, які арганічна праводзіў-бы на практыцы клясавую, партыйную лінію. Гэтым і тлумачыцца такая вялікая ўвага палітычнай падрыхтоўцы, палітычнаму ўзгадаваньню будучага мастака.

Калі партыя заўважыла, што націск на партыйна-палітычнае ўзгадаваньне шкодна адбіваецца на прафэсійных, тэхнічных бакох мастацкага навучаньня ды што справа гэта настолькі паважная, што пагражае катастрофай, партыйнае кіраўніцтва павяло адступленьне, дапусьціла некаторую лібэралізацыю навучаньня, улічваньне законаў мастацтва, праяўленьне мастацкай індывідуальнасьці, асаблівасьцяў стылю, рознастайнасьці эмацыянальных пачуцьцяў і настрояў.

Трэба, аднак, адразу-ж зацеміць, што гэта лібэралізацыя зусім ня мела мэты даць волі, свабоды навучальным установам, выкладчыкам і настаўнікам. Наагул інтарэсы мастацтва, як такога, партыю не краналі ніколі. Партыя ніколі не дапусьціла-б і не дапусьціць у навучальных мастацкіх установах праблемаў мастацтва, як такога, бяз сувязі яго з палітыка-эканамічнымі фактарамі. Цэнтралізаваная сыстэма мастацкага навучаньня, якую партыя лічыла "грандыёзнай сваімі маштабамі дзяржаўнай сыстэмай"[53], ні ў якім выпадку не магла быць парушаная. Ішло аб тое, каб да гэтай сыстэмы пасавалі некаторыя прыёмы і зьвязкі, што ўлічвалі спэцыфіку мастацтва ды якія-б у рамках сыстэмы "падвысілі патрабаваньні да майстэрства".[54] Гэтак кінуты быў лёзунг аб узгадаваньні мастацкіх кадраў "ідэйна й прафэсійна ўзброеных".[55] За першай катэгорыяй захоўваўся прымат і чало, а другая /прафэсіянальнае майстэрства/ была ёй падпарадкаваная, выкарыстоўвалася як сяродак для партыйных утылітарных мэтаў.

Такая тэорыя "гарманічнае раўнавагі" на практыцы, аднак, ня толькі не адсунула супрацьлежнасьцяў паміж палітыкай і мастацтвам, але яшчэ больш ускладніла іх. У мастацкіх навучальных установах пачала адбывацца своеасаблівая гульня даволі небясьпечнага характару: партыйны націск на "ідэю" выклікаў крызіс "акадэмічнай" пасьпяховасьці, што ня было выгадна партыі; з другога боку - паслабленьне ідэйнасьці выклікала перамогу акадэмізму й імкненьне да вызваленьня мастацтва ад палітыкі, што было яшчэ больш няпрыемным для партыі. Кіраўніцтва партыйных і савецкіх арганізацыяў усімі мерамі імкнулася адхіліць супрацьлежнасьці й разьбежнасьці, але адначасова яно й само ўсё больш ды больш заблытвалася ў іх. Лаючы індывідуальнае ўзгадаваньне й выхаваньне, як буржуазны мэтад падрыхтоўкі кадраў, баючыся праяваў індывідуальных, асабістых здольнасьцяўі імкненьняў, заяўляючы, што індывідуалізм - гэта "апалёгія чалавеканенавісьнасьці... экспляатацыі"[56], партыйныя тэарэтыкі, аднак, не саромячыся, патрабуюць ад савецкіх педагогаў "індывідуальнага падыходу... уліку... псыхалягічных асаблівасьцяў".[57] Пераконваючы, што віртуознасьць "выпаласквае" зьмест[58], што тэхнічнае майстэрства вядзе да "самамэты"[59], што "тэхніцызм" зьяўляецца варожым уплывам, партыйна-савецкія кіраўнікі, аднак, ставяць перад мастацкімі навучальнымі ўстановамі "неабходнасьць максімальнага авалодваньня тэхнікай".[60] Педагог проста разгубліваецца ў гэтай партыйнай фразэалёгіі. Становішча ягонае запраўды нязвычайнае: для тых, хто сам пабываў у ім, яно ўяўляецца бяз сумлеву трагічным, для людзей незнаёмых з сакрэтамі савецкай рэчаіснасьці - гэта гучыць як анэкдот.

Партыйная блытаніна ў пытаньнях мастацкай адукацыі значна павялічваецца й пашыраецца пры падыходзе да нацыянальнага мастацкага ўзгадаваньня. Тутака, апрача супрацьлежнасьцяў і разьбежнасьцяў палітыкі й мастацтва, дадаюцца супрацьлежнасьці й разьбежнасьці паміж інтэрнацыянальным і нацыянальным выхаваньнем. Ідзе трагічная гульня, дзе націск на "сацыялістычны зьмест" руйнуе нацыянальную душу моладзі, а ўзмацненьне нацыянальнага духу пры паслабленьні партыйнага націску ўрэшце прыводзіць да фізычнага зьнішчэньня кадраў нацыянальнай інтэлігенцыі.

Найлепшым і найбольш пераконваючым доказам таго, што партыя

заблыталася ў створаных ёю самою супрацьлежнасьцях, што партыйная палітыка й сыстэма ў справе мастацкай адукацыі ды ў справе падрыхтоўкі мастацкіх кадраў пацярпела поўную няўдачу можа служыць сучаснае становішча гэтае справы, дзе падагульняючы савецкія-ж выснавы, знаходзім наступныя мінусы:

1. Прымусовае падпарадкаваньне мастацкай адукацыі камуністычным мэтам і заданьням.

2. Прымат палітыкі ў мастацкім навучаньні, перагрузка вучэбных плянаў палітычнымі дысцыплінамі, многапрадметнасьцю, якая ня мае з мастацтвам нічога супольнага.

3. Пераладаваньне навучальных мастацкіх установаў, пэдагогаў і вучняў грамадзкай працай і абавязкамі: партыйнымі, камсамольскімі, прафсаюзнымі, абыходамі "рэвалюцыйнага календара" і г.д.

4. Тэндэнцыйная накіраванасьць дзейнасьці навучальных мастацкіх установаў, выкарыстоўваньне школьнага й пазашкольнага жыцьця, навукі й практыкі выключна ў прапагандовых мэтах.

5. Прымусовае падпарадкаваньне навучальнага працэсу вузка партыйнай, эгаістычнай клясавай тэорыі, мэтадам марксізму-ленінізму, забараняньне, перасьледаваньне й вынішчэньне ведаў аб'ектыўнай гісторыі мастацтва, пытаньняў творчае свабоды й самастойнасьці, творчай і выканаўчай індывідуальнасьці.

6. Прымусовае ўключэньне мастацкай адукацыі ў цэнтралізаваную татальна-дзяржаўную сыстэму, бюракратызацыю; поўная залежнасьць справы мастацкай адукацыі ад дзяржавы.

7. Падначальнасьць і другараднасьць прафэсійна-тэхнічнага навучаньня, майстэрства, віртуознасьці; перасьледваньне вывучэньня законаў мастацтва, пастаноўкі пытаньняў чыста прафэсійнага, спэцыяльнага парадку, знаёмства з дасягненьнямі Захаду і Амэрыкі, вынішчэньне гэтак званых "фармалізмаў" і "касмапалітызму".

8. Малая ўдзельная вага ў навучальным пляне спэцыяльных дысцыплінаў, амаль поўнае занядбаньне творчай практыкі студэнтаў непасрэдна на прадпрыемствах, у тэатры, на сцэне, у студыі.

9. Адсутнасьць прафэсійных імкненьняў і нахілаў ды выпадковасьць сярод кандыдатаў у мастацкія навучальныя ўстановы; вельмі нізкі ўзровень іхнай агульнай асьветы ды амаль што поўная

непадрыхтаванасьць да спэцыяльнасьці. Вынікамі гэтага зьяўляюцца: а/ вялікі працэнт адсеву, б/ нізкая якасьць навучаньня й в/ занадта малая колькасьць тых, што навуку заканчваюць.

10. Недастатковая колькасьць і яўная слабасьць пэдагагічнага складу мастацкіх навучальных установаў, з прычыны чаго ня можа быць забясьпечаны нармальны навучальны працэс.

11. Адсутнасьць добрых, кваліфікаваных мэтадычных падручнікаў, літаратуры па мастацкай спэцыяльнасьці, нераспрацаванасьць і зьменлівасьць навучальных плянаў і праграмаў.

12. Выключна дрэнна стаіць справа адміністрацыйнага кіраўніцтва мастацкімі навучальнымі ўстановамі. Навучальныя мастацкія ўстановы ў вялікай колькасьці /асабліва на правінцыі/ не адказваюць свайму прызначэньню, ня маюць належных памешканьняў, абсталяваньня, неабходных прыладаў і г.д., а таму ня могуць весьці нармальнай працы.

13. Тэрытарыяльнае разьмяшчэньне навучальных установаў падпарадкваецца заданьням прапагандавага, паказнога характару і не адпавядае запраўды мастацкім мэтам, з прычыны чаго найбольшая пэрыфэрыйная тэрыторыя застаецца без мастацкага абслугоўваньня.

14. Усё гэта ўрэшце вядзе да таго, што мастацкія кадры маюць вельмі слабую падрыхтоўку, толькі адзінкі прабіваюцца праз савецкую сыстэму, маса-ж выходзіць з навучальных установаў у бальшыні мала прыгоднай для прафэсійнай працы, тым болей для самастойнай.

15. Мастацкая адукацыя нацыянальных кадраў, што мае тыя-ж хваробы, апрача таго адрозьніваецца ўмовамі, у якіх амаль што немагчыма выхаваць запраўды нацыянальнага мастацкага дзеяча, таму што праблемы і пытаньні нацыянальнай ідэі, інтарэсаў, духу, вывучэньня нацыянальнага характару, сваяасаблівасьцяў жорстка перасьледуюцца ды вынішчаюцца.

Бібліяграфічныя зацемкі

1. Паводля БСЭ, т.4, 1950 г., Бел. Сав. Сац. Рэспубліка.

2. Паводля брашуры Лютаровіча. Росквіт Беларускага Савецкага Мастацтва, Менск, 1955 г.

3. "Советское искусство", 21.XI.1951.

4. Консерватория. БСЭ, 1953, т.22.

5. Музыкальное образование. БСЭ, 1954, т.28.

6. Консерватория. БСЭ, 1953, т.22, таксама "Советское искусство", 28.XI.1951.

7. Музыкальное образование. БСЭ, 1954, т.28.

8. Музыкальное образование. БСЭ, 1954, т.28.

9. Ленін у 1920 г. пісаў у праекце рэзалюцыі "Аб пралетарскай культуры": "У Савецкай Рабоча-Сялянскай Рэспубліцы ўся пастаноўка справы асьветы, як у палітыка-асьветнай галіне наагул, гэтак і спэцыяльна ў галіне мастацтва, павінна быць пранікнутая духам клясавай барацьбы пралетарыяту за пасьпяховае ажыцьцяўленьне ягонай дыктатуры". /Ю.Оснос. У истоков саветского театра. "Театральный альманах", кн. 2/4/, Масква, 1946, б. 38-61/.

10. Художественное воспитание. БСЭ, 1934, т.60.

11. Баліцкі. Культурнае будаўніцтва БССР. "Беларуская культура", Зборнік I, Менск, 1928.

12. Там-жа.

13. Оснос. У истоков советского театра. "Театральный альманах", кн.2/4/, Масква, 1946.

14. Индивидуализм. БСЭ, 1953, т. 18.

15. Ойстрах. БСЭ, 1954, т.30.

16. "Советское искусство", 26.IX.1951.

17. Там-жа.

18. Музыкальное исполнение. БСЭ, 1954, т. 28.

19. Актер. БСЭ, 1949, т. I.

20. Музыкальное исполение. БСЭ, 1954, т. 28.

21. Консерватории. БСЭ, 1953, т. 22.

22. "Советское искусство", 15.XII.1951.

23. Актер. БСЭ, 1949, т. I.

24. Там-жа.

25. Музыкальное исполнение. БСЭ, 1954, т. 28.

26. "Советское искусство", 21.XI.1951.

27. Там-жа.

28. Там-жа.

29. Там-жа, 28.XI.1951.

30. "Советское искусство", 26.IX.1951.

31. Там-жа.

32. Газэта "Звязда", Менск, 4.I.1956.
33. Там-жа.
34. Там-жа.
35. Там-жа.
36. "Літаратура і Мастацтва", Менск, 19.XI.1955.
37. Там-жа, 17.XII. 1955.
38. Там-жа.
39. Там-жа.
40. Там-жа.
41. Кутневіч. Стварыць лепшыя ўмовы для заняткаў, "Літаратура і Мастацтва", 3.IX.1955.
42. Там-жа.
43. Там-жа.
44. "Літаратура і Мастацтва", 17.XII.1955.
45. Аб гэтым у БСЭ: Консерватории, 1953, т. 22; 1937, т.34; "Институт театрального искусства", 1953, т. 18.
46. "Советское искусство", 5.XII.1951.
47. Бел. Сов. Соц. Республика. БСЭ, 1950, т.4.
48. Там-жа.
49. "Магучая кучка" - гэтак расейскі мастацтвавед І. Стасаў назваў групу расейскіх кампазытараў: Балакірава, Рымскага-Корсакава, Барадзіна, Мусоргскага і Кры.
50. "Літаратура і Мастацтва", 17.XII.1955.
51. Аб гэтым у "Звязьдзе", 4.I.1956, і ў часапісе "Беларусь", 1955, № 9.
52. "Літаратура і Мастацтва", 29.X.1955.
53. "Советская музыка", 1946, № 5-6.
54. "Советское искусство", 5.XII.1951.
55. Там-жа, 21.XI.1951.
56. Индивидуализм, БСЭ, 1953, т. 28.
57. Индивидуальное воспитание, БСЭ, 1953, т. 18.
58. Виртуоз, БСЭ, 1951, т. 8.
59. Там-жа.
60. Консерватория, БСЭ, 1937, т. 34.

ХРОНІКА І ЗАЦЕМКІ

XXII ЗЬЕЗД КАМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫІ БЕЛАРУСІ

Ад 24-га да 27-га студзеня 1956 году, пасьля двухгадовага пэрыяду ад папярэдняга рэспубліканскага партыйнага зьезду, у сталіцы БССР Менску адбыўся XXII зьезд Камуністычнай партыі Беларусі, у якім узялі ўдзел 830 дэлегатаў з правам "рашаючага" голасу і 79 дэлегатаў з голасам "дарадчым". Зьезд быў скліканы ў парадку ўсесаюзнае падгатовы да XX зьезду Камуністычнай партыі Савецкага Саюзу і праведзены з наступным парадкам дня:

1. Справаздача Цэнтральнага Камітэту КП Беларусі. 2. Справаздача Рэвізійнае камісіі КП Беларусі. 3. Абмеркаваньне праекту ЦК КПСС "Дырэктывы XX зьезду КПСС у справе шостага пяцігадовага пляну разьвіцьця народнае гаспадаркі СССР на 1956-1960 гады". 4. Выбары Цэнтральнага Камітэту КП Беларусі. 5. Выбары Рэвізійнай камісіі КП Беларусі. 6. Выбары дэлегатаў на XX зьезд Камуністычнай партыі Савецкага Саюзу.

Справаздачы аб прабегу працы зьезду ў форме скарочаных стэнаграмаў, пэўна-ж, дакладна працэнзураваных, былі пададзеныя ў рэспубліканскай прэсе - галоўным чынам, у газэтах "Звязда" і "Советская Белоруссия" /тэксты справаздачаў у гэтых абедзьвюх газэтах ідэнтычныя/.

Асноўная частка працы зьезду, якая магла-б паслужыць пэўным матарыялам для досьледу жыцьця й праблемаў БССР - гэта справаздачны даклад першага сакратара ЦК КПБ Н.Патолічава. Ягоны даклад меў пяць частак: I. За далейшы ўздым прамысловасьці і тэхнічны прагрэс; II.За круты ўздым усіх галін сельскай гаспадаркі; III. Клопаты аб далейшым павышэньні дабрабыту працоўных; IУ. Вышэй узровень ідэялягічнай работы партыйных арганізацыяў; У. Далейшае ўмацаваньне радоў і паляпшэньне работы беларускае

партыйнае арганізацыі.

Як ужо часткова відаць з гэтых загалоўкаў справаздачы, галоўная ўвага на XXII зьезьдзе КПБ была прысьвечана пытаньням эканамічным, ідэялягічным і арганізацыйным. На зьезьдзе пад адрасам розных рэспубліканскіх міністэрстваў, установаў і паасобных кіраўнікоў было выказана шмат крытычных заўваг. Аднак, ні крытыка, ні самая праблематыка зьезду сваёй кампэтэнцыяй ня выйшлі за межы рэспублікі. Першы сакратар Патолічаў, пералічваючы цэлы шэраг недахопаў у працы міністэрстваў БССР ды нізавых партыйных арганізацыяў, не асьмеліўся крытыкаваць нічога, што стаіць вышэй за ЦК КП Беларусі - партыйныя рэсорты ўсесаюзнага Цэнтральнага Камітэту або ўсесаюзныя міністэрствы. Паводля-ж прынцыпу партыйнае крытыкі, у цэлай структуры Камуністычнае партыі кажная вышэйшая інстанцыя адказная за непаладкі ўнізе. Ня гледзячы на апошнія заявы камуністычных правадыроў аб "унутрапартыйнай дэмакратыі", зьезд КПБ прынцыпу партыйнае крытыкі не датрымаў. Ён не закрануў таксама і праблемаў цесна зьвязаных з атрыбутамі рэклямаванае дзяржаўнае сувэрэннасьці БССР. Гэтак, зьезд зусім не займаўся пытаньнямі, як, скажам, праблема разьмеркаваньня й выкарыстаньня ў межах БССР эканамічнага патэнцыялу Беларусі; ня былі закранутыя таксама й пытаньні, зьвязаныя з вонкавай палітыкай БССР, як, прыкладам, справа беларускае дэлегацыі ў ЗН і да гэтага падобнае. У кампэтэнцыю XXII зьезду КПБ уваходзіла выключна пытаньне бязумоўнай рэалізацыі на месцы тых праграмовых установак эканомікі ды ідэялёгіі, якія распрацаваныя ў Маскве.

З другога боку, аднак, трэйці пункт парадку дня зьезду - "Абмеркаваньне праекту ЦК КПСС..." - ды прэсавыя паведамленьні аб "дзелавым абмяркоўваньні Дырэктываў XX зьезду КПСС" - усё гэта мела за заданьне прыкрыць той супярэчлівы дуалізм у самой дэфініцыі беларускае савецкае сацыялістычнае дзяржавы, дзе канстытуцыя й прапаганда цьвердзяць аб нацыянальнай сувэрэннасьці, а партыйны статут - аб арганічнай залежнасьці галоўнага фактару дзяржаўнага жыцьця, партыйнай арганізацыі, ад пазанацыянальнага ЦК.

У справаздачным дакладзе першага сакратара ЦК КП Беларусі было прыведзена даволі шмат працэнтных і фактычных дадзеных аб

стане беларускае дзяржаўнае гаспадаркі. Як і ўсе савецкія статыстычныя дадзеныя, яны маюць вельмі адносную вартасьць. Але-ж ёсьць сярод іх і цікавы фактычны матарыял. Гэтак, прыкладам, на зьезьдзе была пададзена колькасьць лекароў у БССР - 7.904 чалавекі. Не гаворачы ўжо аб рэальнасьці гэтага ліку, можна ўявіць сабе стан лекарскага абслугоўваньня ў БССР: 10,5 мільёнаў насельніцтва падзеленае на 7.904 дае прыблізна 1.327 асоб на аднаго лекара /тады, калі па цэлым СССР адзін лекар прыпадае на 670 асоб /1953 г./, а ў РСФСР - на 650 /1954 г./. На зьезьдзе быў успомнены лік сяброў і кандыдатаў у сябры Камуністычнае партыі Беларусі. На 1-га студзеня 1956 году ў БССР налічвалася, паводля Патолічава, 132.414 сяброў партыі і 12.655 кандыдатаў /усяго, значыцца - 145.069 , што на 10,5 мільёнаў насельніцтва складае, прыблізна, 1,3%/. Із справаздачнага дакладу ЦК КПБ было відаць, прыкладам, што на Беларусі ў 1928 годзе /да калектывізацыі/ было буйнай рагатай жывёлы, кароў, сьвіней, авечак і козаў 11 мільёнаў 292 тысячы, а ў 1955 годзе /стан на 1-га кастрычніка/ - 10 мільёнаў 626 тысяч. Калі ўзяць на ўвагу, што ў 1928 годзе ў васноўным сялянства было собсьнікам жывёлы, а ў 1955 - дзяржава, дык можна яскрава пабачыць розьніцу палажэньня ды ўявіць становішча жывёлагадоўлі на Беларусі. У апублікаваных матарыялах зьезду ёсьць і іншыя, падобнага характару, дадзеныя, што маюць у сабе пэўную дакумэнтальную вартасьць. Бальшыня аднак статыстык - гэта колькаснае параўнаньне з папярэднім станам ці працэнтныя вылічэньні ад плянаў - матарыял неканкрэтны, а вельмі часта й нерэальны.

У дакладзе першага сакратара ЦК КПБ было шмат крытыкі розных галін жыцьця Беларускай ССР. Аднак дыскусіі над справаздачай ня было. Усе прамоўцы, што выступалі пасьля Патолічава, прызналі яму "поўную рацыю". Звычайна, яны крытыкавалі бюракратызм падсобных рэспубліканскіх установаў, ілюструючы гэта канкрэтнымі, часамі вельмі цікавымі, эпізодамі. Пры гэтым, усю віну за недахопы ў даверaных ім дзялянках працы яны, як правіла, зварочвалі на "нізкі ўзровень арганізатарскай ды ідэялягічнай работы" іншых партыйных і савецкіх ворганаў і на "бюракратызм", "закасьцянеласьць", "безадказнасьць" і г.д., накіроўваныя ў бок або вышэйшых адміністрацыйных інстанцыяў або суседніх арганізацыяў.

На бюракратызм і папяроўшчыну наракалі навет найвышэйшыя рэспубліканскія ўрадаўцы. Гэтак, С. Касьцюк, міністар сельскай гаспадаркі БССР, скардзячыся на бюракратызм ЦК КПБ і Савет Міністраў БССР, заявіў: "Мне, міністру, цэлы тыдзень часам прыходзіцца хадзіць з тоўстым партфэлем ад ЦК КПБ да Савету Міністраў БССР, даючы адказы й даведкі на шматлікія пытаньні ... Для таго, каб падрыхтавацца па кажнаму зь іх, прыходзіцца траціць вельмі шмат часу. Такую-ж вялікую колькасьць часу на гэта траціць і мае намесьнікі і шмат якія галоўныя спэцыялістыя міністэрства..."

Закід міністэрству сельскай гаспадаркі БССР у тым, што беларускія гарады ня маюць гародніны, міністар Касьцюк, характэрнай для зьезду прыхваткай, накіраваў у гандлёвыя й нарыхтоўчыя арганізацыі. "У шмат якіх калгасах, - сказаў ён, - кормяць сьвежай капустай жывёлу, а я ўчора аб'ехаў 20 магазынаў Менску і нідзе не знайшоў сьвежай капусты. Чаму так атрымліваецца? Таму, што менскі гарком партыі і горвыканком бесклапотна ставяцца да забесьпячэньня насельніцтва гораду гароднінай..."

Прыведзеныя вышэй рэплікі беларускага савецкага міністра зьяўляюцца надзвычай характэрнымі для цэлага прабегу XXII зьезду КП Беларусі. Такім-жа самым спосабам звальваньня віны на іншых за заведзенае бязладзьдзе апраўдваліся ўсе бяз вынятку прамоўцы.

Зразумела, дэкляцыйны бок зьезду ня выйшаў паза рамкі ўстаноўленае пасьля сьмерці Сталіна формулы, якую "Звязда" сфармулявала гэткім абзацам: "Абмеркаваньне справаздачнага дакладу аб рабоце ЦК КП Беларусі яшчэ і яшчэ раз паказала адзінства радоў Кампартыі Беларусі, яе цесную згуртаванасьць вакол Цэнтральнага Камітэту КПСС і непарыўную сувязь з шырэйшымі масамі працоўных".

На зьезьдзе было выбрана 127 сяброў ЦК КПБ, 75 кандыдатаў у сябры і 37 чалавек у Рэвізійную камісію /старшыня той самы - В. Седых/. У той-жа дзень адбыўся пленум Цэнтральнага Камітэту, на якім было ўстаноўлена бюро ЦК КП Беларусі, у склад якога ўвайшлі: Н. Патолічаў /першы сакратар/, Н. Аўхімовіч /2-гі сакратар/, Ц. Гарбуноў /сакратар ЦК КПБ/, П. Абрасімаў /сакратар ЦК КПБ/, Ц. Кісялёў /сакратар ЦК КПБ/, В. Казлоў, С. Ціма-

шэнка, Ф. Клімаў, І. Макараў, К. Мазураў, М. Баскакаў. /XXI зьезд КПБ 13.2.1954 году выбраў быў 9 сяброў ЦК заміж 11-х у 1956 годзе - да папярэдняга складу дайшлі Ц. Кісялёў і І. Макараў; таксама сакратарыят КП Беларусі гэтым разам быў пабольшаны з трох асоб - Патолічаў, Аўхімовіч, Гарбуноў - да пяцёх/.

У партыйным кіраўніцтве XXII зьезд КПБ зрабіў нязначныя пэрсанальныя й функцыянальныя зьмены. Ніякай зьмены ня прынёс ён і Беларусі, што й надалей застаецца ў жорсткіх ціскох бальшавіцка-маскоўскае дыктатуры.

Я. Запруднік

XIX ЗЬЕЗД КАМСАМОЛУ БЕЛАРУСІ[x/]

Ад 10-га да 13-га студзеня 1956 году, у Менску, адбыўся XIX-ы зьезд "малодшага атраду КПБ" - беларускае камсамольскае арганізацыі. На парадку дня стаялі справаздачныя даклады Цэнтральнага Камітэту і Рэвізійнае камісіі ды выбары новых кіруючых ворганаў.

Дзеля таго, што кажныя плянаваныя бальшавікамі "выбары" дакладна прадбачваюць і вынікі выбарчае інсцэнізацыі, і дзеля таго, што ніякіх істотных зьменаў XIX зьезд на верхавіне ЛКСМ Беларусі ня выявіў - вынікае, што прычыны гэтае імпрэзы ляжалі дзесьці паза афіцыяльным парадкам дня. Як пабачым далей, зьезд быў выкліканы атрофіяй арганізму ЛКСМ Беларусі, якому трэба было зрабіць падбадзёрвальную іньекцыю напярэдадні XXII зьезду КПБ і XX зьезду КПСС.

На скліканым XIX камсамольскім зьезьдзе, пасьля двух год часу ад папярэдняга гэткага-ж зьезду, было выказана /і апублікавана!/ цэлы шэраг цікавых сьцьверджаньняў, што кідаюць сьвятло на праблему бальшавізаваньня беларускае моладзі ды на супрацiў гэтае апошняе ідэялягічным экспэрымэнтам Масквы.

Камсамол у руках камуністычнае партыі - гэта фізычная прылада для рэалізацыі вялізарных эканамічных мерапрыемстваў. Вартасьць камсамольца ў вачох свае арганізацыі - ягоная працаздольнасьць, колькасьць выкананых працоўных нормаў, тэрмін завяршэньня вытворчага пляну. Таму якраз, пачынаючы свой справаздачны даклад /асноўная частка зьезду/, першы сакратар ЦК ЛКСМ Беларусі А.Аксёнаў, як найпершае й найважнейшае, адцеміў:

---

x/ Паводля матарыялаў воргану ЦК ЛКСМ Беларусі газэты "Чырвоная Зьмена" з 11,12 і 13 студзеня 1956 году.

"Прымаючы ўдзел ў сацыялістычным спаборніцтве, звыш 90 тысяч камсамольцаў датэрмінова выканалі свае пяцігадовыя нормы, а больш за 10 тысяч - па два і больш пяцігадовыя заданьні".

Між іншага, варта зьвярнуць увагу, што "вытворчая" крытэрыя для ацэны вартасьці сябры ЛКСМ ня робіць розьніцы між мужчынскім а жаночым полам. Ува ўсіх галінах сельскай гаспадаркі Беларусі, прамысловасьці, транспарту й будаўніцтва, побач з хлапцом мы заўсёды бачым "ураўнаную" дзяўчыну - на электразварных, токарскіх, мулярных, атынковачных ды іншых цяжкіх працах. Даючы прыклады "сацыялістычнага героя", Аксёнаў знайшоў, кім падбадзёрыць і дзяўчат; ён расказаў коратка:

> "4 гады назад на Менскі трактарны /у цытатах усе падкрэсьленьні нашыя - Я.З./ завод прыйшла камсамолка Шура Малышава... Яна ў параўнальна кароткі тэрмін авалодала спэцыяльнасьцямі фрэзэроўшчыка, зубастругальшчыка, зубарэза, токара і шліфавальшчыка. Цяпер дзяўчына працуе на 5 станках".

Каб дабіцца павышэньня далейшых вытворчых нормаў /асабліва ў прамысловасьці/ рукамі беларускае моладзі, зьезд азначыў спосаб на гэта: "Важнейшая задача камсамольскіх арганізацыяў - дапамагчы ўсёй моладзі авалодаць перадавымі мэтадамі працы". З гэтай мэтай першы сакратар у сваім дакладзе і падаў прапанову, "каб камсамольскія арганізацыі разам з гаспадарчымі кіраўнікамі ў 1956 годзе на ўсіх прадпрыемствах рэспублікі стварылі шырокую сетку школ і гурткоў для вывучэньня перадавых мэтадаў працы". Прапанова гэтая, як выглядае з далейшых слоў Аксёнава, зрадзілася ў ЦК ЛКСМБ у вабліччы "сур'ёзных недахопаў": з прычыны "фармалізму й казёншчыны", якія перашкаджаюць арганізоўваць сацыялістычнае спаборніцтва ды дзеля таго, што на прамысловых прадпрыемствах "вялікая колькасьць прагулаў, прастояў з-за нераспараджальнасьці, дрэннага выкарыстаньня наяўнага абсталяваньня". Як прыклад, дакладчык падаў, што "ў Міністэрстве гарадзкога й сельскага будаўніцтва за 9 месяцаў 1955 году прастоі і прагулы работнікаў склалі шмат тысяч чалавекадзён".

У сельскай гаспадарцы БССР дысцыплінарныя пытаньні камсамолу стаяць ня лепш. Ад неахвоты да "сацыялістычнай" працы ды ад нястачы працоўных рук, заплянаваны кампартыяй "круты ўздым калгаснай гаспадаркі" праводзіцца надзвычай туга. Зь Беларусі, на-

вет паводля афіцыяльных савецкіх дадзеных, вывезена ў Казахстан у 1954-1955 гадох 20 тысяч камсамольцаў. Другіх 20 тысяч было накіравана на жывёлагадоўчыя фэрмы беларускіх калгасаў. Аднак, з-за вялізарных жыцьцёвых цяжкасьцяў ды дзеля таго, што дзялянка жывёлагадоўлі найбольш высунутая цяпер пад прапагандовы абстрэл, з пасланых 20-ці тысяч камсамольцаў 7 тысяч уцякло ад гэтае працы, знаходзячы сабе больш зацішныя месцы працоўнага прыпынку. Цяпер на жывёлагадоўчых фэрмах працуе ўсіх 20 тысяч камсамольцаў, хоць ЦК КПБ дамагаецца, згодна із сваім плянам, каля 60 тысяч маладых жывёлаводаў. Гаворачы аб удзеле камсамольцаў у калгаснай працы, Аксёнаў падсумаваў:

> "У калгасах рэспублікі ўсё яшчэ слаба, а часам і нездавальняюча вырашаюцца шмат якія пытаньні ўздыму сельскай гаспадаркі, асабліва пытаньні павышэньня ўраджайнасьці збожжавых культур і прадуктыўнасьці жывёлагадоўлі. За гэта ня могуць ня несьці адказнасьці таксама й камсамольскія арганізацыі".

x

Шмат месца ў справаздачных дакладах зьезду і ў дыскусіях было прысьвечана пытаньням ідэялягічнага, палітычнага і дысцыплінарнага ўзгадаваньня, ад адпаведнай пастаноўкі якога, у ўмовах бальшавіцкага рэжыму, залежыць увесь ход "будаўніцтва камунізму".

У бальшавіцкай дзяржаўна-экспляатацыйнай сыстэме працы ідэялягічнае й палітычнае ўзгадаваньне накіравана беспасярэдня на выконваньне працоўных нормаў. І моладзь вельмі добра вычувае гэта. Яна ведае, што кажная палітлекцыя, кажны даклад - гэта настырлівае падганяньне да павышэньня прадуктыўнасьці. У вабяцанкі-ж аб павышэньні жыцьцёвага дабрабыту больш ніхто ўжо ня верыць. Ня вераць як камсамольскія выкладчыкі "палітычнай асьветы", так і іхная аўдыторыя. Адсюль і цьверджаньне першага сакратара Аксёнава ў ягоным дакладзе:

> "У палітычнай асьвеце моладзі вельмі шмат недахопаў. Прапаганда мала вучыць моладзь на перадавым дасьветчаньні, слаба мабілізуе яе барацьбу з адмоўнымі зьявамі, якія тармозяць наш рух наперад. Дапускаецца шмат шкалярства, начытніцтва, спрашчэнства. Некаторыя прапагандысты нагадваюць больш прапаведнікаў. Яны так засушылі й аказёнілі палітычныя заняткі, што часам зьнішчаюць у моладзі цікавасьць да авалоданьня тэорыяй".

Гэта тое, што ўва ўсіх галінах савецкага жыцьця, ад літаратуры да камсамолу, завецца ў бальшавіцкай тэрміналёгіі "адрывам ад жыцьця" або "адрывам ад канкрэтных задач". Гэты "адрыў", гэты стан зьняверу й апатыі, ахапіў сабою ўвесь беларускі камсамол, да сакратароў рэспубліканскага ЦК уключна. "У недахопах лекцыйнай работы сярод моладзі рэспублікі, - прызнаўся першы сакратар ЦК ЛКСМ Беларусі, - вінаваты райкомы, гаркомы, абкомы, а таксама Цэнтральны Камітэт і ягоная лектарская група". Гэта самае датычыцца й камсамольскіх прыладаў прапаганды: газэты "Чырвоная Зьмена", "Сталинская молодёжь", "Піонер Беларусі", "Зорка", часапісаў "Маладосьць", "Бярозка" і г.д.

Павышэньня выпрацоўчых нормаў камсамольская арганізацыя дамагаецца ад сваіх сяброў таксама праз павышэньне іхнае тэхналёгіі, што бярэ свой пачатак у павышэньні агульнае асьветы. У пашырэньні гэтае апошняе /зь якога, пэўна-ж, адбываецца - гэта галоўна! - і пашырэньне палітычнае асьветы/ сярод моладзі камуністычная партыя вельмі зацікаўлена. У гэтым дачыненьні таксама не абыходзіцца бяз выкананьня плянаў уцягненьня моладзі /і ня толькі камсамольцаў/ у сетку гэткае асьветы. Але й тут паўтараецца тое самае, што й з "асьветай палітычнай". Моладзь, пры ўсім сваім прыродным пацягу да здабыванья ведаў, усялякім спосабам ухіляецца ад савецкае адукацыі або, вучачыся, зусім абыякава адносіцца да школьнае працы, у выніку чаго назіраецца вялізарны адсеў вучняў. Прадбачаныя пляны зрываюцца. Усё гэта спрычыняе парадаксальную зьяву на Беларусі - ня моладзь рвецца да навукі, а бальшавіцкія "асьветнікі" ганяюцца за кандыдатамі ў свае навучальныя ўстановы. Аксёнаў дакладаў XIX зьезду:

> "... У гэтым навучальным годзе па віне Цэнтральнага Камітэту..., абкомаў, шмат якіх гаркомаў і райкомаў камсамолу дапушчана рэзкае, нічым не апраўданае аслабленьне ўвагі камсамольскіх арганізацыяў да агульнаадукацыйнай вучобы юнакоў і дзяўчат. У выніку, ня выкананы плян адкрыцьця вячорных школ і набору навучэнцаў. Па віне камсамольскіх арганізацыяў і ворганаў народнай адукацыі па сутнасьці правалена арганізацыя вучобы сельскай моладзі".
>
> "Задача ЦК, абкомаў, гаркомаў і райкомаў камсамолу заключаецца ў тым, каб дапамагчы школам замацаваць кантынгент навучэнцаў, вярнуць за лаўкі моладзь, якая пакінула школы...".

З другога боку, стараючыся "замацаваць кантынгент навучэн-

цаў", камсамольская арганізацыя намагаецца замацаваць іх і ў камсамоле - асабліва ў вышэйшых навучальных установах, ставячы прыналежнасьць да гэтае арганізацыі, як умову да далейшых студыяў. Гэтак, у Беларусі налічваецца 23 ВНУ і 124 сярэднія спэцыяльныя навучальныя ўстановы, у якіх налічваецца больш за 76 тысяч студэнтаў. З гэтае колькасьці 70 тысяч належаць да камсамолу.

Цяжкай праблемай у жыцьці ня толькі камсамольскіх арганізацыяў, але ўсяе беларускае моладзі ды беларускага грамадзтва нагул, зьяўляецца хуліганства, разбой і бытавая разбэшчанасьць. Пытаньне гэтае знайшло сваё адбіцьцё ў працы зьезду. Камсамол, сам руйнуючы гэтую моладзь атэістычным узгадаваньнем, мабілізуе сваіх сяброў на барацьбу з вынікамі свае собскае ўзгадаваўчае акцыі. Вельмі характэрным з гэтага гледзішча было выступленьне на зьезьдзе памочніка начальніка аддзелу Ўправы міліцыі МУС БССР. "Іншы раз, - заявіў ён, - справа дайходзіць да кур'ёзаў. Наладжваюць дзіцячыя ранішнікі або вечары моладзі, і для падтрыманьня парадку выклікаюць нарад міліцыі".

У БССР, згодна з савецкімі дадзенымі, налічваецца 656 тысяч сяброў ЛКСМ. Аднак маса гэтая больш фармальна, чымся практычна, лічыцца ў камсамоле. На зьезьдзе ня выходзіла з вуснаў прамоўцаў, зроджаныя ў практыцы жыцьця камсамольскіх арганізацыяў тэрміны, як "фармалізм", "неарганізаванасьць", "штамп", "утрыманства", "казёншчына" і г.д. Усё гэта, бясспрэчна, дасталося камсамолу яшчэ за Сталіна. Цяпер, ня гледзячы на абвешчанае сталінскай спадчыне змаганьне, ніякіх грунтоўных зьменаў не адбылося і, пэўна-ж, не адбудзецца. "Стыль кіраўніцтва з боку ЦК ЛКСМБ мала зьмяніўся ў сувязі зь перабудовай структуры камсамольскіх ворганаў", - дакладаў зьезду старшыня Цэнтральнае рэвізійнае камісіі ЛКСМБ В.Прышчэпчык. Сакратар Брэсцкага абкому ЛКСМБ Роза Пуціна падмацавала гэтае цьверджаньне: "Работа камсамольскіх арганізацыяў так рэглямэнтавана рашэньнямі ЦК камсамолу, ...што сакратары, члены камітэту часам і кроку ня могуць ступіць самастойна, праявіць уласнае ініцыятывы". З другога канца гіерархічнай драбіны на гэтую-ж самую загану наракаў і першы сакратар ЦК ЛКСМБ Аксёнаў у сваім дакладзе. "Справа дайшла да таго, - казаў ён, крытыкуючы "штамп" камсамольскай арганізацыі прадпрыемства "Гомсельмаш" /звыш 1.200 сяброў/, - што бальшыня

групоргаў ня выбіралася, а была назначана, пры чым некаторыя зь іх навет ня ведалі аб гэтым". Гаворачы далей, Аксёнаў даў даволі яркі вобраз арганізацыйнай атрофіі ЛКСМ Беларусі:

> "...У дзейнасьці раду пярвічных арганізацыяў яшчэ нямала неарганізаванасьці, фармалізму, яны яшчэ слаба ўплываюць на моладзь. На ўзровень работы камсамольскіх арганізацыяў аказвае адмоўны ўплыў склаўшаяся прывычка, імя якой штамп, казёншчына, што глушаць творчасьць і самадзейнасьць... У шмат якіх камітэтах ЛКСМБ укараніўся канцылярска-бюракратычны падыход да вылучэньня кадраў... Буйным недахопам у рабоце з кадрамі зьяўляецца шырока распаўсюджаная практыка перакідак камсамольскіх работнікаў з аднаго раёну ў другі... Асобныя работнікі /г.зн. кіраўнікі - Я.З./ ў пагоні за тым, каб пусьціць пыл у вочы, займаюцца ашуканствам, скрываюць сапраўднае становішча справаў... Асобныя работнікі і актывістыя трымаюць сябе як утрыманцы. Утрыманства - самы небясьпечны вораг у нашай справе. Яно як путы скручвае па руках і нагах усякую ініцыятыву, глушыць жыцьцё. Некаторыя райкомы самі насаджваюць гэтае ўтрыманства."
>
> "Такім чынам сапраўднай перабудовы ў бок правядзеньня жывой арганізатарскай работы сярод моладзі і на гэтай аснове паляпшэньня дзейнасьці ўсіх камсамольскіх арганізацыяў не адбылося".

Завяршальным штрыхом гэтага малюнку было сьцьверджаньне Аксёнава відавочнага заняпаду беларускае камсамольскае арганізацыі:

> "Неабходна прызнаць, што ў справаздачным пэрыядзе па віне, перш за ўсё, Цэнтральнага Камітэту, ягоных бюро, а таксама абласных, гарадзкіх і раённых камітэтаў камсамолу дапушчана рэзкае скарачэньне прыёму моладзі ў рады ВЛКСМ... Амаль палавіна калгасных камсамольскіх арганізацыяў Горадзенскай вобласьці перастала папаўняць свае рады за лік маладых хлебаробаў... Справа дайшла да таго, што Гомельская, Віцебская і Магілеўская абласныя камсамольскія арганізацыі навет паменшылі свой колькасны склад у параўнаньні з пэрыядам, які папярэднічаў XVIII зьезду камсамолу Беларусі /1954/. На іх сумленьні ляжыць і тое, што рэспубліканская камсамольская арганізацыя таксама зьменшыла свой колькасны склад у параўнаньні з папярнім справаздачным пэрыядам на 5 тысяч членаў ВЛКСМ".

Нарэшце, варта адцеміць, што ў складзе 660 дэлегатаў XIX зьезду ЛКСМ Беларусі было 425 сяброў і кандыдатаў у сябры КПСС. Зьвяртае на сябе таксама ўвагу прапорцыя кандыдатаў зьезду беларускае нацыянальнасьці /450/ да расейскае /165/. Пры 7,7% расейскага насельніцтва ў БССР супраць 82% Беларусаў, працэнт

камсамольскіх кіраўнікоў расейскае нацыянальнасьці на зьезьдзе склаў 36,33%. Як бачым, гэта значна перавышае прапорцыю насельніцтва. Гэта адзін з шматлікіх паказьнікаў курсу й мэтадаў бальшавіцкае "нацыянальнае палітыкі" ў БССР.

Я. Запруднік

ДРУГІ ЗЬЕЗД КАМПАЗЫТАРАЎ САВЕЦКАЕ БЕЛАРУСІ

9-14-га сакавіка сёлета ў Менску адбыўся другі зьезд кампазытараў БССР, які, разам ізь зьездамі ў іншых рэспубліках СССР, адгуляў ролю падрыхтоўнага этапу да падзеі буйнага маштабу - другога ўсесаюзнага зьезду кампазытараў. У рэфэратах асноўных дакладчыкаў, кампазытара А.Цікоцкага й музыкаведа Л.Мухарынскай і ў прамовах прысутных на зьезьдзе гасьцей-дэлегатаў з Масквы, Ленінграду й Рыгі былі адзначаныя "некаторыя посьпехі ў творчасьці беларускіх кампазытараў" /"Звязда" з 16.III.56/. Як пазытыўная якасьць канстатаваўся колькасны рост твораў на савецкую тэматыку ўва ўсіх музычных жанрах. Апрача паказанай на апошняй дэкадзе беларускага мастацтва ў Маскве опэры А.Цікоцкага "Дзяўчына з Палесься", у творчых партфэлях беларускіх кампазытараў знаходзяцца яшчэ дзьве опэры: "Надзея Дурава" А.Багатырова і "Марынка" Г.Пукста. Апошняя, ужо пастаўленая на сцэне Беларускага тэатру опэры й балету, належыць да нешматлікага жанру дзіцячай гэраічнай опэры і апавядае аб гэроях-піянэрах у дні фашыстоўскай акупацыі.

Большасьці сымфанічных, харавых і народна-аркестравых твораў уласьцівая савецка-актуальная праграмнасьць. Кампазытары чэрпаюць натхненьне ў гэраічным мінулым партызанскага жыцьця /М.Аладаў - сымфанічная паэма "Зь дзёньніка партызана", Ул.Алоўнікаў - сымф. паэма "Партызанская быль", П.Падкавыраў - кантата "Партызаны"/, ці апяваюць "шчасьлівае" сучаснае жыцьцё /Аладаў - увэртура для народнай аркестры "Зара ўзышла", Алоўнікаў - сюіта для нар. аркестры "Сучаснае Палесьсе", Багатыроў - кантата "Беларусь"/. Тэндэнцыйная праграманасьць прасякае і творы "чыстай" музыкі. Першая сымфонія Багатырова, натхнёная падзеямі другой сусьветнай вайны, чацьвертая сымфонія Цікоцкага - ідэ-

яй "Змаганьня за мір", трэйцяя сымфонія Аладава павінна адлюстраваць "шчасьлівае" сяньня савецкіх людзей, трэйцяя сымфонія П.Падкавырава - ідэю сяброўства народаў. Падобная тэматыка займае значнае месца і ў песеннай творчасьці беларускіх кампазытараў.

Гэткім чынам, кампазытары БССР як быццам дабіліся з вонкавага фармальна-статыстычнага боку пэўных посьпехаў на шляху разьвіцьця мастацтва савецкай Беларусі пад сьцягам ленінскага прынцыпу партыйнасьці літаратуры і мастацтва. Але зусім не такі аптымістычны мажор гучыць у крытычных заўвагах выступаўшых на зьезьдзе кампазытараў і музыкаведаў. Малацікавыя, статычныя із сцэнічнага боку, лібрэта не даюць магчымасьці кампазытарам стварыць выпуклыя, яркія постаці дзеючых асобаў у опэрах. Асабліва слабымі зьяўляюцца пазытыўныя гэроі, у вабрысоўцы якіх пануе схэматызм, дэкляцыйнасьць, адарванасьць ад запраўднага жыцьця. У музычных характарыстыках галоўных гэрояў кампазытары не знаходзяць адпаведнага яркага мэлёдычнага матар'ялу, і інтанацыйны строй гэтых характарыстак часта вельмі аднастайны. Таму асобныя арыі з опэраў беларускіх кампазытараў на савецкую тэматыку не знайшлі дарогі на канцэртную эстраду ці на радыё. Слабасьць музычнай драматургіі гэтых опэраў перашкаджае арганічнасьці іхнай формы. Слухач не адчувае адзінага патоку разьвіцьця, бо опэра распадаецца на шэраг фрагмэнтаў. Сур'ёзныя недахопы ўласьцівы таксама сымфанічным і харавым творам.

Ня гледзячы на актуальную, сучасную тэматыку, у творах гэтых мала актыўнага пачатку, напружанага драматызму, яркіх мэлёдычных вобразаў. Замест запраўднага сымфанічнага разьвіцьця пануе статыка, пасыўнае ўспрыняцьце й распрацоўка вызначанай праблемы. Моманты змаганьня й перамогі часта заступае маршападобная бадзёрасьць, якая зусім ня пераконвае слухача. Драматургічная канцэпцыя сымфоніяў часта зусім няясная і форма іх аморфная, фрагмэнтарная.

Праграмнасьць, якую партыйная крытыка высока ацэньвае, як дасягненьне і як "рэалістычны кірунак у музыцы" /П.Лютарэвіч "Росквіт беларускага савецкага мастацтва", б.13/, часам пераходзіць у прымітыўную ілюстрацыйнасьць, тым самым абніжаючы ідэйны зьмест тэмы.

Усё гэтае і падобныя заўвагі крытыкаў на зьезьдзе што да творчасьці белпрускіх кампазытараў у буйнейшых музычных жанрах - опэрным і сымфанічным, зразумелая рэч, не даюць магчымасьці стварыць закончаны і праўдзівы вобраз сучаснага становішча музычнае культуры Савецкай Беларусі, але тым ня менш, на падставе толькі гэтых заўвагаў, можна заключыць, што "посьпехі ў творчасьці беларускіх кампазытараў" - гэта зьявішча толькі вонкавакалькаснае, толькі казённы паказьнік вынікаў партыйнай палітыкі, бо з боку мастацкага творы "натхнёныя" савецкай актуальнай тэматыкай аказаліся зусім слабымі.

x

На тэму надзвычайна важнага, кардынальнага пытаньня для кажнай нацыянальнай музычнай культуры - аб нацыянальным стылю ў творчасьці кампазытараў БССР - ня было прыдзелена спэцыяльнага рэфэрату на паседжаньнях зьезду. Судзячы-ж па зьместу выказваньняў асобных крытыкаў у аспэкце гэтага пытаньня, можна сьцьвердзіць, што, калі-б падобны рэфэрат і адбыўся, дык, пры сучасным становішчы рэчаў, ён мала дапамог-бы ў правільнай пастаноўцы й абмеркаваньні праблемы. Пастулят мастацтва "сацыялістычнага па зьместу й нацыянальнага па форме", як і раней, зьяўляецца абавязковай нормай творчасьці. Але, што дазваляецца і што ёсьць "табу" ў творчасьці на нацыянальную тэматыку? Крытычныя заўвагі музыкаведаў мала дапамагаюць выразнаму разуменьню праблемы. З аднаго боку "шырокае й разнастайнае выкарыстаньне сваеасаблівай па ладаваму строю народнай мэлёдыі ўзбагачвае нацыянальныя рысы твору" /Літаратура і Мастацтва, 10.III.56/, але з другога - "марна шукаць нацыянальную характэрнасьць музычнае мовы ў старажытнасьці й бытуючых яшчэ дзе-ні-дзе архаічных інтанацыях" /там-жа/. Дык адкуль-жа паходзіць ладавая сваеасаблівасьць народнага мэлёсу, як ні з часоў сівой старажытнасьці?

Страх быць абвінавачаным у "ідэялізацыі фэадальнай мінуўшчыны" пры выкарыстаньні запраўды народных, непаўторна-характэрных мэлёдыяў, шэдэўраў народнае творчасьці, штурхае кампазытараў на больш бясьпечны шлях падпарадкаваньня "плённым уплывам" расейскае клясыкі, якія, будучы карыснымі з боку тэхналёгічна-

га, зразумела, нічога ня могуць даць з пункту нацыянальнага. Аб "адчуваемых традыцыях" расейскай клясыкі, як аб зьявішчы пазытыўнага парадку, гаварылася на зьезьдзе ў дачыненьнях да ўсіх жанраў творчасьці беларускіх кампазытараў. Разам з тым, зусім не ўспаміналіся творы, што выяўляюць нацыянальны стыль музыкі ў межах "адзінага" творчага мэтаду сацыялістычнага рэалізму. Цікава, што крытык-кампазытар зь Ленінграду З.Дзяржынскі адцемію, што назоў кантаты Багатырова "Беларусь" "ня зусім адпавядае музычнаму зьместу твору" /"Літ. і Мастацтва", 17.III.1956/. Мала запраўды беларускага, відаць, адчувалася ў гэтым творы. Партыйны прынцып у падыходзе да народнай песеннасьці, як крыніцы ўласнай творчасьці, застаецца, як і раней, галоўным тормазам на шляху разьвіцьця беларускай - па сваёй існасьці - музычнай культуры ў БССР.

х

Ня гледзячы на вялікую працу, у пляне падрыхтоўкі да зьезду, у выглядзе артыкулаў у рэспубліканскай і ўсесаюзнай прэсе, спэцыяльных радыёперадачах і творчых справаздачах кампазытараў, зьезд не набыў таго значэньня, на якое разьлічвалі арганізатары. Нізкі прынцыповы ўзровень, вузкую трафарэтную крытыку, адсутнасьць глыбокага аналізу вызнае і савецкая грамадзкасьць. "Можна было чакаць, што другі зьезд кампазытараў БССР стане трыбунай шырокага абмеркаваньня надзённых праблемаў беларускае музыкі. На жаль, гэтыя надзеі не апраўдаліся. Глыбокага аналізу /новых твораў - А.К./ у дакладах А.Цікоцкага і Л.Мухарынскай ня было. Многія кампазытары наагул ня ўдзельнічалі ў дыскусіі" - канстатуе газэта "Літаратура і Мастацтва" з 17.III.1956 г.

Гэткім чынам другі зьезд кампазытараў Савецкай Беларусі - гэта толькі чарговае, казённае "мерапрыемства", неабходнае партыі для канстатацыі вонкавых паказьнікаў, сьцьвярджаючых далейшы "пасьпяховы рост" музычнае культуры, а самі кампазытараў выяўляючых, як "верных носьбітаў" ленінскай тэорыі партыйнасьці мастацтва. Нічога цікавага, канкрэтна-новага, прынцыпова-важнага для кампазытараў зьезд ня даў, ды, відаць, і самі кампазытары на гэта ня спадзяваліся, судзячы па іхнай пасыўнасьці падчас пасяджаньняў зьезду.

Алесь Карповіч

РЭГЛЯМЭНТАЦЫЯ НАСЕЛЬНІЦТВА Ў БССР

Да аднэй зь вельмі важных і характэрных падзеяў апошняга часу ў савецкай Беларусі належыць так званая "нарада кіраўнікоў партыйных, савецкіх, прафсаюзных і гаспадарчых арганізацыяў па пытаньню ўцягненьня на работу ў прамысловасьць і ў будаўнічыя арганізацыі насельніцтва гораду Менску". Паведамленьне аб прабегу й выніках гэтае "нарады" было пададзена менскім радыем 6 травеня сёлета, а сьледам за гэтым яно было апублікаванае ў рэспубліканскіх газэтах. З гледзішча на сваеасаблівасьць падзеі, ніжэй падаем поўны тэкст паведамленьня:

"У ЦЭНТРАЛЬНЫМ КАМІТЭЦЕ КП БЕЛАРУСІ

"Гэтымі днямі ў Цэнтральным Камітэце КП Беларусі была праведзена нарада кіраўнікоў партыйных, савецкіх, прафсаюзных і гаспадарчых арганізацыяў па пытаньню ўцягненьня на работу ў прамысловасьць і на будаўнічыя арганізацыі насельніцтва гораду Менску.

"На нарадзе з паведамленьнем па гэтаму пытаньню выступіў сакратар ЦК КП Беларусі тав.Абрасімаў.

"У выніку буйнага росту прамысловасьці, у пасьляваенны пэрыяд хутка расьце колькасьць насельніцтва гораду, як за кошт натуральнага прыросту, так і за кошт прыцягненьня рабочай сілы ў горад зь іншых мясцовасьцяў. Толькі за 1955 год у Менск прыехалі зь іншых вобласьцяў рэспублікі й краіны дзесяткі тысяч чалавек. У цяперашні час колькасьць насельніцтва гораду павялічылася ў два разы ў параўнаньні з даваенным. Ня гледзячы на вялікія аб'ёмы жыльлёвага будаўніцтва - штогод уводзіцца больш за сто тысяч квадратных мэтраў жыльля - у горадзе Менску адчуваецца недахват жыльля. Пэўная дыспрапорцыя, якая склалася паміж ростам насельніцтва, жыльлёвым будаўніцтвам, інжынерным добраўпарадкаваньнем гораду можа быць вырашана ў бліжэйшыя гады пры ўмове скарачэньня прытоку насельніцтва ў горад зь іншых раёнаў краіны й задавальненьне ўзьнікаючай патрэбнасьці ў рабочай сіле гораду, галоўным чынам, за кошт насельніцтва самога гораду.

"Ажыццяўленьне гэтай задачы не прадстаўляе асаблівых цяжкасьцяў. Хуткі рост тэхнікі, удасканаленьне тэхналёгіі вытворчасьці, бязупыннае павышэньне прадукцыйнасьці працы ня выклікаюць вялікай патрэбнасьці ў дадатковай рабочай сіле на дзеючых прамысловых прадпрыемствах. Значыцца, рабочая сіла будзе прыцягвацца толькі на новаўзводжаныя заводы і будаўнічыя арганізацыі.

"Аднак, і тут гэта павінна пайсьці за кошт уцягненьня ў сфэру працы непрацуючага насельніцтва гораду, а таксама за кошт заканчваючых сярэднія школы.

"Вырашэньне гэтых пытаньняў павінна йсьці шляхам забароны прыёму на работу, на прадпрыемствы, у арганізацыі і ўва ўстановы гораду ня прыпісаных у Менску грамадзян. Забарона правядзеньня арганізаванага набору рабочых у сельскай мясцовасьці для прадпрыемстваў і будоўляў гораду. Неабходна таксама ажыцьцявіць рад мер па ўмацаваньню пашпартнага рэжыму і строгага захаваньня пры прыпісцы ўстаноўленых санітарных нормаў жыл-плошчы для чалавека: 9 квадратных мэтраў у жылых дамох, 6 квадратных мэтраў у студэнцкіх інтэрнатах, 4,5 квадратныя мэтры ў рабочых інтэрнатах.

"Прыцягненьне рабочых і служачых на работу ў Менск зь іншых мясцовасьцяў павінна ў далейшым праводзіцца толькі зь ведама выканкому Менскага гарадзкога савету дэпутатаў працоўных.

"Удзельнікі нарады аднадушна адобрылі ўказаныя мерапрыемствы і рэкамэндавалі выканкому Менскага гарадзкога савету дэпутатаў працоўных замацаваць адпаведнымі заканадаўчымі актамі".

Трэба адцеміць, што нявыразнасьць фармулёўкі вынікаў "нарады" дае магчымасьць і іншым гарадзкім выканкомам /у БССР налічваецца 66 гарадоў/, за прыкладам сталіцы, замацаваць у сябе "адпаведныя заканадаўчыя акты".

Няма найменшага сумлеву, што вастрыё гэтага мерапрыемства накіраванае ня столькі супраць "непрацуючага насельніцтва гораду" і "канчаючых сярэднія школы", колькі супраць тых, што ўцякаюць у гарады /перш за ўсё - у Менск/ з калгасаў. Уцёкі гэтыя абумоўліваюцца дзьвюмя прычынамі. Папершае, горад дае беларускаму селяніну магчымасьць лепшых заработкаў. Гэта адчуваецца асабліва пасьля нядаўнага скарачэньня прыватнае гаспадаркі калгасьніка, замацаваньня працоўнае дысцыпліны на вёсцы ды падвышэньня прымусовага мінімуму працадзён. Падругое, горад дае - асабліва моладзі - значна больш магчымасьцяў ухіліцца ад праводжанае цяпер на Беларусі вэрбоўкі на працу ў Казахстан, Сібір і Карэла-Фінскую ССР. Праца ў індустрыі, на транспарце ці на будоўлі лічыцца важнейшай за калгасную - гэта дае прытулак, якога няма на сяле, ад вывазу з роднага краю.

Я. Запруднік

БЕЛАРУСКІЯ НАВУКОВЫЯ ЎСТАНОВЫ НА ЧУЖЫНЕ

I.

КРЫВІЦКАЕ /БЕЛАРУСКАЕ/ НАВУКОВАЕ ТАВАРЫСТВА ПРАНЦІША СКАРЫНЫ

Таварыства было закладзена ў чырвені 1946 г. ў табары беларускіх П.П. у Рэгенсбурзе /Нямеччына/. Закладнікамі ягонымі былі сябры былога Беларускага Навуковага Т-ва ў Вільні і былыя сябры навуковых установаў у Беларускай ССР. Пакуль сябры Т-ва заставаліся ў табарах Д.П. у Нямеччыне, зь нястачы сяродкаў, праца Т-ва абмежавалася апрацаваньнем тэмаў і чытаньнем навуковых рэфэратаў. Тады-ж пачалі ў Т-ве апрацоўваць поўны слоўнік беларускае мовы, праца над ім вядзецца далей цяперака.

З эміграцыяй беларускіх Д.П. зь Нямеччыны вялікая бальшыня сяброў Т-ва апынулася ў ЗША, меншая колькасьць у іншых краёх /Аўстраліі, Вялікабрытаніі і інш./, а некаторыя засталіся ў Нямеччыне. Дзеля таго Т-ва было легалізована ў ЗША.

Цэнтр Т-ва ёсьць у Нью Ёрку, аддзел ёсьць у Чыкага і ў Аўстраліі.

З пачатку 1951 г. Т-ва пачало выдаваць у Нью Ёрку навуковы часапіс "Веда", у каторым друкаваліся працы сяброў Т-ва. Агульнай характарыстычнай рысаю гэных працаў ёсьць імкненьне да разьвязаньня праблемаў, галоўна зь гісторыі Беларусі і гісторыі беларускае мовы. На наш пагляд разьвязаньне іх найчасьцей было ўдачнае.

Пералічым важнейшыя з гэтых працаў у альфабэтным парадку прозьвішчаў іхных аўтараў.

Давідовіч-Горадзенскі Д. ў арт. "Поды апрычонасьці беларускага народу" /№4 з 1952 г./ даводзе, што таковымі подамі /падставамі/ былі этнографічна-моўная апрычонасьць ад іншых народаў

славянскае мовы, балцка-славянскае паходжаньне Беларусаў і ля-сістасьць беларускае бацькаўшчыны.

Гэты-ж аўтар у арт. "Беларусь і Украіна" /№7-10, 1953г./ робе спробу прыраўнаньня гісторыі Беларусі да гісторыі Украіны. З прыраўнаньня выходзе, што гісторычная доля абодвых народаў была болей розная, чымся падобная.

Куліковіч М. у арт. "Беларускія народныя песьні ў творсьцьве выдатных кампазытараў" /№4, 1951 г./ характарызуе беларускую народную песьню і даводзе, што ёю карысталіся ў сваім музычным творсьцьве Бэтовэн, Глінка, Манюшка, Карловіч, Падэрэўскі, Пахульскі, Казура, Шопэн, Мусоргскі, Шыманоўскі і інш.

Янучонак П.: "Трагедыя несьвядомасьці" /№11-12, 1952 г./, паказуе, як дайшло да таго ў XIX стг., што часьць Беларусаў-каталікоў стала ўважаць сябе за Палякоў, а часьць Беларусаў праваслаўных - за Расійцаў. Прычынаю было перасьледаваньне Беларусаў Расійскай адміністрацыяй, а ў гэтым перасьледаваньню найгоршым злом было перасьледаваньне рэлігійнае, асабліва Беларусаў каталікоў усходняга абраду. Беларуская грэцка-каталіцкая царква была зусім гвалтам зьліквідавана, а беларуская праваслаўная царква - таксама гвалтам заменена праваслаўнай царквою расійскай.

Прынскі М.: "Тое-сёе аб друкарскіх майстрох беларускіх - Пётру Мсьціслаўцу, Івану Федаровічу і Грыню Івановічу" /№2, 1952 г./, даводзе, што ня толькі беларускія друкары П.Мсьціславец і Г.Івановіч былі Беларусы, але й маскоўскі, ён-жа беларускі й украінскі, друкар І.Федаровіч /накш Федараў/ быў Беларус, бо паходзіў з этнографічна-беларускай часьці Маскоўскага гаспадарства /з-пад Ліхвіна ля р. Акі/.

Скарыніч Бр.: "Літоўская" плынь /традыцыя гаспадарстваваць-ці/ ў нацыянальным адраджэньню беларускага народу" /№3, 1952г./, паказуе, што - у часе беларускага нацыянальнага адраджэньня - апрача тых Беларусаў, што прыходзілі да беларускага нацыянальна-актыўнага жыцьця дзякуючы свайму беларускаму этнаграфізму, была яшчэ плынь такіх, што прыходзілі да беларускага руху дзякуючы ў іх родзе традыцыі былой беларускай гаспадарстваваць Вялікага Княства Літоўскага. Яны паходзілі зь беларускага панства й арыстакратыі.

Станкевіч Я.: "Крывіччына ў "Толковым Словар'у живого великорусского языка В.Даля" /№1, 1951 г./, паказуе, што Даль прызнаючы ў сваіх артыкулах, надрукаваных у слоўніку, смаленскі дыялект і дыялекты суседніх мясцовасьцяў на ўсход ад Смаленшчыны за беларускія, адылі словы зь іх зьмясьціў у сваім слоўніку. Таксама ён памясьціў у сваім слоўніку словы з пскоўскага беларускага дыялекту. Апрача таго, Станкевіч даводзе, што так званы цяпер дыялект паўднёва вялікарускі быў калісь беларускі, пазьней зрусыфікаваны, але захаваў мноства сьлядоў свае былое беларускасьці. Пасьлей Станкевіч у большай працы, што застаецца яшчэ ў рукапісе, прывёў археалёгічныя, гістарычныя й моўныя довады на тое, што нашэньнікі гэтага дыялекту Вяцічы былі пляменям беларускім, а сам дыялект належыў да групы беларускіх паўднявых дыялектаў.

Другой ды найважнейшай працаю гэтага аўтара, надрукаванай у "Ведзе" /№2-5, 1951г./, ёсьць "Кароткі начырк гісторыі Беларусі", даведзены да 1921 г. У гэтай працы аўтар адзначае, што Беларусы балцка-славянскага паходжаньня; тут-жа ён паказуе, што Беларусы ў найстарэйшых пэрыядах свае гісторыі звaліся Крывічамі, а часткава з XIII стг., галоўна-ж з паловы XIУ і блізу да канца XIX стг. звaліся Літвою. Але найважнейшымі ў ягонай гэтай працы ёсьць довады беларускай гаспадарстваваcьці Вялікага Княства Літоўскага. Аўтар далёка ня быў першы ў сваіх паглядах на нацыянальны характар Вялікага Княства Літоўскага, шмат выдатных наўчоных прызнавалі гэта перад ім, але ён першы прывёў сьцяг пераконуючых аргумэнтаў на гэта, якімі, апрача беларускае мовы як гаспадарствавай у гэтым княсьцьве, ёсьць права, гэрб, сьвядом'е ў тагачасных Беларусаў, што Вял.Кн.Літоўскае ёсьць гаспадарства іхнае /гэта пры іх нацыянальным сьвядом'ю/, беларуская палітыка гэтага гаспадарства із самага яго пачатку і пасьлей ды нацыянальны назоў "Літва" самых Беларусаў.

Дзьве апошнія працы маюць даволі вялікае résumé ў ангельскай мове.

Таго-ж аўтара надрукаваны "Маленькі Маскоўска-Беларускі слоўнічак фразэалёгічны і прыказкаў /№1, 1952г./ і "Мова рукапісу "Аль Кітаб" Крывіцкага музэю Івана Луцкевіча ў Вільні" /нумары 1-8, 11-12, 1952г. і 1-2, 4-6 1953г./. Тут разгледжана фанэтыка. Дзьве апошнія працы Т-ва выдала і асобнымі кніжкамі.

У "Ведзе"-ж надрукавана праца Я.Станкевіча "Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія /№2-12 з 1952г./. Вышла яна таксама асобнай кніжкаю ў выданьню Т-ва.

Яго-ж тут-жа ёсьць працы "Беларускія плямёны" /№6-10, 1952г., №1-2 і 4-7, 1953г./, "Этнографічныя й гістарычныя тэрыторыі й граніцы Беларусі" з мапаю /№9-10 з 1952г./ ды "Доля мовы беларускае /яе вонкашняя гісторыя/ ў розныя пэрыяды гісторыі Беларусі" /№1, 1954г./. У апошняй працы аўтар паказуе значэньне беларускае мовы ў розныя пэрыяды: ад прыйма хрысьціянства ў Хстг. да пал.XIII стг. ёю былі пісаныя толькі творы практычнага характару і ў мове царкоўна-славянскай адно зрэдку адбіваліся ейныя рысы, з утварэньнем Вял. Кн. Літоўскага яна сталася ў ім моваю гаспадарствавай, з пачатку ХУ стг. вытвараецца старабеларуская літаратурная мова. Аўтар піша ў гэтай працы таксама пра пачаткі друкарства беларускага і пра рэформу беларускага альфабэту ў канцу ХУII стг., каторая была прынята ўсімі народамі, ужываючымі ў сваёй мове кірылічнага альфабэту. Дзьве апошнія працы вышлі таксама асобнымі адбіткамі, перадапошняя і - скарочана - па-ангельску; апошняя мае шырокае résumé ангельскай моваю.

У "Ведзе" было друкавана таксама шмат драбнейшых і дробных цікавых зацемкаў і некаторыя літаратурныя творы.

У рукапісах у Т-ве ёсьць гэткія працы Я.Станкевіча: а/"Уступ да гісторачнае граматыкі беларускае мовы", б/"Морфолёгія й слоўнік мовы рукапісу Аль Кітаб", в/"Разгляд асаблівасьцяў пскоўска-беларускага дыялекту /ад XIII стг. дагэтуль/" і г/менаванае вышэй дасьледваньне плямені Вяцічаў.

Апрача менаванага, Т-ва выдала яшчэ гэткія кніжкі: а/Кветка-Вітан: "Лявон Вітан-Дубейкоўскі /да 85 угодкаў народжаньня/", Нью Ёрк 1954, б.40. /Тут маем апісаньне жыцьця й працы гэтага выдатнага беларускага архітэктара/ і б/Уладзімер Жылка: "Творы /да 20-ых угодкаў сьмерці/", Нью Ёрк, 1955, б.104. У.Жылка выдатны беларускі поэта, без пары ўмерлы на бальшавіцкім засланьню.

Т-ва ладзіла сыстэматычна навуковыя конфэрэнцыі з рэфэратамі сваіх сяброў. Апрача таго, сябры Т-ва чыталі рэфэраты ў іншых арганізацыях і друкавалі свае працы і ў іншых выдавецтвах.

Т-ва ўдзержуе Беларускі Архіў у Нью Ёрку.

Я. С.

II.

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА

26 жнівеня 1950 г. ініцыятыўная група беларускіх навукоўцаў, пісьменьнікаў і мастакоў у Нью Ёрку адбыла паседжаньне, на якім першы раз была паднятая справа неабходнасьці закладзінаў агульнай беларускай навукова-культурнай арганізацыі, якая-б мела заданьне згуртаваць па магчымасьці ўсе навуковыя й літаратурна ды мастацка творчыя сілы беларускай эміграцыі для стымуляцыі й каардынацыі іхнай дзейнасьці. На гэтай сходцы й была выбраная арганізацыйная камісія для правядзеньня ўліку беларускіх навуковых, літаратурных ды мастацкіх кадраў на эміграцыі для прыгатовы праекту статуту, плянавай арганізацыі і, у канцы, для скліканьня арганізацыйнага сходу для закладзінаў самой арганізацыі.

Таму, што ў гадох 1950-51 ішла ўсё яшчэ жывая эміграцыя Беларусаў з Эўропы ў ЗША, намечаны арганізацыйны сход быў скліканы, ізноў у Нью Ёрку, толькі ў канцы 1951 году, 16 сьнежаня. На гэтым сходзе й быў закладзены Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, былі выбраныя ўлады гэтага Інстытуту, былі намечаныя ягоныя аснаўныя заданьні й мэты, ды ад гэтай даты распачалася сталая дзейнасьць арганізацыі.

Праца новазакладзенай арганізацыі адразу вялася ў колькі розных кірунках. Перадусім праводзілася далей праца над разбудоваю самой арганізацыі й гуртаваньня навокал яе беларускіх навукоўцаў, пісьменьнікаў і мастакоў. Хоць Інстытут знаходзіцца ў Задзіночаных Штатах Амэрыкі, а яго сталая сядзіба ў Нью Ёрку, ён намагаецца аднак у рамы сваіх заданьняў і працы улучыць беларускіх навукоўцаў, пісьменьнікаў і мастакоў і з усіх іншых краінаў, дзе сяньня рассыпаная беларуская эміграцыя. Сяньня гэта ў вялікай меры ўжо дасягнута. За невялікімі выняткамі, каля

Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва згуртаваныя сяньня ўсе важнейшыя беларускія навуковыя і літаратурна-мастацкія сілы вольнага сьвету.

13 жніверня 1953 году Інстытут быў афіцыяльна зарэгістраваны ў штэйтавых уладаў Нью Ёрку, быў інкарпараваны з правам дзейнасьці на ўсім прасторы Злучаных Штатаў Амэрыкі. 4 кастрычніка 1955 г. у Мюньхене, Нямеччына, быў закладзены аддзел Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва. Адначасна ідзе далей сталы, хоць і павольны, прырост новых, маладых навуковых працаўнікоў зь ліку новаканчыўшых студыі на вышэйшых школах Амэрыкі й Эўропы.

У галіне навуковай дзейнасьці за мінулыя гады адбылося колькі дзесяткаў навуковых пасяджаньняў Інстытуту з рэфэратамі й дыскусіямі, колькі літаратурных і іншых адмысловых вечароў. Сябрамі Інстытуту былі чытаныя рэфэраты на беларусаведныя тэмы й у іншых асяродках, у першую чаргу ў Аддзеле Беларускага Інстытуту ў Мюньхене. Выступалі сябры Інстытуту з рэфэратамі і на шматлікіх міжнацыянальных канфэрэнцыях і зьездах.

У галіне выдавецкай Інстытут распачаў ужо ў 1952 г. публікацыю беларусаведнага навуковага часапісу "Запісы", якога да канца 1954 г. было выдана 6 нумароў. Ад 1954 г. Інстытут пачаў друк літаратурна-мастацкага часапісу "Конадні", які пазьней быў ператвораны ў вагульны літаратурна-мастацка-навуковы часапіс Інстутуту. Выйшаў ужо нумар чацьверты гэтага часапісу.

Каля гэтага часапісу згуртавалася сяньня бальшыня беларускіх навукоўцаў і пісьменьнікаў эміграцыі. Для ўтрымліваньня кантакту з сваімі, рассыпанымі па сьвеце, сябрамі, Управа Інстытуту выдае адмысловыя арганізацыйныя абежнікі. Асобным выданьнем выйшла праца кампазытара Міколы Куліковіча "Кароткі нарыс гісторыі беларускага музычнага мастацтва", Нью Ёрк, 1953.

Зь іншых галінаў дзейнасьці трэба адзначыць сталую ўвагу, якую Інстытут аддае справе росшуку й камплектаваньня літаратурнай спадчыны беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў, у першую чаргу тых, творчасьць якіх часткова або цалкам забароненая сяньня ў Беларусі савецкаю цэнзураю. Асабліва трэба падчыркнуць прыгатаваньне Інстытутам выданай ужо Выдавецтвам "Бацькаўшчына" ў Мюньхене вялікай кнігі выбранай паэзіі найвыдатнейшага паэты беларускага нацыянальнага адраджэньня Янкі Купалы. У гэтую кнігу,

выданую пад назовам "Спадчына" /Нью Ёрк-Мюньхен, 1955, б.IXУI-498/, увайшла найважнейшая паэзія паэты, а разам зь ёй шмат твораў забароненых сяньня цэнзураю Масквы для друку ў БССР.

У прыгатаваньні да друку выбары твораў беларускіх пісьменьнікаў Максіма Багдановіча, Уладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Алеся Гаруна, Вацлава Ластоўскага, Алёйзы Пашкевіч, Ларысы Геніюш і іншых. Разам з гэтым адбываецца сталая праца над зборам і апрацаваньнем біяграфіяў і бібліяграфіяў гэтых і іншых беларускіх пісьменьнікаў, што на эміграцыі, пры адсутнасьці адпаведных архіваў і бібліятэк, справа ня лёгкая.

У 1956 г. з прычыны поўстагодняга юбілею ад паявы вельмі важных для беларускага нацыянальнага й культурнага адраджэньня часапісу "Наша Доля" й "Наша Ніва" Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва асаблівую ўвагу зьвяртае на справу навуковага распрацаваньня гісторыі гэтай пары й высьвятленьня дзейнасьці беларускіх пісьменьнікаў і дзеячоў, якія некалі былі згуртаваныя каля гэтых часапісаў.

Для мэтаў збору й канцэнтрацыі беларускіх архіўных ды музэйных матарыялаў, у 1953 г. пры Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва быў створаны Ўсебеларускі Архіў. Ужо сабраная значная колькасьць цэнных матарыялаў на імя архіву Інстытуту. Разам награмаджваецца значная колькасьць кнігаў і друку з галіны беларусаведы для бібліятэкі Інстытуту.

Трэба адзначыць, што ў судзейнасьці й афіліяцыі зь Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва знайходзіцца Беларуская Бібліяграфічная Служба, установа, што ад 1946 г. працуе ў галіне беларускае бібліяграфіі, а таксама Аб'еднаньне Беларускіх Лекароў на Чужыне, арганізацыя навукова-прафэсійнага характару.

За першыя пяць гадоў свае дзейнасьці Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва навязаў навуковы кантакт з многімі іншанацыянальнымі навуковымі ўстановамі й арганізацыямі як Амэрыкі, гэтак і Эўропы. Увайшоў Інстытут у кантакт і з многімі чужымі навукоўцамі, тымі пераважна, якія ў сваёй працы кранаюць беларусаведныя пытаньні. Сяньня выданьні Інстытуту рассылаюцца ў навуковыя ўстановы і бібліятэкі краінаў усіх кантынэнтаў і нясуць гэтак інфармацыю пра мала дагэтуль ведамы ў навуковым сьвеце беларускі край і беларускі народ.

Адрас Інстытуту: Whiteruthenian Institute of Arts and Sciences, Inc., 385 Alabama Avenue, Brooklyn 7,N.Y. U.S.A.

P. M.

З Ь М Е С Т

Бачына

1. Мікола Волаціч: Насельніцтва Заходняй Беларусі і яго перасяленьне між сучаснай Польшчай і БССР..... 5
2. Ст. Станкевіч: Купала праўдзівы й Купала схвальшаваны 41
3. С. Кабыш: Уборка, хлебанарыхтоўкі і ўраджай 1955 году ў СССР..... 75
4. Т. Даўлечын: Савецкія мэтады змаганьня за дысцыпліну працы да XX зьезду КПСС..... 97
5. Леў Гарошка: Сучаснае рэлігійнае становішча ў Беларусі..... 114
6. Г. Няміга: "Савецкая нацыянальная палітыка на прыкладзе Беларусі", - у васьвятленьні Н. Вакара..... 137
7. М. Куліковіч: Падрыхтоўка мастацкіх кадраў у БССР.... 151
8. ХРОНІКА І ЗАЦЕМКІ:
   а/XXII зьезд камуністычнай партыі Беларусі - Я.Запруднік..... 172
   б/ XIX зьезд камсамолу Беларусі - Я. Запруднік... 177
   в/ Другі зьезд кампазытараў Савецкае Беларусі - Алесь Карповіч..... 184
   г/ Рэглямэнтацыя насельніцтва ў БССР - Я.Запруднік 188
   д/ Крывіцкае /Беларускае/ Навуковае Таварыства Пранціша Скарыны..... 190
   е/ Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва - Р.М... 194

П а п р а ў к і

1.На бач. 18 замест 6-8 радкоў зьнізу: "За гэты час было арыштаваных і расстрэленых каля 35.000 Беларусаў, пераважна сялянаў, і каля 20.000 Палякаў у ваддзельных антыпольскіх апэрацыях" мае быць: "За гэты час было арыштаваных і расстрэленых каля 35.000 чалавек, у пацыфікацыйных акцыях зьгінула 100.000 Беларусаў, пераважна сялянаў і каля 20.000 Палякаў у ваддзельных антыпольскіх апэрацыях".

2. На бач. 119 пасьля 19 радка зьверху трэба дадаць: "У сьнежні 1955 г. яп. Мітрафан быў перанесены ў Арол і цяпер узноў на ўсю БССР астаецца толькі адзін герарх мітр. Піцірым /Ж.М.П., № 1, 1956, бач. 10/".